

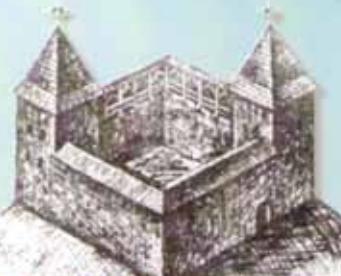
# Лідскі Летапісець

Народ, які не ведае  
свайго мінулага,  
не мае будучыні



Краязнаўчы, гістарычна-літаратурны часопіс

Выходзіць з 1997 года

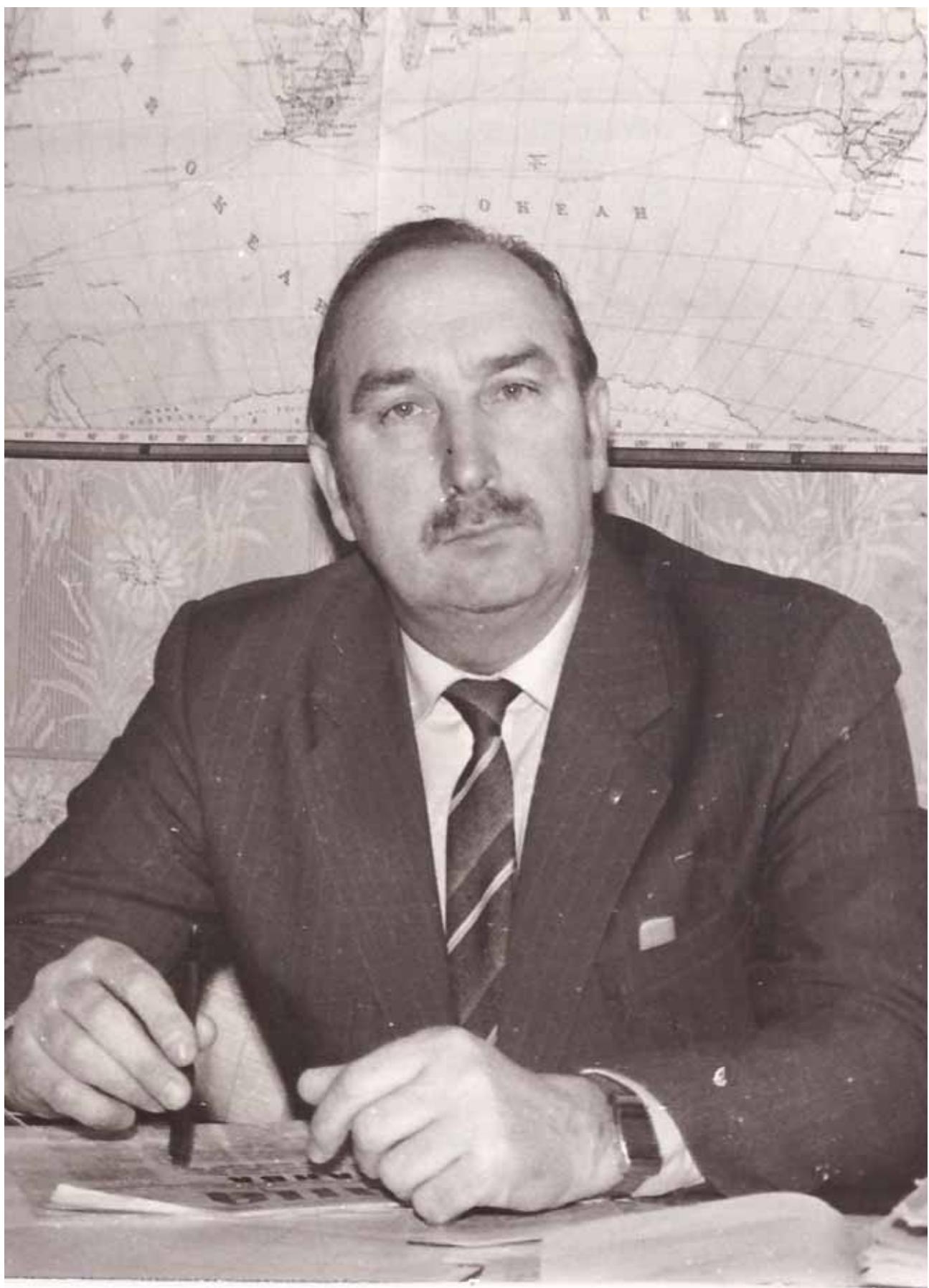


№ 4 (76)

КАСТРЫЧНІК - СНЕЖАНЬ

2016 г.

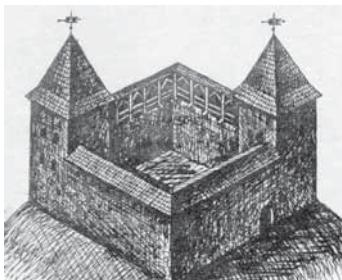




**Віктор Іванавіч Кудла** (7.10.1941 г., в. Дроздава, Лідскі р-н), марак,  
кіраунік экспериментальнай базы “Ніва”, фермер, краязнавець, аўтар  
артыкулаў па краязнаўстве, мастак

# Лідскі

# Летапісець



Народ, які не ведае  
свайго мінулага,  
не мае будучыні



Краязнаўчы, гістарычна-літаратурны часопіс

Выходзіць з 1997 года

№ 4 ( 76 )

КАСТРЫЧНІК - СНЕЖАНЬ

2016 г.

## У НУМАРЫ:



**Стар. 2. 2-гі літаратурны конкурс  
імя Веры Навіцкай**



**Стар. 8. Лідскаму піўзаводу - 140 гадоў.  
Стар. 10. 100 гадоў Лідской гарадской  
электрастанцыі**

**Стар. 13. 50 гадоў СШ № 6 г. Ліды  
Стар. 18. 40 гадоў Мажэйкаўскай СШ.**



**Стар. 21. Лідскія юбіляры 2016 года:  
Віктар Кудла;  
Ларыса Канчэўская.**



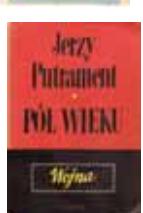
**Стар. 28. Горад Яго Карапеўскай Мосци  
Ліда.**



**Стар. 52. Гісторыя лідскіх піараў.**

**Стар. 65. Беларускае школьніцтва на  
Лідчыне.**

**Стар. 67. Сялец ва ўспамінах К.У. Геца.**



**Стар. 76. Паўвееку. Вайна.**

На першай старонцы выкладкі “Памятны  
знак на месцы былога бровара Папірмейстра”  
па вуліцы Савецкай у Лідзе.  
Здымак С. Судніка.



Мы просім ўсіх, хто мае цікавыя матэрыялы па  
гісторыі Ліды і краю, дасылаць іх на адрес:  
231282, Ліда-2, п/с 7, або E-mail: naszaslowa@tut.by

Аўтары цалкам адказныя за гістарычную  
дакладнасць сваіх матэрыялаў

Пасведчанне аб рэгістрацыі  
№ 907  
ад 18.12.2009 г. выдадзена  
Міністэрствам інфармацыі  
Рэспублікі Беларусь

Заснавальнік  
**Валерый Васильевич  
Сліўкін,**  
старшы навуковы супрацоўнік  
Лідскага гістарычна-мастацкага  
музея, кандыдат геаграфічных  
навук.

Рэдактар  
**Станіслаў Вацлававіч  
Суднік**

АДРАС РЭДАКЦЫИ:  
231293, Лідскі р-н, в. Даліна  
АДРАС САЙТА:  
<http://naszaslowa.by>

Наклад 300 асобнікаў  
10 друк. аркушаў  
Газета надрукавана ў Лідской  
друкарні. 231300, г. Ліда,  
вул. Ленінская, 23.  
Замова № 621.  
Часопіс падпісаны да друку  
30.12.2016 г.  
Часопіс надрукаваны  
30.03.2017 г.

Падпісны індэкс 00257  
Кошт падпіскі:  
індывід. 3 мес. - 12300 руб.  
індывід. 6 мес. - 24600 руб.  
Кошт у розніцу: вольны.

ISSN 2218-1792



16004 >

## *На літаратурнай хвалі*

# Конкурс імя Веры Навіцкай набірае папулярнасць

На працягу двух гадоў Лідскай раённай бібліятэкой праводзіўся другі адкрыты літаратурны конкурс імя Веры Навіцкай "Дарослыя - дзецям", які ставіў сваім мэтамі пропаганду творчай спадчыны дзіцячай пісьменніцы Веры Навіцкай сярод лідзян, заахвочванне лідскіх паэтаў і празаікаў да напісання твораў для дзяцей (першы такі конкурс праходзіў два гады назад).

Калі ў першым літаратурным конкурсе імя Веры Навіцкай было каля дзесяці ўдзельнікаў, то ў другім - больш за дваццаць (з 27 аўтараў да конкурсу паводле тэматыкі дапушчаны 20 чалавек), што сведчыць аб tym, што конкурс імкліва набірае папулярнасць. Сярод іх як вопытныя аўтары, так і тыя, хто пакуль толькі спрабуе свае сілы ў напісанні літаратурных твораў. Асабліва шмат было даслана на конкурс вершаў (больш за сотню). Нямана паступіла і загадак, ёсьць казкі, п'есы, фантастычныя апавяданні, гісторыі з жыцця.

Варта сказаць некалькі слоў пра Веру Сяргеевну Навіцкую, чыё імя носіць конкурс. Дзіцячая рускамоўная пісьменніца жыла ў канцы XIX-начатку



XX стагоддзя, і горад Ліда можа лічыць яе сваёй, бо ў Лідзе Вера Навіцкая жыла сем гадоў (1908-1915) і нават некаторы час з'яўлялася начальніцай мясцовай прыватнай жаночай гімназіі. Вера Навіцкая - аўтар дзіцячых кніг прозы пра дзяўчынак-гімназістак. Ёсьць падставы лічыць, што некаторыя свае кнігі яна напісала менавіта ў нашым горадзе. Адзін з арганізатораў конкурсу імя Веры Навіцкай, лідскі паэт, краязнавец, рэдактар часопіса "Лідскі летапісец" Станіслаў Суднік пераклаў на беларускую мову кнігу Веры Навіцкай "Добра жыць на свеце" (напэўна, гэта першы выпадак перакладу твораў Навіцкай на беларускую мову).





Пакуль што адзіны асобнік гэтай пера-  
кладзенай кнігі ён перадаў у фонд Лідскай  
раённай бібліятэці.

20 снежня ў раённай бібліятэцы адбылося ўрачыстае падвядзенне вынікаў літара-  
турна-га конкурсу, на якое былі запрошаны  
яго ўдзельнікі. Журы начале з намеснікам  
начальніка аддзела ідэалагічнай работы,  
культуры і па справах моладзі райвыканкама  
Уладзімірам Самсонавым, вельмі нялёгка  
было вызначыць пераможцаў. Як ужо было  
адзначана, удзельнікаў у сёлетнім конкурсе  
імя Веры Навіцкай было значна больш, чым  
два гады назад. У выніку прэмія III ступені  
быў узнагарожданы Уладзімір Васько, які  
даслалі на конкурс фантастычнае апавяданне  
"На залатой планеце" пра касмічныя пры-  
годы двух школьнікаў, прэмія II ступені -  
Ганна Рэлікоўская (вершы пераважна на  
школьную тэматыку), прэмія I ступені -  
Святлана Цішук (вершы і п'еса "Каток-фут-  
баліст"). Пераможцам конкурсу акрамя ды-  
пломаў быў ўручаны грашовыя прэміі.

Дыпломы ўдзельнікаў атрымалі Ва-  
лянціна Троцкая, Валянцін Бярэсціч, Ала  
Мась, Аляксандр Бойка, Уладзімір Руль.  
Апошні - жыхар Воранаўскага раёна (нага-  
даем, што конкурс адкрыты).

Дасланыя на конкурс творы ўвайшли  
у другі выдадзены бібліятэкай зборнік "Да-  
рослыя - дзецям" (першы такі зборнік вый-  
шаў два гады назад).

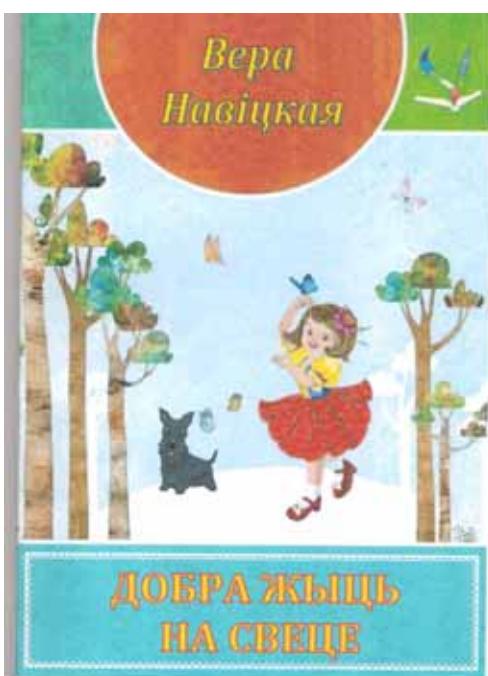
Застаецца толькі дадаць, што сярод  
дасланых на конкурс твораў быў і шматлікі

дзіцячыя творы лід-  
скага паэта Смарагда  
Сліўко (1931-2006),  
якія сабрала для кон-  
курсу яго ўдава Ірэна  
Нікадзімаўна. Вечар  
памяці Смарагда Слі-  
ўко адбыўся адразу  
пасля падвядзення  
вынікаў літаратурнага  
конкурсу "Дарослыя -  
дзецям".

**Алесь  
МАЦУЛЕВІЧ.**

#### На здымках:

1. Журы конкурса;
2. Удзельнікі конкурса;
3. Лаўрэат 2-й прэміі Ганна Рэлікоўская;
4. 3-ю прэмію атрымоўвае Уладзімір Васько;
5. 1-ю прэмію атрымоўвае Святлана Цішук.



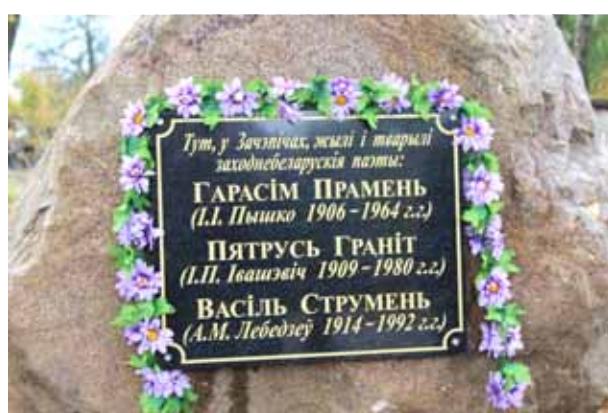
Кніга Веры Навіцкай  
"Добра жыць на свеце".  
Пераклад Станіслава Судніка.  
Вокладка Дар'і Марцінкевіч.



Зборнік "Дарослыя дзецям"  
на выніках 2-га літаратурнага  
конкурсу імя Веры Навіцкай  
2016 г.

# КРОНІКА ЛІДЫ

Лідскі гістарычна-мастацкі музей у намінацыі “За лепшае прадстаўленне музея ў экспазіцыі” на 3-м Нацыянальным музейным форуме ў Магілёве 1-2 лістапада заняў 3-е месца са 120.



8 каstryчніка ў в. Зачэпічы, былы Лідскі павет і раён (цяпер Дзятлаўскі раён), устаноўлены памятны знак беларускім (лідскім і дзятлаўскім) паэтам **Гарасіму Праменю** (Іван Пышко), **Пятру Граніту** (Іван Івашэвіч), **Васілю Струменю** (Аляксандр Лебедзеў).





У каstryчніку выйшла кніга лідскага пісьменніка **Валера Санько** “Карыды вогненныя іскры”.

Кніга выйшла на беларускай, рускай і іспанской мовах.



28 каstryчніка **Ліда** абвешчана лепшым горадам культуры ў Год культуры ў намінацыі “Лепшы горад раённага падпрадпавання”.

У рамках дэкады гісторычна-культурнай і прыроднай спадчыны рэгіёна "Мая малая радзіма" ў перыяд з 1 па 4 лістапада 2016 года быў праведзены Лідскі раённы фестываль музеяў устаноў адукацыі.

У фестывалі прынялі ўдзел Рады 12 музеяў устаноў адукацыі:

- дзяржаўная ўстанова адукацыі "Сярэдняя школа № 1 г. Ліды",
- дзяржаўная ўстанова адукацыі "Сярэдняя школа № 5 г. Ліды",
- дзяржаўная ўстанова адукацыі "Сярэдняя школа № 6 г. Ліды",
- дзяржаўная ўстанова адукацыі "Сярэдняя школа № 11 г. Ліды",
- дзяржаўная ўстанова адукацыі "Сярэдняя школа № 12 г. Ліды",
- дзяржаўная ўстанова адукацыі "Сярэдняя школа № 15 г. Ліды",
- дзяржаўная ўстанова адукацыі "Сярэдняя школа № 17 г. Ліды",
- дзяржаўная ўстанова адукацыі "Гімназія № 1 г. Бярозаўкі",
- дзяржаўная ўстанова адукацыі "Бердаўскі навучальна-педагагічны комплекс дзіцячы сад - сярэдняя школа",
- дзяржаўная ўстанова адукацыі "Ёдкаўская сярэдняя школа",
- дзяржаўная ўстанова адукацыі "Крупаўская сярэдняя школа",
- дзяржаўная ўстанова адукацыі "Першамайская сярэдняя школа".

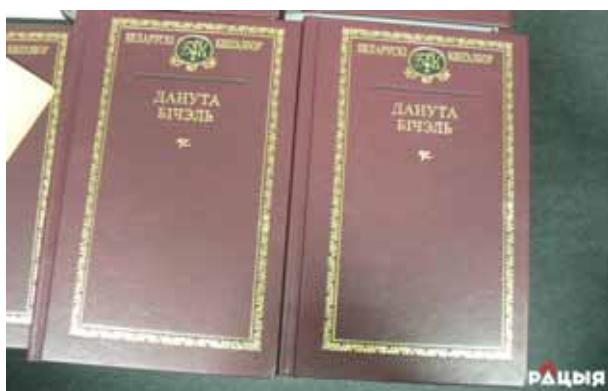


23 лістапада ў Ліду прыбылі прынятые на ўзбраенне УС Рэспублікі Беларусь чатыры новыя самалёты Як-130.



У канцы лістапада ў Лідзе выйшаў каляндар, прысвечаны гісторыі газеты "Наша слова".

Каляндар выйшаў фарматамі А-3 і А-4.

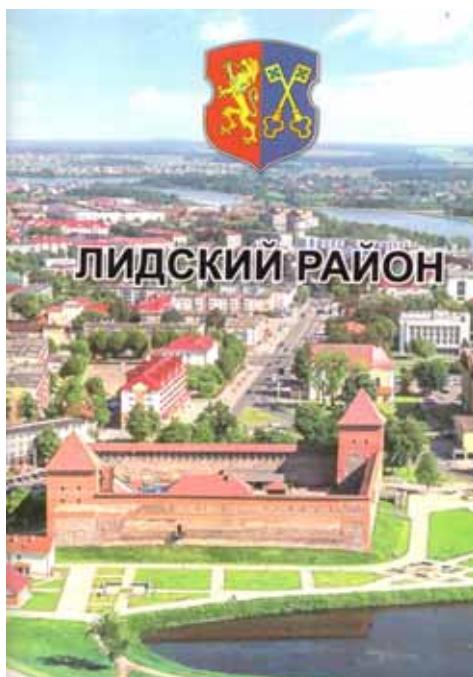


У пачатку снежня ў залатой серыі "Беларускі кнігазбор" выйшаў том выбраных твораў лідской найвыдатнай паэткі **Дануты Бічэль**. Гэта 88 том, які працягвае знаёміць чытачоў з шэдэўрамі беларускай культуры і літаратуры. Апрача вершаў, якімі багата творчасць Дануты Бічэль, пачэснае месца адведзена і прозе.

У сярэдзіне снежня выйшаў **"Беларускі настольны перакідны каляндар на 2017 год"**. Каляндар скіраваны на 500-годдзе беларускага кнігадрукавання.

Укладальнік А. Пяткевіч.

Рэдактар С. Суднік.



У канцы снежня Лідскі райвыканкам выдаў бізнес-дэведнік **"Лідскі раён"**.

# Лідскаму піўзаводу - 140 гадоў



**1590 г. У Лідзе з'яўляецца піва.**

Лідская мяшчане разам з Магдэбургскім правам атрымліваюць дазвол на будаўніцтва піўнога бровара ў 1590 г.

**1876 г. Нараджэнне завода.**

Лідскі месціч Носель Зелікавіч Пупко будзе піўны бровар на ўласным участку.

**1899 г. Завод пашираецца.**

Завод накіроўвае 58 вагонаў піва ў Кобрын, Беласток, Пінск, Гарадзішча, Ляхавічы.

**1900 г. Аленъ з этикеткі.**

Заводскае кляймо, аленъ, які абапіраецца на бочку, прысутнічае на трываліці этикетках завода.

**Новае стагоддзе — «чыстыя» стандарты.**

У 1900-м ва ўзросце 75 гадоў памёр Носель Пупко, купец другой гільдыі, заснавальнік лідскага піўнога завода. Прадпрыемства цяпер належыць яго сынам: Іцку, Гершу, Абраму і Мейлаху. Кіруюць заводам Абрам і Мейлах, малодшыя браты.

**1905 г. Нёманскэ шкло.**

Пупко замаўляюць піўныя бутэлькі на шклозаводзе В. Краеўскага і Ю. Столе ў Бярозаўцы, цяпер - «Нёман».

**1910 г. Залатая эпоха.**

У Лідзе прамысловы і піўны бум.

**1914 г. Сухі закон і квас для Чырвонай арміі.**

17 ліпеня 1914 г., падчас Першай сусветнай вайны, прымаеца закон пра забарону вытворчасці і продажу алкаголю.

**1921 г. Балагула з моцнай галавой.**

Вайна, а потым сусветны эканамічны крызіс 30-х амаль знішчылі лідскасе піваварства.

**1938 г. Таямніца Умані.**

У горадзе Умань на Украіне былі знайдзены піўныя бутэлькі з гравіроўкай «Пивоваренный заводъ



«Баварія» З. А. Пупко. Умань» і з харктэрным знакам - аленем, якія абапіраеца на бочку.

**1939 г. Нацыяналізацыя.**

Піўзавод Марка і Сямёна Пупко пераходзіць у падпарадкаванне Брадтэрству Народнага камісарыята харчовай прамысловасці БССР.

**1940 г. «Жигулевское».**

На заводзе ўпершыню вараць легендарнае «Жигулевское» — гатунак з ледзь прыкметным смакам хмелю.



**1941 г. Акупацыя, 1941-1944 гг.**

Нямецкім салдатам патрэбна піва. На завод для наладжвання варкі накіроўваюць інжынера Ёхіма Лахбілера. Усім супрацоўнікам загадана з'явіцца на завод і працягваць работы.

**1944 г. Англійская шпіёны п'юць лідскае піва.**

Што робяць англічане ў Лідзе? У горадзе базуецца 240-я Невельская знішчальная дывізія, якой камандуе Герой Савецкага Союза, палкоўнік (позней маршал) Георгій Васільевіч Зімін. Зімін напіша ва ўспамінах, што дывізіі перадалі найноўшую расправацоўку — савецкі самалёт Як-3, «паглядзець» на які ў верасні 1944 г. на самалёце Дуглас C-47 прыляцелі 14 англічан.

**1950 г. Піва 50-х.**

На заводзе пачынаюць варыць цёмнае, амаль чорнае «Аксамітнае піва» (сумесь «Жигулевскага», «Украінскага» і карамельнага соладу). Робяць «Московскій» квас у бочках і бутэльках.

**1967 г. Брэнд «Лідскае».**

Піва «Лідскае» з'яўляецца ў крамах у 1967 г. Яго аўтары — галоўны півавар Марыя Галіяева і загадчыца лабараторы завода Паліна Смірнова.

**1976 г. «Знак Пашаны» на стагоддзе «Лідскага піва».**

У 1976 г. «Лідскому піву» спаўняецца 100 гадоў. У ліпені завод узнагароджаюць ордэнам «Знак Пашаны» «за паспяховасць выкананне заданняў 9-й пяцігодкі і ў сувязі са 100-годдзем з дня заснавання».

**1970 г. Буратино і «Байкал».**

У 70-я на заводзе вырабляюць два самыя настальгічныя безалкагольныя напоі савецкай эпохі. Цёмна-буранатны «Байкал» — кампазіцыя з натуральнымі эфірнымі алеямі і экстрактамі духмяных траваў.

**1985 г. Актывалагольная кампанія.**

Завод актыўна пераключаецца на ахаладжальны асартымент.

**1991 г. Незалежнасць і прыватная ўласнасць.**

Лідскі завод зведвае ўсе складанасці пераходнага перыяду.

**1996 г. «Три королі».**

Разам з аўстрыйскімі піваварамі Eggenberg International лідчане запускаюць чэшскую лінію разліву піва, якую купілі яшчэ ў 1991 годзе.

**2008 г. Канцэрн Olvi.**

У 2008 г. акцыянеры ААТ «Лідскае піва» знаходзяць інвестара — фінскі канцэрн Olvi Oyj, які аб'ядноўвае півавараў A. Le Soq з Эстоніі, Cesu Alus з Латвіі, Volfas Engelman з Літвы і Olvi з Фінляндый. Генеральным дырэктарам «Лідскага піва» з 30 сакавіка 2009 г. robіцца Аўдрус Мікшыс.

**2016 г. 140 гадоў «Лідскому піву».**

У 2016 г. півавары да 140-годдзя завода выпускаюць нашумелыя навінкі: флагманскі лагер «Лідскае Легенда», а таксама лімітаваны гатунак «Лідскае 140».

2016-ы — год, калі «Лідское» ператварылася ў «Лідскае».

Брэнд пачынае гаварыць па-беларуску.

З сайту «Лідскага піва».

# 100 гадоў Лідской гарадской электрастанцыі

У 1916 годзе па распараджэнні нямецкіх акупacyjных уладаў да прыватнай электрастанцыі пастаяннага току магутнасцю 50 к.с., якая працавала ў вінакурні Крыгера, былі падключаны будынкі, дзе месцілася гарадская ўлада, і часткова дамы жылога сектара ў цэнтры горада. Тады ж началося будаўніцтва гарадской электрастанцыі пастаяннага току і ў тым жа годзе горад атрымаў энергічны аб'ект з двума лакамабілімі, якія прыводзілі ў дзеянне дынамамашыны пастаяннага току. На станцыі былі ўсталяваны: два лакамабілі па 150 і 80 к.с. (фірма "Assman et Stocker" і "Lanc") і дзве дынама-машыны магутнасцю 71 і 52 кВт (фірма "Siemens-Schuckert" і "Lahmer et C°, Frankfurt").

Нягледзячы на тое, што ў 1920-я гады ў горадзе працавалі дзве адносна вялікія электрастанцыі - чыгуначная і гарадская, жыхары Ліды мелі проблемы з асвятленнем. Частка горада каля чыгуначнага вузла асвятлялася ад чыгуначнай электрастанцыі. Спажыўцы плацілі па 60 гр. за кілават-гадзіну. Уесь астатні горад забяспечваўся гарадской прыватнай электрастанцыяй, арандатарам якой быў нейкі Цыдзяровіч. Электрычнасць у гэтай, большай, частцы горада часта знікала, лямпы гарэлі няроўна, і пры гэтым абененты плацілі 1 зл. 16 гр. за кілават-гадзіну. *"Не далей як учора, г. зн. 15 студзеня цэнтр горада да 10-й гадзіны вечара быў пагружаны ў цемру, разам з жыхарамі свята не мелі паліцыя, турма і г.д."* - пісаў карэспандэнт "Слова" ў артыкуле "Наши балячкі" на пачатку 1926 года. Праз паўгода газета "Слова" зноў звярнулася да гэтай тэмы: *"Нягледзячы на тое, што каиштуе (электраенергія. - Л.П.) значна болей, чым у Вільні, электрычнасць часта псуеца, і гараджане сядзяць пры свечах ці газавых лямпах. Адзіна надзея, што здзейсняцца энергічныя заходы бургамістра горада Рудольфа Бергмана і гарадская электрастанцыя пярайдзе з рук нейкага Цыдзяровіча ў маёmacь горада".*

У красавіку 1928 года "Наваградскае жыщце" папярэдзіла аб тым, што Лідзе пагражае *"егіпецкая цемра"*, бо *"лакамабілі лідской электрастанцыі знаходзяцца ў такім стане, што прадстаўнік нагляду за катламі інж. Лябецкі забараніў іх далейшую эксплуатацыю. Але каб не пазбавіць лідзян электрычнасці на велікодныя святы, ён дазволіў электрастанцыі працаваць яшчэ нейкі час. Прычына хуткага пісання катлоў - неадпаведная вада, якую патрэбна было апрацоўваць адмысловымі хімікатамі".*

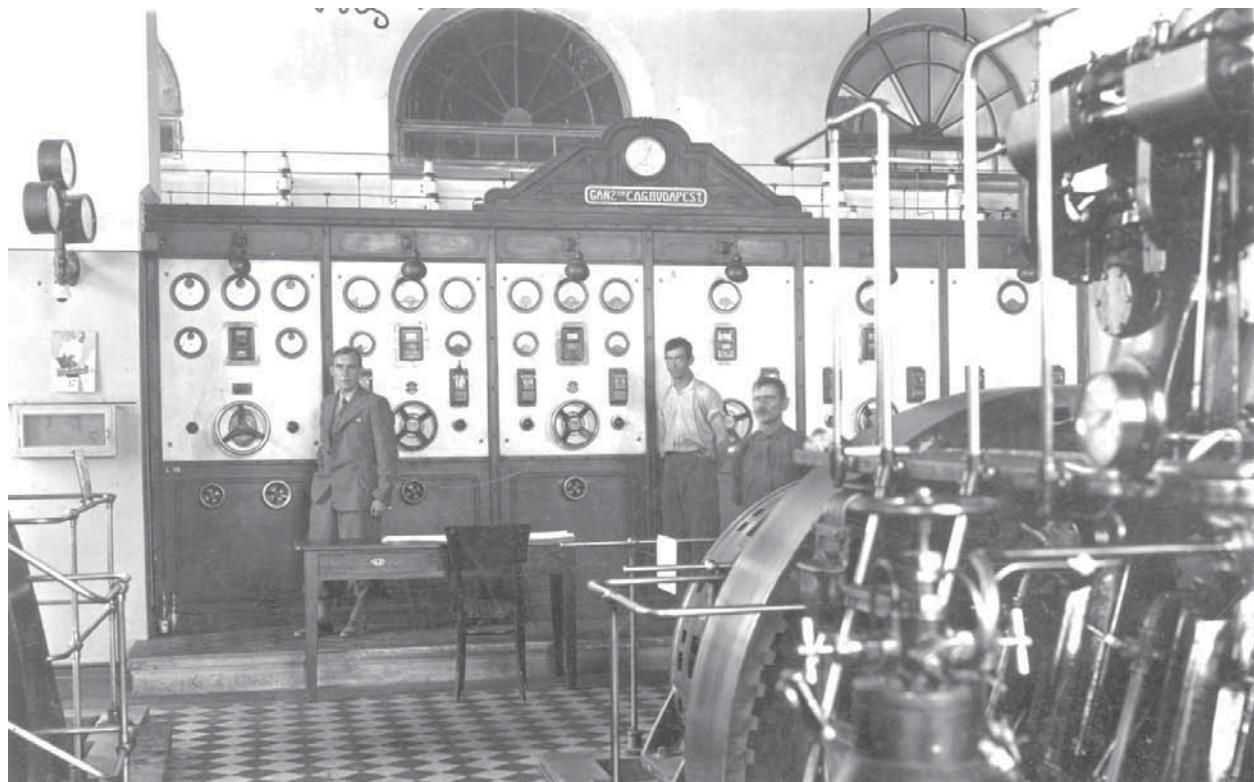
Гарадскія ўлады дабіліся свайго, у ліпені 1928 года прэса паведамляла, што *"дзякуючы шматгадовым намаганням магістрата, лідская электрастанцыя, якая з'яўлялася дзяржаўнай маёmacцю, але была перададзена ў аренду прыватнікам, 13 ліпеня за невялікія грошы стала гарадской маёmacцю"*. Аднак пераход электрастанцыі на баланс магістрата спрыяў

не зніжэнню, а павышэнню цэн на электрычнасць. На пачатку кастрычніка 1929 года павышэнне цэн тлумачылася тым, што магістрат пачаў траціць вялікія грошы на будаўніцтва гарадскіх размерковальных сетак і на будаўніцтва новага гмаху станцыі, яшчэ праз трэці тыдні тарыфы на электрычнасць зноў павялічыліся.

У ліпені 1928 года на паседжанні гарадской рады было вырашана ўзяць пазыку для будаўніцтва новай электрастанцыі ў горадзе. У сакавіку 1929 года газета "Наваградскае жыщце" паведаміла: *"З пачатку траўня 1929 г. пачнецца будаўніцтва новай электрастанцыі на вуліцы Сувальскай, недалёка ад права-слаўных могілак. Кошт будоўлі склаў 800 000 зл. Станцыя павінна будзе атрымаць два рухавікі ў 260 і 150 к.с., у канцы зімы першы з рухавікоў ужо быў закуплены ў Варшаве".* І насамрэч, у траўні 1929 года началося будаўніцтва новай электрастанцыі коштам 800 000 злотых на старым месцы па вуліцы Сувальскай. У канцы жніўня прэса пісала: *"Гмах гарадской электрастанцыі надбудоўваецца другім паверхам, працы будуць закончаны да канца восені"*. 28 жніўня на гэтай будоўлі павалілася рыштаванне і прыцінула аднаго з будаўнікоў - Пятра Цярпілоўскага, у шпіталі канстатаўвалі пералом рэбраў.

Разам з рэканструкцыяй электрастанцыі горад пераходзіў з пастаяннага на пераменны ток, таму трэба было будаваць новыя размерковальныя электрычныя сеткі з трансфарматарнымі пунктамі. Для гэтага былі пабудаваны тыповыя трансфарматарныя пункты на гарадскім Рынку, каля старых могілак, па вуліцам Сувальскай і Варшаўскай, размерковальны пункт на супраць вайсковага шпіталю. Гэты размерковальны пункт з аbstаліванием фірмы "Ганц" існаваў да канца 1960-х гадоў. А тыповы трансфарматарны пункт (падстанцыя 6/0,4 кВ) па вуліцы Варшаўскай захаваўся да нашага часу. Гэты тэхнічны будынак створаны па тыповым праекце таго часу - на фотаздымках 1930-х гадоў такія ж трансфарматарныя пункты, крытыя дахоўкай, бачны каля рынковай плошчы, могілак і каля староства.

У красавіку 1930 года венгерскай фірмай "Ганц" была закончана рэканструкцыя. На фотаздымку машыннай залы Лідской электрастанцыі таго часу добра бачна шыльда фірмы "Ганц". Прэса паведамляла: *"Ліда мае электрычнасць. Нарэшце прыйшоў дзень, калі магістрат горада ў прысутнасці ваяводскіх уладаў афіцыйна адкрыў новапабудаваную гарадскую электрастанцыю. На ёй усталяваны два дызелі агульной магутнасцю 410 к.с. Выкладзена кабельная размерковальная сетка класа 6 кВ, якая аб'яднала шэсць трансфарматарных пунктаў. Гэта павінна забяспечыць нармальнае электразабеспячэнне і ўзровень напружання. Вонкавыя размерковальныя сеткі 0,4 кВ*



Машынная зала Лідской электростанцыі 1930 г. з шыльдай фірмы "Ганц"

таксама рацыянальна перабудаваны. Галоўная і бакавыя вуліцы, на якіх апошнім часам павялічыўся дарожны рух, атрыманаюць добрае асвятленне. Замест былых 75 ліхтароў на вуліцах горада зараз усталявана 185, і магістрат плануе ўсталяваць яшчэ 35 ліхтароў дадаткова.

Мантаж абсталявання, размеркавальных сетак і трансфарматарных пунктаў выкананы фірмай "Ганц", якая згадзілася зрабіць для нашага горада работу ў крэдyt на 4 гады і, вेрагодна, гэты крэдyt будзе пралангаваны яшчэ на паўгода". На пачатак 1931 года паведамлялася пра 6 714 м кабельных ліній 6 кВ у горадзе.

Трэба адзначыць, што будаўніцтвам электростанцыі пераменнага току Ліда ў тэхналагічным сэнсе апярэдзіла суседнія гарады. Напрыклад, прэса паведамляла, што толькі ў 1932 годзе Гародня пачынала пераход на пераменны ток, адным з першых праектаваўся трансфарматарны пункт па вуліцы Дамініканскай гэтага горада, а ў Вільні толькі ў жніўні 1933 года паведамлялася пра пераход з пастаяннага на пераменны ток па вуліцы Міцкевіча (ад 3-га Траўня да моста).

Але ўжо ў 1936 годзе два дызельныя рухавікі гарадской электростанцыі адпрацавалі свой рэсурс, патрабавалі амаль штодзённага рамонту і шмат вельмі дарагіх запасных частак. Энергія, якая выпрацоўвалася, мела высокі сабекошт. Тому стала зразумелым, што замест пастаяннага рамонту неабходна закупляць новае энергетычнае абсталяванне. Ужо ў красавіку 1937 года паведамлялася, што "гарадская электростанцыя атрымае новы камплект абсталявання. Зараз



Лідская электростанцыя, 1930-я гг.



**Тыпавы трансфарматарны пункт (падстанцыя 6/0,4 кВ) на вуліцы Варшаўской.** Сучасны выгляд

гарадская электрастанцыя мае два дызельрухавікі агульнай магутнасцю 220 кВт. З-за зноса гэтых машын і росту ўжывання электрычнасці гарадскія ўлады вырашилі купіць новы рухавік у 550 конскіх сіл. Новае абсталяванне будзе закуплена ... на гроши з доўгатэрміновай пазыкі ад Фонду Працы". З пачаткам мадэрнізацыі насельніцтва папярэдзілі, што могуць быць перапынкі ў падачы электрычнасці, і таму неабходна мець у запасе рэзервовыя сродкі асвятлення. Прэса даводзіла, што пасля заканчэння работ гарадская электрастанцыя зможа забяспечыць электрычнасцю ўсе прадпрыемствы горада, а насельніцтва зможа карыстацца электразнергіяй не толькі для асвятлення жытла, але нават для кухонных мэт. Павінен быў зменшыцца і сабекошт кілават-гадзіны.

1 ліпеня 1938 года адбыўся пробны пуск новага энергетычнага абсталявання, які закончыўся выбухам. Праз некалькі дзён адпаведная камісія высветліла, што з-за дрэннай зваркі труб і зборніка газу ў паліўной апаратуры сістэма была негерметычнай, таму ўтварылася выбуховая газавая сумесь. Шкоду ад выбуху ў некалькі сотняў злотых пакрыў вінаваты за выбух інжынер Трок з Вільні. Такім чынам, першы этап рэканструкцыі закончыўся пры канцы лета 1938 года. Інфармацыя пра другі этап няма, найверагодней, што з-за пачатку вайны далейшыя работы пачаць не паспелі.

Дарэчы, пасля рэканструкцыі электрастанцыі кошт электрычнасці для спажыўцу у горадзе панізіўся з 1 да 0,8 злотага за 1 кілават-гадзіну, аднак ён заставаўся вышэйшым, чым у суседніх гарадах. Трэба адзначыць, што ў парадунні з нашым часам электрычнасць адносна заробкаў была надзвычай дарагой. Напрыклад, сярэдняя сучасныя 100 і болей кілават-гадзін на кватэру за месяц абышліся б рабочаму з "Ардаля" (зараз - Лідская абудковая фабрыка) ў яго добры па тым часе сярэдні заробак - 80-100 злотых. Таму людзі абыходзіліся запальваннем слабых электрычных лямпачак толькі ў вячэрні час, а пра выкарыстанне электранагравальнікаў не магло ісці гаворкі. Не дзіўна, што і пасля рэканструкцыі гарадскія ўлады эканомілі на асвятленні нават публічных месцаў: "У Лідзе пабу-

давана адмысловая аўтастанцыя, на якой спыняюцца агромністыя аўтобусы. Кожны дзень аўтастанцыя прымае 60 аўтобусаў. Аўтобусны рух пачынаецца з рання і закачваецца толькі ў 20-30. Зараз дзень кароткі, аўтастанцыя не мае электрычнага асвятлення, і таму разам з усім горадам пагружасцца ў цемру. Тыя электрычныя ліхтары, якія ўсё ж свецець у горадзе, маюць такія слабыя лампы, што за 10 кроку ад слупа ўжо ўбіма. Таму абязцяне, што пасля рэканструкцыі электрастанцыі "Ліда будзе зіхацець", не выканана".

З прэсы можна даведацца пра некаторыя здравінні, якія датычылі супрацоўнікаў электрастанцыі.

У канцы жніўня 1929 года чыноўнік лідской электрастанцыі Фішар у дрэнным настроі вярнуўся апоўдні дадому і патрабаваў у жонкі, каб тая яго накарміла. Калі жонка трохі прамарудзіла, ён, пакрыў дзіўшыся, выпіў бензін з бутэлькі, якая стаяла каля стала. Лекар канстатаваў апекі горла і кішак. Нервовая была праца ў энергетыку ў тыя часы... А ўзімку 1938 года знік без вестак гарадскі кантралёр электрастанцыі Лейба Леў. Па словах крэўных, кантралёр стаў ахвярай кахання без узаемнасці.

Не абыходзілася і без кур'ёзаў. У канцы 1937 года суд прыгаварыў чыноўnika адміністрацыі горада, назіральніка за гарадскімі работамі Палтарацкага да штрафу ў памеры 15 злотых за тое, што падчас начнай змены на гарадской электрастанцыі ён збіў работніка Ўладзіслава Вільбіка: "Гэта вынікі ўхвалы гарадской радай выдачы работнікам гарэлкі падчас працы".

6 траўня 1932 па Лідчыне прыйшла магутная вясенняя бура, якая паваліла тэлефонныя слупы і парвала правады на чыгуначным шляху Ліда-Маладзечна (адразу, за мостам цераз Лідзейку). Маланка патрапіла ў гарадскую электрастанцыю, яе кіраўнік і дзяжурны манцёр часова страцілі прытомнасць, таму да 19-30 горад апынуўся ў цемры. З-за моцнага дажджу на 1 метр паднялася рака Лідзейка і месцамі выйшла з берагоў.

Тады ж, падчас работы на дзядзінцы плябані ксяндза Баярунца рабочыя абарвалі электрычны провад. Адзін з рабочых, Юзаф Місюра, вырашыў провад адкінуць і ўзяўся за яго рукой. "Пацярпелы ў цяжкім стане трапіў у шпиталь".

Энергетыкам замукальды трэба было быць гатовым выканаць неабходныя аварыйныя работы: "13 ліпеня (1937 года. - Л.Л.) каля староства, на вуліцы Сувальскай, армейскі аўтамабіль збіў слуп электрычнай размежавальнай сеткі".

У любой энергасістэме важным полем дзеянасці з'яўляецца ўлік адпушчанай спажыўцу электраэнергіі. У красавіку 1938 года гарадская ўправа афіцыйна перадала паліцыі справу на Станіслава Чаплю (Легіяновая, 20), які самавольна падключыўся да электрычнай сеткі і краў энергію. Такім жа незаконным чынам карысталіся электрычнасцю ўладальнікі спартыўнай залы яўрэйскага спартыўнага таварыства "Макабі" (Сувальская, 74). Але, як паліцыя пакарала парушальнікаў, невядома.

Леанід Лаўрэш.

# 50 гадоў СШ № 6 г. Ліды

У 1948 годзе была адкрыта пачатковая школа № 6, будынак якой знаходзіцца на вуліцы П. Асіпенкі.



У сакавіку 1966 года рабочыя будтэрэста № 19 правялі мітынг, дзе быў закладзены падмурак будучай СШ № 6. На месцы, дзе планаваўся цэнтральны ўваход у школу, быў пакладзены велізарны валун і выкананы катлаван пад падмурак. Адміністрацыяй горада было вырашана здаць школу да пачатку 1966 навучальнага года. Гэта быў самы высокі будынак у той час сярод прыватных дамоў. Ля цэнтральнага ўваходу размяшчаліся дзве скульптуры - піянера і піянеркі. 15 жніўня 1966 года будаўніцтва было закончана.



Адкрыццё СШ № 6 1 верасня 1966 г.

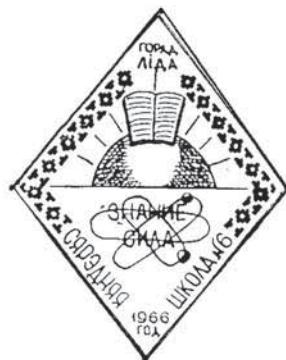
Першым дырэктарам сярэдняй школы з'яўляўся **Паторскі Іван Сяргеевіч**. Ён нарадзіўся ў вёсцы Обчын Любанскага раёна Менскай вобласці ў 1923 годзе. З'яўляўся ўдзельнікам Вялікай Айчыннай вайны 1941-1945 гг., ваяваў у партызанскім атрадзе імя Чапаева брыгады імя Куйбышава № 258.

Пасля вайны працеваў падатковым інспектарам у г. Любань, з 1946 па 1950 г. ву-



Паторскі І.С.

чыўся ў Гарадзенскім педагогічным інстытуце. У 1950-1951 гг. працеваў інспектарам-метадыстам у Гарадзенскім абласным камітэце. У 1951-1957 гг. выкладаў нямецкую мову ў СШ № 2 г. Ліды. З лютага 1957 года стаў дырэктарам 8-гадовай, а затым СШ № 7 г. Ліды. У 1966-1972 гг. займаў пасаду дырэктара СШ № 6 г. Ліды.



Іван Сяргеевіч вялікую ўвагу надаваў грамадской працы: з'яўляўся старшынём Гарадскога савета садзейнічання сям'і і школе, кіраўніком гарадской секцыі метадычнага аб'яднання настаўнікаў нямецкай мовы. За актыўную грамадскую працу быў узнагароджаны ганаровай граматай Міністэрства адукацыі БССР, ордэнам "Знак Пашаны", медалём "За працоўную доблесць".

Прышлі ў школу і першыя педагогі: Суворава Людміла Якаўлевна, Скрабец Ніна Рыгораўна, Лайкевіч Станіслава Антонаўна, Салаёў Генадзь Сцяпанавіч, Баброва Людміла Іванаўна. Гэта былі людзі, адданыя сваёй працы, школе, дзецям. Многія з іх не расставаліся з СШ № 6 да самай пенсіі.



Лайкевіч С.А.

Такім педагогам стала Лайкевіч (Кулеш) Станіслава Антонаўна - легенда школы. Станіслава Антонаўна нарадзілася 9 лютага 1943 года ў вёсцы Ціёновічы Іўеўскага раёна. Бацька, Кулеш Антон Якаўлевіч, і маці, Кулеш Браніслава Тамашаўна, усё жыццё працеваў падмурак. У 1 клас пайшла ў 8-гадовую школу ў вёсцы Ўрцішкі, сярэднюю адукацыю атрымала ў Іўеўскай СШ № 12. У 1961-1966 гг. вучылася ў Гарадзенскім педагогічным інстытуце імя Я. Купалы.

"У СШ № 6 я прыйшла працеваць у 1966 годзе пасля заканчэння Гарадзенскага педагогічнага інстытута імя Я. Купалы. 15 жніўня 1966 года ўвесь педагогічны калектыў выйшаў на працу і рыхтаваў новую школу да адкрыцця. Мы мылі вони, парты, прыводзілі кабінеты ў парадак," - успамінае Станіслава Антонаўна.

Вучні Станіславы Антонаўны да цяперашняга часу падтрымліваюць з ёй сувязь і вельмі добра ўладкаваліся ў жыцці: Лапко Вера - заслужаны лекар, Захарэвіч Тамара - вядучы тэхнолаг Віцебскай абутковай фабрыкі, Лайкевіч Аксана - лекар навукова-даследчага інстытута анкалогіі г. Менска, Чарнавус Станіслаў

- супрацоўнік Міністэрства энергарэсурсаў.

Станіслава Антонаўна ўзнагароджана значком "Выдатнік асветы", медалём "У азnamенаванне стагоддзя з дня нараджэння Леніна", граматамі ўпраўлення адукцыі за педагогічную дзеянасць.

Звязаў лёс са школай № 6 і Зінчанку Ніну Гаўрылаўну - ветэрана Вялікай Айчыннай вайны. Зінчанка (Качан) Ніна Гаўрылаўна нарадзілася 26 верасня 1931 года ў вёсцы Хатынічы Лунінецкага раёна Берасцейскай вобласці. Да вайны Ніна Гаўрылаўна скончыла два класы.

У 1941 годзе сям'я Качан не эвакуявалася, а з першых дзён вайны ўключылася ў барацьбу з фашыстамі. Бацька, Гаўрыла Паўлавіч, і яго сын Анатоль сталі сувязнымі партызанскіх атрадаў "Балтыец" і "Іскра". Ніна Гаўрылаўна актыўна дапамагала брату, выконвала даручэнні: перапісвала і распаўсюджвала ўлёткі, дастаўляла месыкаменты, дапамагала перавозіць міны ў партызанскі атрад.

У 1947 г. Ніна Гаўрылаўна скончыла 7 класаў школы № 1 г. Ліды. Пасля заканчэння школы было прынята цвёрдае рашэнне стаць настаўнікам. З 1948 да 1952 года яна з'яўлялася студэнткай Лідскага дзяржаўнага педагогічнага вучылішча.

Пачынала педагогічную дзеянасць у 1952 г. піянерважатай у школе № 2 г. Ліды, а ў 1953 годзе перавялася працаўцаць у Дакудаўскую школу, затым працаўала ў СШ № 4, СШ № 3. Ніна Гаўрылаўна была ўзнагароджана юбілейным медалём "Дваццаць гадоў Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне" (7 траўня 1965 года), медалём "За баявыя заслугі" (21 ліпеня 1965 г.), юбілейным медалём "За доблесную працу. У азnamенаванне 100-годдзя з дня нараджэння У. І. Леніна". За дасягнутыя працоўныя поспехі не раз аб'яўлялася падзяка. Ніна Гаўрылаўна стала ветэранам працы.

У 2007 годзе Камісія па справах былых партызан і падпольшчыкаў Вялікай Айчыннай вайны 1941 - 1945 гадоў пацвердзіла рашэнне аднайменнай камісіі пры Лідскім райвыканкаме аб прызнанні Зінчанкі (Качан) Ніны Гаўрылаўны ўдзельнікам партызанскаў і падпольнага руху Лідчыны.

27 студзеня 2010 г. Ніны Гаўрылаўны не стала.

У 1966/1967 навучальным годзе ў школе навучаліся 923 вучні. Усяго налічвалася 24 класы-камплекты па 42 вучні ў кожным. На "4" і "5" навучальны год скончылі 218 вучняў, выдатнікаў было 56 навучэнцаў. На паўторны курс навучання былі пакінуты 47 чалавек. Займаліся толькі ў першую змену. Вучыліся да 31 траўня. Экзамены здавалі ўсе класы разам



Зінчанка Н.І.



Піянерская дружына імя Аркадзя Гайдара

на калідоры і ў спартыўнай зале.

1 верасня 1966 г. была створана піянерская дружына імя Аркадзя Гайдара, якая неаднаразова дамагалася высокіх паказыкаў у працы і займала прызавыя месцы: 2-ое месца ў Фестывальнай віктарыне, 2-ое месца ў гарадскім фінале ваенна-спартыўнай гульні "Зарніца", прызавое месца за высокія паказыкі ў аперациі "Урэнгой", 1-ae месца ў аглядзе-конкурсе піянерскіх пакояў і нагляднай агітацыі. Агітрыгада піянерскай дружыны імя А. Гайдара заняла 2-ое месца ў аглядзе-конкурсе агітрыгад "Фэст у Маскве - фестываль паўсяоль". Рэдакцыя газеты "Піянер Беларусі", ЦК ЛКСМ Беларусі і Рэспубліканскі Савет піянерскай арганізацыі імя У.І. Леніна ўзнагародзілі граматай піянерскую дружыну СШ № 6, пераможцу 1-га тура конкурсу - агляду "Чырвоныя гваздзікі".

У 1968 годзе ў школе адбыўся першы выпуск 10-х класаў.



Першы выпуск

Вялікая ўвага ў школе надавалася фізічнаму выхаванню. Загадам № 42 загадчыка народнай адукцыі Лідскага гарвыканкама ад 2 студзеня 1971 г. СШ № 6 стала апорнай па фізвыхаванні. У 1972/1973 гг. да асноўнага будынка школы была прыбудавана спартыўная зала.

У гэты перыяд школа славілася вельмі прыгожымі кветнікамі, якія былі зробленыя пад кіраўніцтвам настаўніцы біялогіі Грэчыц Любові Аляксееўны. Не было ні аднаго семінара ў горадзе, каб госці не заехалі ў школу № 6 палюбавацца багаццем кветак.

Цікавым з'яўляецца факт, што за сярэдній шкілай № 6 была замацавана аўтамашына "Масквіч - 426" для навучання практычнаму кіраванню.

У 1972-1974 гадах пасаду дырэктара школы займала **Кардаш (Дрэвіц) Таццяна Ўладзіміраўна**. Яна нарадзілася ў 1933 годзе ў г. Лідзе ў сям'і службоўца (бацька працаўваў у натарыяльнай канторы). У час нямецкай акупацыі разам з бацькамі знаходзілася ў родным горадзе. Пасля вызвалення савецкай арміяй г. Ліды паступіла ў 4 клас чыгуначнай СШ № 52 станцыі Ліда Брэст-Літоўскай чыгункі, якую скончыла ў 1951 годзе. У той жа год паступіла ў Гарадзенскі педагогічны інстытут імя Я. Купалы на фізіка-матэматычны факультэт і скончыла яго з адзнакай. Затым была накіравана на працу ў распрадажэнне Лідскага гарана.

Са жніўня 1955 г. па люты 1958 года працавала выкладчыкам матэматыкі СШ № 2 г. Ліды, затым - у СШ № 7, СШ № 11. У 1966-1971 гг. займала пасаду завуча па вучэбна-выхаваўчай работе СШ № 6 г. Ліды, а з 1972 г. - дырэктара СШ № 6 г. Ліды.

Таццяна Ўладзіміраўна праявіла сябе як ініцыятывны настаўнік, умелы арганізатор вучэбна-выхаваўчага працэсу.

Узнагароджана знакам "Выдатнік асветы БССР", юбілейным медалём "За доблесную працу", граматай Міністэрства асветы БССР.

Трэцім дырэктарам школы была **Зыранава (Кур'ян) Ніна Станіславаўна**. Яна нарадзілася ў 1931 годзе ў г. Лідзе ў сям'і рабочага чыгуначніка. У 1950 годзе паступіла ў Баранавіцкі настаўніцкі інстытут, у 1953 годзе - у Магілёўскі педагогічны інстытут на гістарычны факультэт. У 1955 годзе абрана першым сакратаром гаркама камсамолу. У 1957 годзе па сямейных абставінах пераехала ў г. Ліду, дзе паступіла на працу ў гаркам камсамолу і адпрацавала 11 гадоў.

Працавала дырэктарам школы працоўнай моладзі № 2, загадчыцай педкабінета, інспектарам гарана, старшынёй гаркама прафсаюза работнікаў асветы.

У 1974-1976 гг. - дырэктар СШ № 6 г. Ліда.

У 1970 г. узнагароджана медалём "За доблесную працу", у 1984 г. прысвоена званне настаўнік-метадыст.

На працягу дваццаці гадоў сярэднюю школу ўзначальваў **Кашпар Валянцін Фёдаравіч**. Ён нарадзіўся 6 жніўня 1928 года ў сялянскай сям'і ў горадзе Віцебску. У 1934 годзе паступіў у 1 клас Віцебскай

сярэдняй школы. У красавіку 1945 года ён уладкоўваеца ў Швянчэнскую падатковую інспекцыю, са жніўня 1946 года па люты 1948 года - супрацоўнік Швянчэнскага спажывецкага таварыства. З 1949 года працуе на заводзе "Гомельсьмаш".

У 1950 годзе ён паступае на паскораны курс навучання Гомельскага настаўніцкага інстытута імя В.Г. Чкалава, у 1952 годзе - Віленскага педагогічнага інстытута.



**Кашпар В.Ф.**



З 1956 па 1964 гады Валянцін Фёдаравіч з'яўляўся дырэктарам Запольскай сярэдняй школы.

У 1965 годзе ён быў пераведзены дырэктарам у Красноўскую сярэднюю школу.

З 1965 года па 1976 год займаў пасаду загадчыка народнай адукацыі Лідскага раённага выканаўчага камітэта. За актыўную грамадзянскую пазіцыю, арганізатарскі і кіраўніцкія здольнасці, высокія вынікі ў вучэбнай дзейнасці Лідскага раёна Валянцін Фёдаравіч быў узнагароджаны граматамі, нагруднымі знакамі, медалём БССР, Лідскага райвыканкама і Гарадзенскага абласнога камітэта.

З 1976 года па 1996 год Валянцін Фёдаравіч працаваў дырэктарам сярэдняй школы № 6 г. Ліды.

Са справаздачы дырэктара В.Ф. Кашпара аб

добраўпарадкаванні школы:

"Знешні выгляд: школа цагляная, пабудаваная па тыпавым праекце Б2-02-3-62 (на 960 вучнёўскіх парт). Тэрыторыя школы азялененая, пасаджаны кусты, дрэвы, шмат цветак.

Удзел у афармленні ўнутранага памяшкання школы прымае мастакі савет школы, кіруючыся пры гэтым выдадзенымі рэкамендацыямі па афармленні школы. Дапамагаюць у афармленні мастакі шэфскай арганізацыі.

1 паверх: акцябрацкія стэнды, стэнд па правілах паводзін навучэнцаў, правілы карыстання гардэрам.

2 паверх: стэнды "Імі ганарыца школа", "Рашэнні 25 з'езду КПСС - у жыццё", абавязкі навучэнцаў школы з нагоды сусцрэчы 60 - годдзя Вялікага Кастрычніка, экран падвядзення вынікаў сацыялістычных спаборніцтваў па школе.

3 паверх: стэнды па прафарыентациі, па пачатковай вайсковай падрыхтоўцы, па гісторыі камсамолу."

1978 год увайшоў у гісторыю школы як першы выпуск навучэнцаў, якія скончылі поўны курс СШ №6. У 1996 годзе школа адзначыла 30-годдзе.



*30-годдзе школы*

З 1996 па 2002 год на пасаду кіраўніка школы быўла прызначана **Чарнічэнка Людміла Мікалаеўна**. Менавіта яна стаяла ля вытoku кадэцкага руху.

У ліпені 1997 года Вайсковай Акадэміі Рэспублікі Беларусь у асобе начальніка Г.І. Флярко і дырэктарам СШ № 6 Л.М. Чарнічэнка была заключана дамова аб стварэнні вайсковаватрыятычных класаў з выкарыстаннем праграмна-метадычнага кадравага забеспячэння Вайсковай Акадэміі. У гэтых класах навучаючыя юнакі і дзяўчата, якія жадаюць у далейшым звязаць сваё жыццё з прафесіяй афіцэра. Падрыхтоўка вучняў вайсковаватрыятычнага класа - гэта ўяўлікай ступені і працяг сямей-



*Чарнічэнка Л.М.*



*Першы рэспубліканскі злёт вайсковаватрыятычных класаў*



*Наведванне Вайсковай акадэміі Рэспублікі Беларусь*

ных традыцый. Школа знаходзіцца ў Паўночным вайсковыем гарадку, дзе жывуць сем'і вайскоўцаў, а іх дзеці цяпер маюць магчымасць са школьнай парты рыхтавацца да службы Радзіме, ісці па слядах бацькоў. Куратарства над вайсковаватрыятычным класам ўзяло на сябе факультэт ракетных войскаў і артылерыі ВА Рэспублікі Беларусь.

Кадэцкія класы школы прымаюць актыўны ўдзел у розных акцыях і мерапрыемствах: зборах вайсковаватрыятычных класаў, днях адчыненых дзвярэй у ВА Рэспублікі Беларусь, у валанцёрскім руху.

З 2002 года дырэктарам школы з'яўляецца **Прэпляска Галіна Феліксавна**. Яна нарадзілася 14 верасня 1962 года ў вёсцы Складанцы Воранаўскага раёна. У 1969 годзе Галіна Феліксавна паступіла ў 1 клас Складанскай пачатковай школы, у 1972 годзе - у Нова-Казакоўскую базавую школу, у 1979 годзе - у Радуньскую сярэднюю школу і скончыла яе з за-



*Прэпляска Г.Ф.*

латым медалём. Затым 5 гадоў вучылася ў Гарадзенскім універсітэце імя Я. Купалы на матэматычным факультэце. У 1984 годзе па размеркаванні была накіравана ў СШ № 6 горада Ліды настаўнікам матэматыкі.

У 2009 г. СШ № 6 была прызнана лепшай сярод устаноў адукацыі.

Але найвялікшы гонар школы - яе выпускнікі. Сярод выпускнікоў школы ёсць тых вучні, якія заяўлі аб сабе на рэспубліканскім ўзроўні:

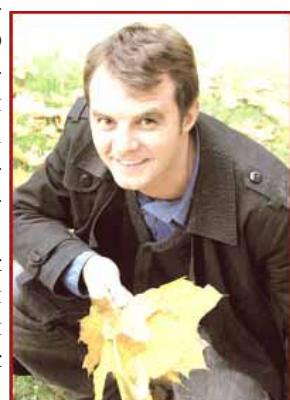
- Цыленыць Валерый Антонавіч - спартсмен - інструктор па грэка-рымскай барацьбе Мінспорту Рэспублікі Беларусь. Заслужаны майстар спорту (1996). Бронзавы прызёр Алімпійскіх гульняў (1996), 4-е месца на Алімпійскіх гульнях (2000), бронзавы прызёр чэмпіянату свету (1994), пераможца першынства СНД сярод моладзі (1991).



**Цыленыць В.А.**

Штогод у Лідзе праходзіць рэспубліканскі турнір па грэка-рымскай барацьбе на прызы В. Цыленыць.

- Малчанаў Аляксандр Яраслававіч - акцёр Нацыянальнага аkadэмічнага тэатра імя Янкі Купалы (з 1999 года). Вядомыя ролі ў тэатры: Сымон ("Сымон-музыка"), Дырыжор ("Маэстра"), Сіман ("Брат мой, Сіман..."), Янка Здолынік ("Тутэйшыя"), Дземетрый ("Сон у чарадзейную ноч пасярэдзіне лета"), Джордж Пігэн ("№ 13")...



**Малчанаў А.Я.**

За выкананне галоўнай ролі ў спектаклі "Маэстра" атрымаў дыплом "За лепшую мужчынскую ролю" ў тэатральным конкурсе XIII Менскага міжнароднага кінафестывалю "Лістапад".



**Сярэдняя школа № 6, сучасны выгляд**



**Калектыву школы, 2010 г.**

- Клім Іван - майстар спорту па цяжкай атлетыцы. Чэмпіён Еўропы 2011 года сярод кадэтаў. Чэмпіён Рэспублікі Беларусь 2011 года. Чэмпіён Алімпійскіх дзён моладзі Рэспублікі Беларусь 2011 года, чэмпіён Рэспублікі Беларусь 2011 года сярод юнёраў.

У сярэдняй школе № 6 працујуць і яе выпускнікі: Драгун Людміла Сямёнаўна, Хахлова Вольга Ўладзіміраўна, Богуш Наталля Іванаўна, Астравух Надзея Ўладзіміраўна, Малмыга Ірына Леанідаўна, Карчэўская Святлана Вяславаўна, Хлюст Валерыя Ўладзіміраўна і Масойць (Кучынская) Таццяна Фердынантаўна.

Адной з яркіх асоб школы з'яўляецца Масойць (Кучынская) Таццяна Фердынантаўна. У школьнія годы яна зарэкамендавала сябе як як прыкладная, адказная, актыўная вучаніца і выдатніца. Была ўзнагароджана ганаровымі граматамі за актыўны ўдзел у грамадскім жыцці і прыкладныя паводзіны, пахвальнымі лістамі за выдатную вучобу.



**Масойць Т.Ф.**

У 1986 годзе паступіла ў Гарадзенскі інстытут імя Я. Купалы на факультэт рускай мовы і літаратуры.

З 1997 года па 2013 год працавала намеснікам дырэктара па выхаваўчай працы ў СШ № 6, з 2013 года - намеснікам дырэктора па вучэбнай- выхаваўчай працы.

Узнагароджана граматамі Вайсковай Акадэміі Рэспублікі Беларусь за стараннасць, праяўленую пры навучанні навучэнцаў вайскова-патрыятычных класаў і і высокое прафесійнае майстэрства, граматамі Лідскага аддзела адукацыі за добрасумленнае выкананне прафесійных абавязкаў.

У 2016/2017 навучальнym годзе школа адсвятковала свой пяцідзесяцігадовы юбілей.

**Марыя Паўлаўна Зяляніна,  
Наталля Іванаўна Шыши.**

# Гартаючы старонкі гісторыі Мажэйкаўскай СШ

*Быць можа дзесяці вы чулі пра гэта,  
А, можа, чыталі ў вершах паэта:  
Ганка застрэшак, і птушкі гняздзечка,  
І сельская школа над ціхаю рэчкай.*

Школа - гэта дзіўны дом! Тут усё перамяшалася: дзяцінства і сталаасць, юнацтва і рамантыка, мары і рэальнае жыццё. Школа.... Мая родная школа.... Этыя слова адклікаюцца светлым пачуццём у душы кожнага.... Школьны двор, светлыя класы, спісаная крэйдай дошка, страчаны дзесяці дзённік, першая за-каханасць.

І зараз мы з вамі трохі перанясёмся назад і ўспомнім, як гэта адбывалася. Да 1975 года школа знаходзілася ў в. Гасцілаўцы. Будынак быў стary. Школа не ўмяшчала ўсіх вучняў. А іх у той час вучылася 450 чалавек. Даводзілася займацца ў дзве змены. Для малодшых класаў быў адкрыты філіял. Звычайная вяскоўская хата ў Гасцілаўцах. У класах вучылася ад 28 да 35 чалавек. Часам спіс вучняў не ўмяшчалася на старонцы журнала. Дырэкторам школы была прызначана **Якушава Марыя Пракопаўна**.

І вось у 1975 годзе пачалося будаўніцтва новага будынка школы ў в. Малое Мажэйкава. Школа была пабудавана хутка, у 1976 годзе. І пачала называцца яна Маламажэйкаўская сярэдняя школа, дзе першым дырэкторам стаў **Мамчыц Іосіф Іосіфавіч**. А ў 1977 годзе быў першы выпуск 10 класа. Дзеці (а іх было 50 чалавек), як птушаняты, вырваліся з гнязда на волю. Вядома, нялёгка быць першаадкрывальнікам. Даводзілася шмат працаўцаў, каб школа ажыла. Той памятнай восенню 1976 года парог новабудоўлі пераступіла шмат таленавітых і яркіх педагогаў: Якушава М.П., Станкевіч З.Ф., Рышкевіч А.А., Швакель А.А., Шаўкова Г.І., Сакаева Л.А., Ашмяна А.М., Салыга А.Ф. і многія іншыя.

З 25 снежня 1978 года дырэкторам школы прызначаны **Мароз Мікалай Іванавіч**. За пяць гадоў, з 1977 па 1981 год сярэднюю адукцыю атрымалі 235 чалавек. Школу тады так проста і звалі - дзесяцігодка. Дзеці рупліва працаўвалі, атрымлівалі веды і паступалі без рэпетытарства ў вышэйшыя навучальныя ўстановы, тэхнікумы. Школа змянялася на вачах. Былі абсталяваны навучальныя кабінеты фізікі, геаграфіі, хіміі, нямецкай мовы. Гонарам школы стаў свой вакальна-інструментальны ансамбль, які працаўваў пад кіраўніцтвам настаўніка спеваў Ашмяны Аркадзя Міхайлавіча.

У 1977 годзе на тэрыторыі школы быў пабудаваны інтэрнат на 50 месцаў. І дзеці з далёкіх вёсак маглі жыць з восені да вясны. Які гэта быў дзіўны час! У 1977 годзе былі адкрытыы школьныя майстэрні, дзе дзеці асвойвалі сталярную і слясарную справу пад кіраўніцтвам настаўніка працы Макарэвіча Антона Ва-

сільевіча.

Якім ідэйным было школьнага жыццё 70-х! Піянэрскія атрады, зборы. Колькі было хвалівання ў дзень прыёму ў акцябраты, піянеры, камсамол! Шматлікія паходы па родным краі, турыстычныя злёты, паездкі па ўсім Савецкім Саюзе: г. Ленінград, Москва, Вільня, Берасце, Кіеў, Трокі, Коўня, праводзіцца ваенна-спартовая гульня "Зарніца", старшакласнікі ўдзельнічаюць у зборы шышак на насенне, хваёвых пупышак, садзяць лес, збіраюць макулатуру, металалом.

Мікалаю Іванавічу прыйшлося кіраваць і ў няпростыя гады перабудовы і галоснасці, распаду ССР і стварэння СНД. У нашай школе былі скасаваны акцябрацкая, піянэрская і камсамольская арганізацыі, не стала чырвоных гальштукаў, барабаннага бою, горна. Але нягледзячы ні на што, кожны год быў поўны радасці, надзеі, узлётамі і перамогамі. А 17 лютага 2004 года рашэннем Лідскага раённага выканаўчага камітэта Маламажэйкаўская сярэдняя школа пераназвана ва ўстанову адукцыі "Мажэйкаўская агульнаадукацыйная сярэдняя школа".

Мароз Мікалай Іванавіч працаўваў у школе на пасадзе дырэктара 28 гадоў, з 1978 года па 2006. Мы ўпэўнены, што кожны жыхар нашай мясцовасці - малады і стary - ведае Мікалая Іванавіча, як дырэктара нашай школы. Ён - цэлая гісторыя гэтага дзіўнага храма науки. Усе памятаюць яго ўроکі фізікі, а недзе, можа, урокі жыцця. Ёсць такое слова "падзвіжнік". У ім спалучаюцца два вельмі важныя паняцці: рух і подзвіг. Яны вось і выяўляюць сутнасць працы дырэктара школы. Бо менавіта ён вёў вучняў скрозь гады дзяцінства, юнацтва.

А з 6 студзеня 2006 года дырэкторам школы прызначаны **Вашкевіч Іван Феліксавіч**. Школа зведала змены. Стала 12-гадовая. А ў 2008 г. па рэформе зноў у краіне вярнулася да 11-гадовой адукцыі.

Праз два гады, з 1 верасня 2008 года на чале школы - малады, энергічны, поўны запалу **Кадлубай Аляксандар Уладзіміравіч**, які працаўваў на пасадзе дырэктара трэх гады.

*Дырэкторамі ўсе вы былі ў гэтай школе,  
Не па чутках ведалі гэту працу,  
Глядзець у любых спраўах імкнуліся ў корань,  
Іначай поспеху не дачакаца.  
Не так лёгка дамагчыся павагі  
Дзяцей, бацькоў, калегаў і начальства.  
Надзейней за ўсё, з упартай адвагай,  
З душой працаўцаў, і прыйдзе ўдача.*

Справядліва сказана, што пісьменнік живе ў сваіх творах, мастак - у карцінах, скульптар - у створаных ім скульптурах. А настаўнік - у думках і ўчынках вучняў.

Кажучы пра нашую школу, мы не можам не

ўспомніць пра ветэранаў педагогічнай працы. Пра людзей, якія аддалі ўсё самае лепшае і светлае гэтай школе. Пра людзей, якія доўгія гады дзеляць з намі святы і будні. Пра людзей, якія стаяць ля самых вытокаў славай гісторыі нашай школы. Станкевіч З.Ф. - намеснік дырэктара па навучальнай працы, Канюта І.В. - настаўнік пачатковых класаў, Капцэвіч Д.А. - настаўнік матэматыкі, Швакель А.А. - настаўнік хіміі і біялогіі, Дзмітрыевіч Л.В. - настаўнік матэматыкі, Рахатка Т.В. - настаўнік геаграфіі, Фіясь П.Н. - настаўнік фізкультуры, Рышкевіч А.А. - настаўнік геаграфіі, Ясюковіч С.А. - настаўнік нямецкай мовы, Каплун А.І. - настаўнік беларускай мовы і літаратуры.

Сёння наша школа - гэта невялікі, дружны калектыв. Усяго 74 вучні атрымліваюць веды ў гэтым храме навукі. Па-хатняму цёпла і ўтульна ў класных пакоях. Створаны выдатныя ўмовы для развіцця дзяцей. І няхай школьніка зараз завуць навучэнцам, сутнасць засталася ранейшай - атрымаць веды і стаць чалавекам. А ўзначальвае школу вось ужо шосты год прафесіянал сваёй справы, ініцыятыўны кіраўнік - **Новікова Наталля Мечыславаўна**, якая заўсёды ідзе толькі наперад. З 2014 года намеснікам дырэктара па навучальнавыхаваўчай працы з'яўляецца Ткачук Таццяна Раманаўна.

На свеце шмат прафесій. Адны добра вядомыя, іншыя - менш. А вось з прафесіяй "настаўніка" кожны сустракаеца на сваім шляху. У большасці моў свету гэта слова ўтварае глыбокі сэнс - настаўляць, вучыць. Услухайцесь: у рускай мове - *учитель*, у польскай - *научyciel*, у нямецкай - *lehrer*, у беларускай - *настаўнік*. Значыць, гэты чалавек не толькі вучыць, але і настаўляе на шлях прауды, выхоўвае лепшыя якасці: дабрыню, справядлівасць, спагадлівасць, працавітасць.

У нашай школе працујуць дасведчаныя педагогі: Каласоўская А.А., Мась А.М., Мароз Л.Р., Радкевіч Л.А., Сімончык Т.Н., Шмаро А.С., Адзінец А.Л., Мозгель Ж.С., Саўко М.Б., Ярмантовіч В.С., Філіповіч Н.В., Брылеўская М.Я., Булан Л.В., Мардакова В.Т., Лісоўскі І.А. Яны захоплены сваёй прафесіяй. За іх плячамі не адзін год руліў працы. А гэта значыць, велізарны досвед і майстэрства, сотні вучняў, павага, адданасць сваёй справе.

Я лічу, што настаўнік - гэта пакліканне, а не проста прафесія. Каб стаць настаўнікам, трэба, як кажуць, валодаць дарам Божым. І ў нашай школе ёсьць настаўніцкія дынастыі. Справу ўсяго жыцця завуча Станкевіч Зоі Фёдараўны працягнула яе дачка Новікова Наталля Мечыславаўна, настаўніцы Шаўковай Галіны Іосіфаўны - дачка, настаўніца пачатковых класаў Мозгель Жана Станіславаўна і сын Шаўкоў Аляксандар Станіслававіч - настаўнік працоўнага навучання СШ № 17 г. Ліды; у нашай школе працујуць былыя выпускнікі Шмаро Анжаліка Станіславаўна і Каласоўская Алена Аляксандраўна.

Сёння, кажучы пра калектыв школы, хочацца сказаць вялікі дзякуючы людзям, якія сваёй сціплай, але неабходнай працай дапамагаюць берагчы храм навукі - нашу родную школу.

*Заггасу - за рамонты і парадак,  
За смачныя абеды - кухарам,  
За чысціню тэхнічным работнікам,  
За чысціню двара мы дворніку  
Жадаем сказаць асобны дзякуюй,  
Бо школьны двор заўсёды так выменены вамі.  
Дзякую за цярпенне, за вашу гіганцкую працу.  
Як добра, што побач з намі  
Яны да гэтай пары прадаўжжаюць завіхаца.*

Школа... Калі яе пакідаеш, яна яшчэ доўга будзе сніца. Звычайна, сніца тое, чаго бракуе ў жыцці. Калі пакідаеш родныя месцы, яны становяцца яшчэ мілейшымі, прыгажэйшымі. Радзіма, Беларусь, Мажэйкаўская зямля. Яркае сонца, блакітнае неба, дзіўная прырода, добрыя людзі. Усё тут сваё, роднае.

Гонар школы - яе вучні. А іх за 40 гадоў было нямала. Вядома, мы не можам называць усіх пайменна, але некаторых успомнім. Скончылі школу з медалём: Зіньковіч Таццяна і Сяргеева Наталля, Капцэвіч Аксана, Волас Яўгенія, Сергеева Паліна, Карабчук Дзіяна, Трафімава Анастасія, Роўба Ліяна.

Ёсць і тыя, хто працягвае традыцыі Мажэйкаўской СШ і выкладае ў вышэйших навучальных установах: Пацук Марына, (БДУ), Самалётава Валянціна (БДЭУ), Трафімава Аляксей (ГРДУ), Мароз Ілля (БДУ). Стала майстрам спорту - Пруд Ангеліна.

А старт у гэту светлую дарогу ім быў дадзены нашымі настаўнікамі. Мы ганарымся сваім выпускнікамі.

2016 год абвешчаны Годам Культуры. Наша школа працуе ў цесным супрацоўніцтве з работнікамі творчых прафесій. Удзельнікі вакальна-інструментальнага ансамбля Шмаро Юры, Бачыла Ўладзімір - сёння музыкі. Музыка плыве ў іх выкананні і проста зачароўвае слухача. Працягнулі справы бацькоў Шмаро Аляксандра, Бачыла Дзіяна.

Сёння школа ганарыцца выпускніцай Палейчык Алёнай, якая брала ўдзел у 13 нацыянальным фэсце беларускай песні і паэзіі ў Маладзечна, у Фэсце - конкурсі "Новыя імёны ў Гародні", была ўдзельніцай адборачнага тура на 25-ым Міжнародным фэсце мас-тацтваў "Славянскі базар".

Мы ўпэўнены, што кожны з наших выпускнікоў знайшоў сваё месца ў жыцці. І не важна, якую прафесію вы абрали, важней, кім вы сталі. Выпускнікі - гэта будучыня школы. І школа па праву можа вамі ганарыцца.

У лістападзе 2016 года школа адзначыла свой 40-гадовы юбілей. На імпрэзу сабралася шмат гасцей, якія прыехалі з розных куткоў Беларусі. Акрамя быльых выпускнікоў і жыхароў аграгарадка, на юбілеі прысутнічаў начальнік Аддзела адукацыі, спорту і турызму Лідскага райвыканкама Кадлубай А.В., які сказаў шмат цёплых слоў на адрас настаўнікаў нашай школы. Многія з прысутных у зале не толькі маглі пачуць у гэты дзень свае прозвішчы, гістарычныя факты за 40 гадоў існавання школы, але і ўбачыць сябе на шматлікіх слайдах, якія паказваліся. За гэтыя гады 888 вучняў атрымалі пасведчанне пра агульную базавую аду-



кацыю, 740 - атэстаты пра агульную сярэднюю адукцыю.

На працягу ўрачыстай часткі сваім выступамі глядачоў цешыў ансамбль "Каханачка", лашчылі слых песні ў выкананні настаўнікаў школы: Адзінец А.Л. і Філіповіча Н.В., з вітальнымі словамі звязталіся да сабраных быўшы выпускнікі школы: Іода Ігар (першакласнік 1976 года), Юшкевіч Таццяна, Сергеева Аксана. Хацелася б выказаць словаў падзякі тым, хто аказваў і аказвае нам фінансавую дапамогу. ЛРСУП "Мажэйкаў" з'яўляецца нашым прадпрыемствам-шэфам, дзякуючы якому мы маем бясплатную гародніну, каб знізіць цану харчавання вучняў, набылі кампютар, тэлевізор, мэблі, забяспечваем запатрабаванні ўстановы ў канцылярскіх і гаспадарчых таварах.

Дзяцінства праімчалася, а школа засталася та-

кой жа юнай і задорнай. І пакуль ёсьць наша школа, мы з вамі заўсёды будзем маладымі, дзяўчынкамі і хлопчукамі з чыстымі, адкрытымі сэрцамі. Жыві, школа! З Днём нараджэння, школа!

Цяплей чалавеку ў жыцця перамолах,  
 У краі суровым цяплей ад таго,  
 Што дзеесьці на свеце ёсьць мілая школа,  
 Ёсьць добрая школа яго.  
 I дзе б ты ні быў, што б ні рабіў,  
 Застаецца табе школа роднай.  
 Яе, як надзею, ты ў сабе не згубіў,  
 I хочаш павек быць яе годным.

**Таццяна Раманаўна Ткачук,**  
 намеснік дырэктара  
 па навучальна-выхаваўчай  
 працы.

# Лідскія юбіляры 2016 года

## Сын сваёй зямлі

**75-гадовы юбілей адзначыў Віктар Іванавіч Кудла**

17 кастрычніка 2016 года 75-гадовы юбілей адзначыў Віктар Іванавіч Кудла. Чалавек, які ўсё жыццё аддаў роднай зямлі, напэўна, не патрабуе прадстаўлення. Былы дырэктар эксперыментальнай базы "Ніва", фермер, краязнавец, мастак...

### Дарогі жыцця

- З майм нараджэннем звязана цікавая гісторыя: я, можна сказаць, удзельнік Вялікай Айчыннай вайны, - расказвае з усмешкай на твары Віктар Іванавіч. - У траўні 1941-га бацька быў прызваны на вайсковыя зборы пад Гародню. Мама, якая была цяжарная мною, і яшчэ адна вясковая жанчына 20 чэрвеня вырашылі наведаць сваіх мужоў. Дабраліся да самой часткі, якая стаяла за Нёманам, сустрэліся. Першыя слова бацькі былі: "Што ж вы прыехалі?!" Вайна будзе! Едзьце дамоў хутчэй". І жанчыны вярталіся. Начавалі ў Гародні, дзе а чацвёртай гадзіне раніцы сустрэлі вайну. Яны беглі ў кірунку Ліды. Неба паласавалі самалёты, паўсюль - выбухі, пажары... Як толькі ляцеў самалёт, хаваліся ў канаву або хмызнякі. Кали ўсё сціхала, гукалі адна адну: "Верка, ты жывая?" - "Жывая". І беглі далей... Праз чатыры месяцы пасля тых падзеяў нарадзіўся я. Дарэчы, і тут таксама цікава склалася: маці гасцівала ў бабулі Еўкі на хутары Праважка і вярталася дахаты. Нарадзіла мяне ў паўкошыку (вазку), лічы, на самым нашым падворку... Часта яна мне потым казала: "Нарадзіла я цябе ў дарозе, вось і ты ўсё жыццё кудысьці едзеши і едзеши". Так і ёсць: у сталым узросце я аб'ехаў шмат краін.

Дарог у жыцці Віктара Кудлы сапраўды было шмат. Першая і вялікая пачыналася па моры, падчас службы на флоце. Чатыры гады ён праслужыў на крэйсеры "Камсамолец" Талінскай ваенна-марской базы.

На караблі служыў вежавым артэлектрыкам і старшынём рэйдавага камандзірскага катэра, апошні год быў сакратаром камітэта камсамолу. Крэйсер курсіраваў у Балтыйскім моры, нейтральных водах, удзельнічаў у вучэннях краін Варшаўскай дамовы. Дарэчы, менавіта падчас гэтых вучэнняў у акваторыі Шчэцінскага заліва ў складаных штормавых умовах Віктару Кудлу давялося праявіць свае здольнасці і мужнасць, за што атрымаў медаль з рук старшыні Савета Міністраў СССР Аляксея Касыгіна. Віктару Іванавічу выпала сустрэцца з камсамолам Германам Цітовым. "На караблі, з выпадку 20-годдзя вызвалення Эстоніі, прымалі гасцей, сярод якіх быў і Г. Цітоў, - расказвае Віктар Іванавіч. - Раніцай другога дня гасцей катэрам



Старшыня Савета Міністраў СССР Аляксей Касыгін уручает медаль матросу Віктару Кудлу

дастаўлялі на востраў Саарэма. На пірсе ўжо стаялі дзяячыты з кветкамі. А ў мяне на катэры быў сам Цітоў. Я прапанаваў яму: "Герман Сцяпанавіч, зайдзіце ў рубку." Ён падышоў да штурвала (на касмічным караблі штурвал аж няма) і, спытаўшы дазволу, крутнуў да канца ўлева, а потым да канца ўправа. Зрабіў на хвалях "крутое піке". Уляцела мне потым ад начальства, але адгаворка была: гэта ж сам Цітоў!"

### Дэвіз гаспадаркі - "Уперад!"

Па заканчэнні службы ў флоце Віктар Кудла атрымаў прапанову застасца ў Таліне. Але гэты варыянт ён не разглядаў - імкнуўся дахаты. Ды і абставіны так складваліся: старэйшы брат паехаў па камсамольскай пущёўцы ў Краснайрск, дзе і застаўся, малодшыя былі яшчэ малыя, бацькі ніяк не моглі дабудаваць хату. І Віктар Іванавіч вярнуўся дамоў. Да арміі ён ужо скончыў сельгастэхнікум і атрымаў спецыяльнасць заатэхніка. Пра гэта ў мясцовым калгасе даведаліся, і ледзь толькі ўчарашні марак (дарэчы, старшы лейтэнант ВМФ) пераступіў парог хаты, як прыехаў старшыня калгаса.

За працу заатэхнікам Віктар Кудла ўзяўся з ахвотай. Ужо праз год яго перавялі намеснікам старшыні калгаса імя Вярхоўнага Савета БССР у в. Мыто. Потым накіравалі вучыцца. Пасля заканчэння Гарадзенскага сельгасінстытута прызначылі галоўным заатэхнікам у калгас "Дворышча". Трэба сказаць, калгасы "Дворышча" і "Савецкі" (ў суседніх Крыніцах) былі самымі адсталымі. І раённае кірауніцтва зрабіла стаўку менавіта на маладога спецыяліста з "Дворышча", прапанаваўшы яму ўзначаліць "Савецкі". На прапа-

новы Віктар Кудла доўга адказваў адмовай.

- *Ішоў 1973 год... Было свята Кастрычніцкай рэвалюцыі, у гості прыехаў брат, - успамінае Віктар Іванавіч. - І тут раздаецца тэлефонны званок - першы сакратар райкама партыі віншуе са святам і пытаем: "А можна я прыеду?" Праз паўгадзіны белая "Волга" раёнага начальніка заяджасе ў двор. Пагаварылі... "Мы рэкамендуем Віктара старышынём "Савецкага", а ён усё адмаўляеца", - адзначыў сакратар, на што брат адказаў: "Гэта яго справа". А жонка міжволі: "Можа, ты годзік напрацуеш, пайдзі ўжо, надта просьць...". І гэтым як адрэзала мне шлях назад.*

- *На той час была газета "Ўперад" (зараз - "Лідская газета"), і "Ўперад" стала дэвізам маёй гаспадаркі, - расказвае Віктар Кудла. - Першае, з чаго мы пачалі, - гэта будаўніцтва. Пабудавалі дзіцячы сад, кацельню, жывёлагадоўчы комплекс, бульбасховішча, бульбасартавальны пункт. Вырашылі зрабіць упор менавіта на вырошчванне бульбы. На базе гаспадаркі стварылі эксперыментальную базу "Савецкую", адну з лепшых гаспадарак у раёне.*

На ўзоруні міністэрства на Лідчыне было вырашана зрабіць яшчэ адну эксперыментальную базу. Лепшага варыянту, чым суседняе з "Савецкай" "Дворышча", не было. Таму і вырашылі далучыць саўгас да "Савецкай", а ўзначаліць узбуйненую гаспадарку - Віктару Кудлу.



*Дырэктар эксперыментальнай базы "Ніва"*

Шмат сіл і старанняў прыйшлося прыкладзі маладому кіраўніку самай вялікай на той час гаспадаркі ў раёне, каб згуртаваць новы калектыв, умацаваць дысцыпліну, накіраваць спецыялістаў на рашэнне перспектывных задач. У першую чаргу вырашаліся пытанні ўмацавання матэрыяльна-тэхнічнай базы, будаўніцтва, рэканструкцыі жывёлагадоўчых ферм з поўнай механизацией працэсаў, стварэннем бытавых умоў (душавых, лазняў) для жывёлаводаў, што і было зроблена на МТФ "Мігуны", "Гурыны", "Гімбуты". Свінагадоўчая ферма "Мергінцы" пасля рэканструкцыі была прызнана лепшым у вобласці міні-комплексам замкнёнага цыклу. За гэтыя гады ў новай аб'яднанай гаспадарцы, якая атрымала назыву "Ніва", былі пабудаваны аграхімцэнтр, збожжасховішча вежавага тыпу са збожжасушылкамі, сенасховішча і бульбасховішча, склады для будматэрыялаў, новыя гаражы. Добраўпрадкованы ўсе палявыя і пасялковыя дарогі. Шмат было зроблена па сацыяльна-культурным развіцці Дво-



*На прафсаюзной работе*

рышча: пабудаваны адміністрацыйны будынак, сярэдняя школа, ФАП, быткамбінат, дамы на вул. Цэнтral'най і Зорнай.

Набытак таленавітага кіраўніка - не менш таленавітая вучні. З "ніўскай школы" выйшлі вядомыя сёння на Лідчыне спецыялісты і кіраўнікі: Уладзіслаў Лабецкі, Віктар Юхно, Станіслаў Грышкевіч, Іван Жынко, Васіль Алясюк, Станіслаў Мікутайціс і іншыя.

#### *Нам засталася спадчына*

Дворышча - цікавае гістарычнае месца. Віктар Кудла, чалавек ад зямлі, не мог застацца абыякавым да той спадчыны, што засталася тут. Але глядзеў на яе не толькі сэрцам, як улубёны ва ўсё роднае чалавек, але і як гаспадар. З яго падачы ў гаспадарцы вырашылі аднавіць у Дворышчы ансамбль пансага фальварка. Падкрэслі: гэта было ў пачатку 80-х, калі пра аграектурызм нікто нават не вёў і размовы.

У Дворышча былі запрошаны архітэктары, якія распрацавалі праект сядзібна-этнаграфічнага комплексу. Пачыналася ўсё з дарогі, дзе знарок быў пакінуты брук. Злева ад яе адкрываўся былы крухмальны завод, справа - карчма. Далей - возера, млын... "Млын быў цалкам рэканструяваны. Дарэчы, калі пачалі абкопваць яго, дакапаліся да асновы. Акаваеца, стаіць фундамент млына на палях (сваях). Больш за сто гадоў падаі стаяць, а нібыта ўчора паставлены. На першым паверсе была зроблена зала ўрачыстых грамадзянскіх абрадаў, на другім у адпаведным інтэр'еры пардугледжаны пакоі маладой, маладога, сватоў, мельніка. На трэцім - банкетная зала, там жа кухня (яна павінна была працаваць на ўласных прадуктах гаспадаркі). На кожным паверсе ўладкованы каміны, працаваў грузавы ліфт. У рэстаўраванай чатырохпавярховай вежы быў створаны гістарычна-этнаграфічны музей "Зямля і людзі". Першы паверх - экспазіцыя каменнага веку. Тут жа адлюстраваны перыяд Кастрычніцкай рэвалюцыі: сярод экспанатаў - шынель мясцовага жыхара Іосіфа Бічала, які бачыў самога Леніна. Падымаемся на другі паверх - "Вялікая Айчынная вайна". Трэці - "Першыя калгасы". Чацвёрты - "Эксперыментальная база "Ніва". Дах - аглядная пляцоўка, з якой адкрываліся краявіды Дворышча.











Леанід Лаўрэш

## Горад Яго Каraleўскай Мосці Ліда ў другой палове XVII і ў XVIII стагоддзях

Першым, яшчэ да 1905 г. у Вільні працаваў з інвентаром Лідскага староства 1680 г., лідскі гісторык Міхал Шымялевіч. Мне фотакопію гэтага інвентара перадаваў выбітны беларускі гісторык Яўген Канстанцінавіч Анішчанка.

Копію інвентара Лідскага староства сярэдзіны 1745 г. мне перадаў другі выбітны беларускі гісторык і архівазнавец Дзяніс Лісейчыкаў.

Выказываю вялікую падзяку шаноўным гісторыкам, без іх не было б гэтага артыкула.

Таксама нядаўна мне ў рукі патрапілі дзве лічбавыя копіі двух найцікавейшых дакументаў: "Рэвізійныя спісы Лідскага павета 1775 г." і "Падымны тарыф Лідскага павета 1775 г.". Абодва дакументы пачынаюцца з апісання нашага горада. "Рэвізійныя спісы Лідскага павета 1775 г." - адзіная ацалелая лідская падатковая кніга XVIII ст., да 1944 г. захоўвалася ў Галоўным архіве даўніх актаў у Варшаве (AGAD), пасля пажару і знішчэння Варшавы нацыстамі нейкім дзіўным чынам (архівісты не дазваліся як) кніга прывандравала ў кракаўскі архіў, дзе аматары даўніны зрабілі яе лічбавую копію. Я пераклаў ту ю частку з "Рэвізійных спісаў Лідскага павета 1775 г.", якая датычыць нашага горада.

"Падымны тарыф Лідскага павета 1775 г." быў перазняты ў Дзяржаўным гістарычным архіве Літвы. У абодвух дакументах фігуруюць прозвішчы адных і тых жа жыхароў нашага горада, напісаныя рознымі пісарамі практычна ў аднолькавай паслядоўнасці. Тому паразноўваючы розныя почыркі, можна амаль што беспамылкова вызначыць прозвішчы месцічаў Ліды.

Можа самае цікавае ў гэтых дакументах для жыхароў нашага горада - прозвішчы лідзян, якія жылі тут у XVII і XVIII ст. Яны - прамыя продкі сучасных

жыхароў нашага горада, некаторыя з прозвішчаў XVIII ст. носяць сучасныя лідзяні.

### Ліда ў інвентары Лідскага староства 1680 г.

Знішчальнай навальніцай пракаціліся па нашым краі ваенныя падзеі 1654-1667 г. У 1655 г. маскоўскія войскі спустошылі Ліду і яе ваколіцы. У 1656-1657 г. гэтую мясцовасць спасціг неўраджай. Ставілі жыхароў яшчэ больш пагоршыла маравая пошасць, якая лютавала восенню-зімой. У гэтай усеагульной замятні ў Лідскім павеце з'явілася шмат бадзяг, уцекачоў, перасяленцаў, якіх вайна сагнала з абжытых месцаў. З-за гэтага пачасціліся рабаванні, забойствы, наезды на маёнткі, разносілася эпідэмія.

Увесень 1659 г. маскоўскі ваявода князь Іван Хаванскі, рухаючыся з 30-тысячным войскам з Вільні ў Гародню, падступіў да Ліды. Лідскі замак, не гледзячы на адчайнную абарону, быў захоплены, а горад разрабаваны і спалены. Тады былі знішчаны і ўсе лідскія цэркви. Горад прыйшоў у занядабу<sup>1</sup>. Лідскі павет страціў у тую вайну 24,7% насельніцтва<sup>2</sup>.

19 траўня лідская шляхта сабралася на грамнічны соймік ў мястэчку Мыто (у Лідзе ў той час лютавала інфекцыйная зараза). Былі абраныя павятовыя і гродскія службовыя асобы: суддзя - васілішскі стараста Марцін Лімант, Мацей Мікалай Альшэўскі - падсудак<sup>3</sup>, Ян Нарбут - земскі пісар<sup>4</sup>, Адам Нарбут - падстараста, Ян Зуб - гродскі суддзя<sup>5</sup>, Аляксандр Станіслаў Калантай - пісар гродскі і інш. На гэтых людзей былі ўскладзены абавязкі па энергічным выкараненні злачыннасці. Выракі абраных асоб прыраўноўваліся да выраку трывбунала і павінны былі без аблеркавання выконвацца<sup>6</sup>.

Людскія і матэрыйяльныя страты былі настолькі

<sup>1</sup> Шимелевич М. Город Ліда и Лідский замок (Исторический очерк) // Виленский календарь. Вильно, 1906. С. 50.

<sup>2</sup> Сагановіч Г. Невядомая вайна 1654-1667. Мінск, 1995. С. 140.

<sup>3</sup> Падсудак - памочнік суддзі або пісар земскага суда, замяняў суддзю.

<sup>4</sup> Пісар земскага суда. Разгляду ў земскім судзе падлягалі грамадзянскія і крымінальныя справы шляхты, апроч справаў, падсудных гаспадарскаму і гродскому судам. Таксама ў земскі суд маглі падавацца скаргі на пазапраўныя дзеянні службовых асобаў гэтага павета. Земскі суд аддзяляўся ад іншых органаў дзяржаўнай улады і быў выбарным. У яго склад уваходзілі суддзя, падсудак і пісар. Усе яны абраўліся шляхтай павета (з 4-х кандыдатаў на кожную пасаду) і зацвярджаліся на пажыццёвае зайнанне пасады вялікім князем. Абранымі маглі быць толькі шляхціцы, жыхары ВКЛ, якія мелі нерухомасць у гэтым павеце. Усе чальцы суда прымалі прысягу. Судовы пісар, які з'яўляўся чальцом земскага суда, прыносіў асобную прысягу, якой абавязваўся добрасумленна запісваць паказанні бакоў і іншых удзельнікаў судовага працэсу, нічога не дадаючы і не выключаючы. Закон абавязваў запісы рабіць "словы рускими", г.з. тагачаснай беларускай мовай.

<sup>5</sup> Гродскі суд - павятовы суд для шляхты, мяшчан і сялян у ВКЛ. Першапачаткова знаходзіўся ў замку (горадзе, гродзе), адкуль і пайшла назва. Першапачаткова ў замкавым судзе разглядаліся амаль усе мясцовыя справы, але пазней, са з'яўленнем іншых судоў (напрыклад - земскага), у кампетэнцыі гродскага засталіся толькі "гарачыя справы" - аб нападах на дамы шляхты, забойствах, цяжкіх і менш цяжкіх цялесных пашкоджаннях, падпалах, разбоях, згвалтаваннях, атручваннях, а таксама грамадзянскія справы аб вяртанні збелых прыгонных сялян. Асноўнай задачай гродскага суда было ажыццяўленне правасуддзя адносна асобаў, злоўленых на месцы ўчынку, а таксама затрыманых на працягу 24 гадзінай пасля здзяйснення злачынства. Гродскі суд таксама сведчыў грамадзянска-праўнія дамовы, забяспечваў судовыя доказы і г. д.

<sup>6</sup> АВАК. Т. XIII. С. 99-100.

вялікімі, што сойм Рэчы Паспалітай 1676 г., каб даць гораду адрадзіща, выдаў адмысловую канстытуцыю, па якой Ліда на чатыры гады вызвалялася ад усіх грашовых і натуральных павіннасцяў, пастою войскай, пастаўкі коней для перевозкі пошты і г.д.<sup>7</sup>

Неспакойнымі былі для Ліды і наступныя гады, унаучы 29 чэрвеня 1679 г. горад згарэў ад пажару. Пажар пачаўся з невядомай прычины. З-за сухога надвор'я і моцнага ветру агонь з неверагоднай хуткасцю распаўсюдзіўся па ўсім горадзе. На працягу адной гадзіны пажар знішчыў 38 месціцкіх хат, не лічачы хат манастырскіх і шляхецкіх. Многія хрысціяне і ўёрге згарэлі жывымі, а многія атрымалі цяжкія апекі. Уесь хатні скарб, быдла і да т.п. зрабіліся здабычаю полымі<sup>8</sup>.

Лідскім старастам ў 1671 і 1676/82 гг. быў Да-минік Мікалай Радзівіл<sup>9</sup> (1643-1697) - сын Аляксандра Людвіка Радзівіла, адзін з унукаў Мікалая Радзівіла "Сіроткі". Стараста лідскі, ваўкавыскі, вярбілаўскі. Да-минік Мікалай Радзівіл вучыўся ў Італії.

Удзельнічаў у бітве з туркамі пад Хоцінам у 1673 г. і ў вайне з туркамі 1683 г. У 1677-81 гг. падскарбі надворны ВКЛ, у 1681-90 гг. падканцлер ВКЛ, з 1690 г. канцлер ВКЛ. У 1685 г. маршалак Трыбунала ВКЛ. Пасол на соймы 1669 г. (удзельнічаў у абранны на каралеўскі пасад Міхала Вішнявецкага), 1674 г. (падтрымаў абрannне Яна III Сабескага), 1676 г., 1681 г. Пры канцы жыцця, у 1690 г. стаў клецкім ардынатам і запачаткаваў малодшую клецкую галіну Радзівілаў.

Два разы быў у шлюбе. З Ганнай Мар'яной Палубінскай меў 4 дачкі і сыноў Яна Мікалая Аляксандра, Мікалая Фаўстына, Фелікса і Міхала Антонія. У шлюбе з Ганнай Крысцінай Любамірскай дзяцей не меў<sup>10</sup>.

Лідскім падстарастам быў Эліаш Міхал Рымвід, якраз ён і фігуруе ў Інвентары Лідскага старства.

Жыццёвы шлях наверх Эліаша Міхала Рымвіда быў наступны: суддзя гродскі лідскі (1668-1671 г.), падстароста лідскі (1671-1682 г.), падстолі лідскі (1678-1683 г.), сурагатар гродскі віленскі (1682 г.), падкаморы лідскі (1683-1690 г.) і, нарэшце, маршалак лідскі (1690-1696 г.).

У 1669 г. сярод іншых паслоў ад Лідскага павета Эліаш Міхал Рымвід засведчыў абрannне караля польскага і вялікага князя літоўскага Міхала Карыбута. З падымнага рэестра Віленскага ваяводства 1690 г. дадзедваемся, што Эліаш Міхал Рымвід, маршалак лідскі меў 100 дымоў, таксама валодаў Навадворскім староствам - 114 дымоў у 1667 г., 92 дымы ў 1690 г.

Эліаш Міхал Рымвід фігуруе і таставанце Францкевіча-Радзімінскага. Гэты таставант ад 22 жніўня 1694 г. сведчыць, што лідскую павятовую эліту

звязвалі не толькі сваяцкія, але і сяброўскія адносіны.

Казімір Ян Францкевіч-Радзімінскі (лідскі стараста ў 1682-1694 гг.) не меў нашчадкаў і ў якасці апякуноў сваёй жонкі Аляксандры з Нарушэвічаў прызначыў Эліаша Міхала Рымвіда, маршалка лідскага і Аляксандра Нарушэвіча, старасту ўшпольскага<sup>11</sup>.

Нясецкі піша пра Эліаша Рымвіда: "Эліаш Міхал, найперші падстараста гродскі лідскі, потым падкаморы, стараста наваградскі (памылка, насамрэч навадворскі) і лаздзейскі (Лаздзіяй - Л.П.), быў паслом на розныя соймы, куды яго шматкроць Айчына кідала, таксама дэпутатам на трывалы скарбовы літоўскі, але ўжо камісарам, Constit. 1678 fol. 15, калі місія для нашых (гэта значыць езуітаў) пры касцёле дэмбраўскім, ад яго і ад ягонай жонкі функцыянуавала, быў потым маршалкам лідскім". Ён быў жанаты з Крысцінай Гружэўскай, падкамаранкай жмудскай. Ян - падкаморыч лідскі 1685 г.<sup>12</sup>.

Гэтую інфармацыю пра Эліаша Міхала Рымвіда з іншых крыніц дапоўніў Міхал Шымялевіч. Ян Грушэўскі, падкаморы жмудскі меў двух сыноў і ажно два наццаць дачок: з іх Крыстына, як падаецца вышэй, была жонкай Эліаша-Міхала Рымвіда, Яна-Паула Стрыеўскага, войскага гарадзенскага, чашніка саноцкага. Эліаш Міхал Рымвід разам з жонкай валодаў у быльм Лідскім павеце Дэмбравам, і меў пляц у Лідзе "ідучы з Рынка па вуліцы Каменка, па правай руцэ, праву шляхецкаму падлеґлы", раней належалі Крыштафу Багдзевічу, потым ягонаму сыну Мальхеру. Сыны гэтага апошняга, Людвік і Казімір Багдзевічы прадалі гэты пляц Эліашу Міхалу Рымвіду, падстарасту лідскому за 80 коп грошаў, а Ян Васілевіч, генерал Яго Каралеўскай Мосці Лідскага павета 4 лютага 1678 г. зацвердзіў гэтае набыццё. Пасля смерці Эліаша Міхала Рымвіда яго сын Ян Рымвід, маршалковіч лідскі і старасціч навадворскі і лаздзейскі 22 снежня 1702 г. спадковаў пасля бацькі "двор у горадзе Лідзе на вуліцы, якая з Рынка на Каменку ідзе, з агароднікамі там жа жыўучымі" і прадаў яго Францішку Мазевічу, маршалку лідскому. Потым усе звесткі пра гэтую сям'ю зникаюць<sup>13</sup>.

Вернемся да лідскага старасты з 1682 па 1694 гг. Казіміра Яна Францкевіча-Радзімінскага (1638-1694). Сын Міхала, стольніка полацкага, і Ганны Кляноўскай. Быў жанаты з Аляксандрай, дачкой Яна Нарушэвіча. Казімір Ян Францкевіч-Радзімінскі займаў шраг дзяржаўных пасад: падчашага менскага, з 1674 лідскага падкаморага, лідскага старасты, з 1689 г. падскарбія надворнага ВКЛ, у 1682, 1688 і 1693 гг. - маршалак Трыбуналу ВКЛ і г.д. Заснаваў кляштар кармелятаў у Жалудку і базыльянскі манастыр ва Ўшачах<sup>14</sup>.

<sup>7</sup> Volumina Legum. Petersburg, 1860. T. V. S. 218.

<sup>8</sup> Шымялевіч М. Город Ліда і Лідскі замок // Віленскі календар. Вільно, 1906. С. 50.

<sup>9</sup> Urzadnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. Pod redakcje Andrzeja Rachuby. Warszawa, 2004. T. I. S. 714.

<sup>10</sup> Вялікае Княства Літоўскае. Энцыклапедыя ў 3 т. Мінск, 2005. Т. 2. С. 488-489.

<sup>11</sup> Амелька С. Да пытання аб складзе палітычнай эліты шляхты Лідскага павета ВКЛ у другой палове // Герольд Litherland № 17. 2006. С. 87-89.

<sup>12</sup> Herbarz polski Kaspra Niesieckiego. Lipsk, 1841. T. 8. S. 210.

<sup>13</sup> Szymielewicz Michal. Skad pochodzi rod Adama Mickiewicza // Ziemia Lidzka № 9-1938. S. 113-116.

<sup>14</sup> Вялікае Княства Літоўскае. Энцыклапедыя ў 3 т. Мінск, 2007. Т. 3. С. 705.

Горад Ліда будаваўся на поўнач ад замка. У XVII ст. горад меў рынак і каля яго школьны двор, а таксама чатыры вуліцы. Вуліца, якая выходзіла на дарогу ў Вільню, звалася Віленскаю. Другая вуліца, якая ішла ад рынка міма замка звалася Замкаваю. Трэцяя вуліца, якая пачыналася ад Замкавай, і выходзіла на дарогу ў м. Васілішкі і Астрыну, ад імя раўчуга Каменскі звалася Каменскай. Чацвёртая Крывая вуліца, злучала рынак з Каменскай вуліцай. Працяг Крывой вуліцы ад Каменскай да замка, уладкаваны ў пачатку XIX ст., зваўся да найноўшага часу Нова-Кармеліцкай вуліцай.

Уся зямля, занятая горадам, першапачаткова была ўласнасцю вялікага князя і належала да Лідскага замкавага двара або фальварка; але пачынаючы з XVI ст. некаторыя часткі гэтага абшару пераходзіць у прыватную ўласнасць. Напрыклад, у 1566 г. Павел Рошчым атрымаў ад караля Жыгімonta Аўгуста прывілей на два пляцы ў Лідзе, у 1589 г. Аляхновічу было дадзена пацверджанне на куплю ім таксама двух пляцаў у Лідзе, у 1591 г. Рафаіл Алешыс Згірскі атрымаў прывілей на адзін пляц і г.д. Раздача пляцаў адбывалася і ў больш позні час, так, напрыклад, да 1785 г. кароль Станіслаў Аўгуст выдаў прывілей Паўлу і Ганне Канапніцкім на пляц па Замкавай вуліцы, а ў 1787 г. Яну Ромеру - там жа на ленным праве. Такім чынам у горадзе ўтварыліся цэлыя асобныя кварталы, якія належалі ў XVII-XVIII ст. Куроўскім, Францкевічам, Радзімінскім, Калясінскім і інш.<sup>15</sup> Сваю маёмысць уладальнікі здавалі ў арэнду яўрэям і месцічам на правах вечнага чыншу - рэнты за карыстанне пляцам.

Па сведчанні дакументаў у XVII ст. г. Ліда складаўся з наступных частак: замка, двара, уласна горада і прадмесця Зарэчча.

З Інвентара Лідскага старства ад 1680 г. бачна, што Замкавы фальварак (двор) знаходзіўся за замкам над рабой Каменкай, быў агароджаны плотам з хросту, меўся ўваход праз уязную браму.

Фальварак складаўся з наступных пабудоў:

У давары фальварка, па левым баку каля самых варот стаяў крыты дранкай бровар. Дзвёры бровара былі не на завесах, а на бегунках, усярэдзіне мелася мураваная з каменю печ для вырабу піва.

Кухня і насупраць яе лазня з дзвярыма на бегунках, з каменай печчу і падлогай.

Ідучы далей ад бровара, стаяў крыты саломай жылы дом з сенямі, дзвёры ў дом з жалезнай клямкай. У дому па правым баку белы пакой з каморай, у якую дзвёры на завесах з жалезнім зашчапкай і клямкай. У белым пакой мелася наступная мэблі і начынне: стол

сталярнай работы, дзве шклянныя скрыні ў драўляных скрынях на тры вялікія кварты<sup>16</sup>. Малое аckenца з застаўкай. Вокны з вялікімі рамамі на завесах з зашчапкай. Печ з шэрай кафлі з комінам, адзін зэдль. З гэтага пакоя ў камору вялі дзвёры на завесах з зашчапкай і прабоямі жалезнімі. У каморы мелася адно акно з клямкай ў вялікай раме, каля яго - малое акно з зашчапкай, стаяў вялікі зэдль. Дзвёры, якія вялі з каморы ў сені - на завесах, з зашчапкай і жалезнімі прабоямі.

У сенях меліся яшчэ адны дзвёры на завесах, з зашчапкай і клямкай, яны вялі ў другі белы пакой з каморай. У пакой меліся два вялікія зашклённыя акны і трэцяе малое аckenца, печ была зложана з шэрай кафлі, на падлозе зялёныя покрыўкі (ходнікі), стаялі дзве лавы. З гэтага пакоя ў камору мелася двое дзвярэй: адны на завесах, з зашчапкай другія на бегунках, з зашчапкай жалезнай і з прабоямі.

Калі выйсці з жылога дома, дык па левы бок мелася піўніца (склеп), крытая саломай, у піўніцы дзвёры на бегунках з жалезнай зашчапкай і з прабоямі.

Каля піўніцы меўся крыты саломай хлеў з хросту на соехах, брама ў хлеў - з дошак на бегунках.

Далей стаяла крытае сенам гумно для ссыпання збожжа ў восем засекаў.

Па праваму баку фальварка:

Крытая саломай стайнія на двух слупах.

Ад стайні па левым баку пякарня з хросту з сенямі. Уваходныя дзвёры ў пякарню - з дошак, на бегунках, у пякарні - чорная печ для выпечкі хлеба, вокнаў з рамамі тры, лавы на цеста, сталы, бочка для нашэння вады.

За пякарні, у тыле - гумно з хросту, крытае саломай на двух слупах, брамка з жалезнай зашчапкай.

За гумном - адрына з хросту, а таксама малое гумно, агароджанае хростам і два агароды, таксама агароджаныя хростам<sup>17</sup>.

Далей ў Інвентары пералічаны зямельныя наядзелы месцічаў (гараджан) і шляхты; месцічаў: "Агульна площа дваццаць тры і адна восмая валокі, з якіх месцічы плацяць чыншу па два злотыя пяць грошаў"<sup>18</sup>.

На Падзамчы, жылі 8 сямей. Яны плацілі па 15 грошаў за арэнду пляца пад дом і абавязаны былі па чарзе адрабляць гвалты<sup>19</sup> па падсыпцы грэблі нават і за некалькі міляў ад горада, разам з іншымі месцічамі талокі і іншыя патрэбы двара<sup>20</sup>.

Капшчыну<sup>21</sup> плацілі 18 чалавек. За выраб і продаж піва (2,15 зл.) - 8 чалавек, у тым ліку і бургамістр горада Ян Амановіч, за піва і гарэлку (3,22 зл. і 4 паўгрошы) - 6 чалавек, за мёд, піва і гарэлку (6,7 зл і 4

<sup>15</sup> Шимелевич М. Город Ліда и Лідскі замок // Віленскі календар. Вільно, 1906. С. 46.

<sup>16</sup> Кварты - чвэрць. Да 1766 г. раўнялася 1/4 гарнца (адзінка вымярэння сыпкіх рэчываў у ВКЛ, 3,28 л.). Кварты ў той час была роўнай 0,82 л. У 1766 г. сойм зацвердзіў новую меру гарнца - малы (шынкавы), роўны 2,8237 л. (адпаведна кварты пачала ўмішчаць 0,70577 л.) і ў 2 разы большы - вялікі (шыхавы), роўны 5,6474 л. 144 малыя (шынкавыя) гарцы складалі віленскую бочку - 406,54 л. Адзінка, у 4 разы меншая за кварту, называлася кватэрка.

<sup>17</sup> НГАБ. Ф. 1767. Воп. 1. Спр. 22. А. 924 адв. - 925.

<sup>18</sup> НГАБ. Ф. 1767. Воп. 1. Спр. 22. А. 925 адв. - 926 адв.

<sup>19</sup> Гвалты - феадальная павіннасць якую трэба было адпрацоўваць.

<sup>20</sup> НГАБ. Ф. 1767. Воп. 1. Спр. 22. А. 927.

<sup>21</sup> Капшчына - у ВКЛ піцейны падатак, спаганяны за выраб і продаж гарэлкі, мёду і піва.

паўгрошы) - 3 чалавекі, толькі гарэлку вырабляў і прадаваў (1,7 зл. 4 паўгрошы) - 1 чалавек. З гэтых 18 чалавек - 8 былі яўрэямі.

Забойшчыкі быдла і яўрэі-рэзнякі (якія займаліся забоем быдла згодна з рэлігійнымі законам), павінны былі аддаваць двару 1 камень<sup>22</sup> тлушчу ў год.

Інвентар 1680 г. згадвае млын, які належалі да Лідскага замкавага фальварка і размешчаны на р. Лідзецы. Яго арандаваў лідскі яўрэй, "які здаўна яго трывае і зараз згодна з кантрактам ён жа арандуе ... і абавязаны штогод плаціць па частках пяць (?) золотых згодна з кантрактам, а месцічы ЯКМ гэтага горада Ліды і яўрэі таксама .... ніхто з іх да іншага млына вазіць збожжя не павінен, але толькі да лідскага млына"<sup>23</sup>.

Па гэтым інвентары ў склад Лідскага староства ўваходзілі: горад Ліда і вёскі: Гарні, якія знаходзяцца ў пажыццёвым карыстанні ў палкоўніка Давыда Ярдана, Астроўля (26 валок), Цыбары (14 валок) і Боркі<sup>24</sup>.

Прамысловасць і гандаль у Лідзе былі развітыя слаба. У дакументах XVII ст. у Лідзе згадваюцца толькі бровары, якія размяшчаліся пры замковых фальварках, у касцельным фальварку Куроўшчыне або Навасёлках і ў некаторых мяшчан; з рамеснікаў згадваюцца толькі кавалі і гарбары, а таксама рэзнякі. Корчмы мядовыя, гарэлачныя і піўныя існавалі тут яшчэ ў XV ст., у часы Казіміра. У 1680 г. усіх корчмаў у Лідзе было 19, з якіх 10 утримоўваліся хрысціянамі, у тым ліку адна - бурмістрам панам Янам Амановічам, і 9 - яўрэямі<sup>25</sup>.

Штотыдзень па панядзелках адбываўся гандаль, а два разы ў год - кірмашы. Кірмашы існавалі тут здаўна і былі пацверджаны соймам у 1611 г.<sup>26</sup>

Гандуйшы крэйніцай даходаў лідзян была сельская гаспадарка - горад ўяўляў сабой чыста сельскагаспадарчае селішча. Інвентар сведчаў, што з кожнай валокі месцічы ўносилі ў прыбытак замкавага фальварка па 2 зл. і 5 гр. чыншу штогод, а з ворных моргаў<sup>27</sup> - па 5 гр. і сенакосных - толькі 2 гр. Плата гэтая штогод збіралася бурмістрам і лаўнікамі і даставялася ў фальварак у дзень св. Марціна<sup>28</sup>.

### Горад у Інвентары Лідскага староства 1745 г.

У 1702 г. адзін з атрадаў шведскіх войскаў разрабаваў і спаліў частку горада і падарваў замкавыя вежы. У Лідзе была пакінута шведская залога, а ўтрыманне яе ўскладзена на жыхароў. У 1706 г. шведы другі

раз разрабавалі горад і яго наваколлі, а затым тое самае паўтарылі і ў 1708 г., рухаючыся з Гародні цераз Ліду па Іўейскім гасцінцы, пад начальнствам самога караля Карла XII. Услед за адходам шведаў паўтарыліся знёмыя для Ліды карыціны голаду, язвы, галечы.

Сойм 1717 г. з увагі на бядотнае становішча горада, пацвердзіў канстытуцыю 1676 г. і дэкрэты Скарбовага Трыбунала, якімі былі прадстаўленыя Лідзе права і вольнасці. Канстытуцыя 1776 г. пакінула Лідзе, у ліку нямногіх іншых гарадоў, Магдэбурскія права назаўжды, а кароль Станіслаў Аўгуст прывілеем 1788 г. дараўваў гораду пляц зямлі для пабудовы на ім ратушы<sup>29</sup>.

У Інвентары 1745 г. страчана некалькі старонак, а тая, што ёсць, ляжаць у адвольнай паслядоўнасці. Таму мне прыходзілася акрамя чытання і расшыфроўкі старога тэксту, яшчэ і разгадваць рэбус і імкнуща зрабіць звязны тэкст.

На пачатку XVIII ст. дзяржаўная ўласнасць складалася з наступных маёнткаў: Ліда, Кульбакі, Гарні, Цыбары і Пурсці<sup>30</sup>.

### Рынкавая плошча і Школьны двор

Цэнтрам, сэрцам горада заўжды была Рынкавая плошча, якая ў спісе ідзе як Рынкавая вуліца (заўважу, што адресы, кшталту: Рынак, 8 існавалі ў Лідзе, як найменей, да 1939 г.).

Рынкавая плошча - так званая "Агора" мелася яшчэ ў старажытнагрэцкіх полісах, Яна з'яўлялася месцам агульнаграмадзянскім. Плошча звычайна размяшчалася ў цэнтры горада, і на ёй знаходзіліся галоўны гарадскі рынак і нярэдка - урадавыя ўстановы. Агору, як правіла, атачалі таксама галярэі з рамеснымі майстэрнямі і храмы. Часам па перыметры агоры ставіліся статуі. Часцей за ўсё агора з'яўлялася адміністрацыйным і эканамічным цэнтрам горада.

Такім чынам рынкавая плошча, на якой сумяшчаліся гандлёвыя і адміністратыўныя функцыі - сталая прыкмета еўрапейскага горада.

Археолагі кажуць, што культурны слой на Лідскай Рынкавай плошчы дасягае 2 метраў. На гэтым месцы спрадвеку ішоў гандаль, гандлёвым днём быў панядзелак. Менавіта тут стаяла ратуша - будынак, у якім размяшчаліся органы гарадскага самакіравання. Як і ўсе єўрапейскія гарады, Ліда карысталася Магдэбургскім правам, якое атрымала 17 верасня 1590 г. Апошні будынак Лідскай ратушы пабудаваны ў XVIII

<sup>22</sup> Старая адзінка вагі - 12,96 кг, назва паходзіць ад каменя, які ўваходзяць у склад жорнаў.

<sup>23</sup> НГАБ. Ф. 1767. Воп. 1. Спр. 22. А. 928 адв.

<sup>24</sup> НГАБ. Ф. 1767. Воп. 1. Спр. 22. А. 929 - 930.

<sup>25</sup> Шимелевич М. Город Ліда и Лідскі замок // Віленскі календар. Вільно, 1906. С. 49-50.

<sup>26</sup> Volumina Legum. Petersburg, 1859. Т. III. S. 25.

<sup>27</sup> Морг - адзінка вымярэння плошчы зямлі ў сярэднявечнай Заходняй Еўропе і Рэчы Паспалітай, роўная прыблізна 0,71 гектара. Выдадзены ў 1884 г. том VI "Геаграфічнага слоўніка Каралеўства Польскага і іншых славянскіх краін" пісаў: "Морг (ням. Morgen (раніца), азначае плошчу зямлі, якую адзін чалавек можа на працягу 1 дня скасіць або ўзараць. Памеры морга былі рознымы".

<sup>28</sup> НГАБ. Ф. 1767. Воп. 1. Спр. 22. А. 928 адв.

<sup>29</sup> Шимелевич М. Город Ліда и Лідскі замок // Віленскі календар. Вільно, 1906. С. 49-50.

<sup>30</sup> Volumina Legum. Petersburg, 1860. Т. VI. S. 187.

ст., стаяў на Рынкавай плошчы, ён быў упрыгожаны порцікам з калонамі. Пры ім існавала старадаўняя драўляная пабудова ў гатычным стылі. Сам будынак у XIX ст. служыў вайсковай гаўтвахтай, а прыбудова - адрынай у пажарных. Вялікі пажар 1891 г. сярод іншага знішчыў і будынак быў Лідской ратушы.

Пры Рынку меў свой пляц і двор Лідскага ста-  
расты, сярод іншых тут жыў і юрыдычанін Мацей Бар-  
коўскі<sup>31</sup>. Справа ў тым, што акрамя рамеснікаў і ганд-  
ляроў у горадзе жылі духавенства і шляхта. Шляхта  
час ад часу наведвала горад і мела тут свае рэзідэнцыі  
з замлёй - юрыдыкі. Насельнікі юрыдык - юрыдычане,  
падпарадкоўваліся толькі ўладальнікам замлі і не пла-  
цілі падаткаў у гарадскі скарб. Гарадскія ўлады заўжды  
імкнуліся зменшыць колькасць юрыдык, але гэтыя  
спробы вынікаў не давалі (пра юрыдыкі гл. ніжэй).

На Рынку пяць пляцаў пуставалі ці былі неза-  
будаваныя.

### *Віленская вуліца*

Мела 28 дымоў. Тут стаяла карчма пана Нане-  
віча, якая была ў арэндзе ў Ізраіля Мардухавіча, сярод  
іншых жылі рамеснікі: кравец Ян Гарасюк, каваль-  
Казімір Гален і Абрам, арганіст касцёла Казімір Пер-  
хур<sup>32</sup>.

#### *У горадзе меліся наступныя юрыдыкі:*

**Юрыдыка яснавяльможнага пана Лідскага  
харунжага,** 2 дымы. З 1714 па 1749 гг. лідскім харун-  
жым быў Лукаш Антоні Александровіч (1684-1763).  
Таксама ён займаў іншыя пасады: у 1710 - 1713 гг. ён  
быў лідскім скарbnікам, ў 1713 - 1714 гг. - лідскім  
столынікам, у 1713 - 1720 гг. - лідскім падстарастам, з  
1733 г. - маршалкам каптуровых<sup>33</sup> судоў. Лукаша  
Антонія Александровіча лідская шляхта абрала па-  
слом на соймы 1718, 1722 і 1738 гг., таксама ён быў  
паслом на элекцыйным сойме 1733 г.<sup>34</sup> На элекцыйным  
сойме 1733 г. 13 000 шляхты абраў карапём Стані-  
слава Ляшчынскага, які выступаў за правядзенне дзяр-  
жаўных рэформ. Аднак пад цікам Расіі і Аўстрыйі праз  
месяц быў сабраны яшчэ адзін элекцыйны сойм, які  
абраў карапём Аўгуста III Саксонскага (1733-1763).  
Апошні прыйшоў да ўлады з дапамогай саксонскіх і  
расійскіх войскаў, якія вымусілі Станіслава Ляшчын-  
скага пакінуць радзіму. Жанаты быў Лукаш Антоні  
Александровіч з Канстанцыяй (†1749), дачкой нава-  
градскага кашталяна.

**Юрыдыка яснавяльможнай пані Гадэбскай,**  
2 дымы.

<sup>31</sup> LVIA Ф. 598 Воп. 1 Спр. 1086. А. 3.

<sup>32</sup> Там жа. А. 3 адв. - А. 4.

<sup>33</sup> Часовы надзвычайні суд у Рэчы Паспалітай для разгляду тэрміновых спраў у часы бескарапалеўя.

<sup>34</sup> Urzadnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. Pod redakcje Andrzeja Rachuby. Warszawa, 2004. T. 1. S. 318, 390.

<sup>35</sup> <http://www.gaiba.narod.ru/kasztaliany.html>

<sup>36</sup> LVIA Ф. 598 Воп. 1 Спр. 1086. А. 3 - А. 5.

<sup>37</sup> Шимелевич М. Город Ліда и Лідскій замок // Віленскі календар. Вільно, 1906. С. 51.

<sup>38</sup> Чопавы падатак - падатак з усякага роду напояў як замежных, так і мясцовых. У карапеўскіх гарадах захоўвалася да канца XVIII ст. і перавышаў ўсе астатнія падаткі разам з узятыя

<sup>39</sup> Пагалоўны падатак - форма падатку, калі падатак спаганяеца ў аднолькавым або прыкладна аднолькавым памеры з кожнага чалавека, які па выніках перапісу, падлягае абкладанню.

**Юрыдыка яснавяльможнага пана кашталя-  
на наваградскага,** 6 дымоў. Наваградскім кашталя-  
нам ў той час быў лідскі столынік Даніл Шышка. Быў  
намінаваны наваградскім кашталянам 10 лістапада  
1744 г. "на смерці Яна Родзтвоўскага", памёр Даніл  
Шышка ў 1756 г.<sup>35</sup>

#### **Юрыдыка пана Рэймана.**

Капшчыну плацілі 20 чалавек, з іх не менш за  
13 чалавек - яўрэі.

Адным з галоўным элементаў даходу ўлада-  
льніка сядзібы быў чынш, г. зн. рэнта за карыстанне  
пляцам.

Лідскі двор меў наступныя вёскі: Астроўля,  
Боркі, Кульбакі, Палубнікі<sup>36</sup>.

#### **Ліда ў падымным тарыфе Лідскага павета 1775 г.**

Яшчэ ў 1772 г. Ліда была занята рускімі вой-  
скамі пад начальнствам генерала графа Татлебена, які  
універсалам ад 20 студзеня 1773 г. абцяжарыў жыхароў  
Лідскага павета прыніць на сябе паставуку забес-  
печэння для яго салдат<sup>37</sup>.

Вопіс 1775 г. праводзіўся па пастанове сойму  
Рэчы Паспалітай 1773-1775 гг. для падліку даходу  
дзяржавы пасля скарачэння яе межаў па выніках пер-  
шага падзелу. Па традыцыі аб'ектам тагачаснага падлі-  
ку служылі хаты (дымы) і іх ўладальнікі. Падаткі наліч-  
валіся на "дым". У ВКЛ "дым" - адна з даўнейшых  
адзінак падаткаабкладання. Дым ўяўляў сабой комп-  
лекс гаспадарчых пабудоў, жылога дома, розных сель-  
гасугоддзяў, хатній жывёлы і сельскагаспадарчага ін-  
вентару. Двары месцічаў таксама называліся дымамі.

Разлікі за дым вызначаліся ў флорынах. З сярэ-  
дзіны XV с. флорын, акрамя абазначэння залатой мане-  
ты, стаў лічыльна-грошавай адзінкай. Залаты флорын  
(дукат) стаў называцца "чырвоным злотым" (florenus  
rubeus, florenus in auro). Флорын, як падліковая адзінка,  
быў прыроўнены да 30 срэбных грошаў; такім чынам,  
сума ў 30 грошаў пачала называцца "флорынам", або  
"злотым польскім" (florenus polonicales). Так паўсталі  
новая грошовая адзінка - злоты (сучасная валюта По-  
льшчы).

У 1775 г. увесь Лідскі павет налічваў 11 723  
дымы, з іх 10 974 дымы на вёсках і 749 гарадскіх.  
Згодна з тарыфам 1775 г. Лідскі павет плаціў падаткаў:

Падымнага - 67 701 зл.

Чопавага<sup>38</sup> - 8 606 зл.

Пагалоўнага<sup>39</sup> (падушнага) - 13 277 зл.

Кварты<sup>40</sup> - 47 617 зл.

Млынавага - 1 178 зл.

Разам - 138 327 зл.

У канстытуцыі 1775 г. запісана:

"Магдэбурскія гарады дзеляцца на троі класы.

Да першага класа належасць Вільня, Гародня, Берасце, Коўня, Менск, Слуцк.

Да другога класа належасць Пінск, Наваградак, Слонім, Ліда, Расіены, Кейданы, Друя, Чарэя (*Czereia*).

Да трэцій групы належасць усе магдэбургскія гарады, якія не патрапілі ў дзве першыя катэгорыі.

Устанаўліваецца наступная падымная плата:

1. Кляштары, плябані абрадаў, плябані лацінскага абраду і плябані дысідэнцкія, а таксама палацы ў гарадах усіх трох класаў па 50 злотых у год плаціць павінны. ...

Плябані грэцкага абраду (уніяцкія - Л.Л.), а таксама грэцкага абраду не ўніяты (праваслаўныя - Л.Л.) з-за таго, што яны маюць бедныя фундуши ці наогул ніякіх не маюць, у гарадах усіх трох класаў і па вёсках прыроўнены да вясковых дамоў краю, дзе яны знаходзяцца.

2. За камяніцы (*kamienice*) і корчмы (*domy wjezdne*). У гарадах першага класа за іх трэба было плаціць 30, другога - 20 і трэцяга - 10 злотых.

3. Двары (*dwory*) і будынкі (*budynki pokatniejsze*), якія знаходзіліся не ў цэнтры горада. У гарадах першага класа за іх трэба было плаціць 12, другога - 10 і трэцяга - 7 злотых.

4. Дамы ў гарадах, гаспадары якіх жывуць з сельскай гаспадаркі (*domy rolnicze*). У гарадах першага класа за іх трэба было плаціць 6, другога - 5 і трэцяга - 4 злотых.

5. Дамы прыватных жыхароў (*chalup prywatnych mieszkancow*). У гарадах першага класа за іх трэба было плаціць 4, другога - 3 і трэцяга - 3 злотых.

А лазарэты і шпіталі падымнага падатку плаціць не павінны"

...

"Для складання спісаў і ўрэгулявання падымнага і чопавага падаткаў прызначаем інспектараў (*Lustratorow*) ... да Лідскага павета паноў Мацея Глушицкага, гродскага суддзю, і Аўгустына Шэмета, краўчага гэтага ж павета"<sup>41</sup>.

Усе дымы ў "Падымным тарыфе Лідскага павета 1775 г." па тыпу маёmacці падзяляюцца на 6 раздзелаў, і ў залежнасці ад якіх устаноўлены памеры выплаты:

1. Кляштары - 50 злотых.

2. Палацы - 50 злотых.

3. Мураваны дом ці карчма - 20 злотых.

<sup>40</sup> Кварты - назва падатку, уведзенага ў 1563 г. Яго плацілі дзяржаўцы каралеўскай маёmacці ў памеры 0,25, а потым 0,2 ад даходаў.

<sup>41</sup> Volumina Legum T. VIII. Petersburg, 1860. S. 398.

<sup>42</sup> Інвентарны волісі Лідскага рымска-каталіцкага касцёла і бенефіцыі // Лідскі летапісец № 2(18)-2002. С. 9.

<sup>43</sup> Pyzel K. Kosciol parafialny p.w. Podwyzszenia krzyza Sw. w Lidzie // Kościoly i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wilenskiego. Krakow, 2008. T. 2., cz. III. S. 127.

<sup>44</sup> Волісі парафій Лідскага дэканату ў 1784 г. Парофія Ішчалінская і Лідская. З магістэрскай працы Андрэя Рыбака пад кірауніцтвам прафесара, доктара габілітаванага Юзафа Марошка, 2004 // Лідскі летапісец № 1 (61) - 2013. С. 30.

4. Дамы не ў цэнтры (pokatniejsze) - 10 злотых.
5. Дамы, гаспадары якіх жывуць з земляробства (rolnicze) - 5 злотых.
6. Прыватныя - 3 злотыя.

Палацаў у Лідзе не было.

Абодва дакументы пачынаюцца з плябані Лідскага Фарнага касцёла, пробашчам якога быў ксёндз Антон Эйсманта. Плябані лічылася адным дымам і плаціла 50 злотых падатку ў год. У візіце касцёла ад 1882 г. запісана: "Дом плябані каля касцёла драўляны, пабудаваны ў 1750 годзе на мураваным фундаменце ..." <sup>42</sup>. Згодна з візітацый 1777 г. на касцельным падворку на вуглах касцельнай агароджы стаялі два мураваныя шпіталі, у якіх жылі нямоглыя і старыя парафіяне і парафіяльная школа, якая адначасова была жыльм домам, верагодна - плябанню. У школе навучалася 6 чалавек<sup>43</sup>.

Кароткае апісанне нашага горада ў 1784 г., у якім за базавую кропку ўзяты Фарны касцёл, ёсць ў "Волісі парафій Лідскага дэканата ў 1784 г.": "Касцёл парафіяльны ў горадзе, павече і дэканаце Лідскім, ад касцёла ў кірунку на захад праз семдзесят крокуў знаходзіцца касцёл і кляштар кс. кармелітаў antiqua observantia, у кірунку на поўнач праз чатырыста пяцьдзесят крокуў знаходзіцца касцёл, кляштар і павятовая школа кс. піяраў, у кірунку на летні ўсход праз дзевяцьсот крокуў парофільная ўніяцкая царква (ritus graci uniti) (тут памылка, адна ўніяцкая царква каля касцёла піяраў, гзн. у кірунку на поўнач праз чатырыста крокуў, але яна ўжо магла быць нячынная, другая - паміж зімовым усходам і поўднем якраз праз дзевяцьсот крокуў - заўвага Л.Л.), праз дзвесце пяцьдзесят крокуў у кірунку на зімовы ўсход - стары мураваны замак, у кірунку паміж летнім заходам і поўначчу праз пяцьсот крокуў стаіць яўрэйская бажніца, у кірунку на поўнач праз дзве тысячы пяцьсот крокуў - яўрэйскія могілкі"<sup>44</sup>.

Кляштар і касцёл кармелітаў таксама лічыліся адным дымам і плацілі 50 злотых. Мураваныя кляштар і касцёл пры ім знаходзіліся ў цэнтры горада на супрацьлеглым баку вуліцы ад Фарнага касцёла.

Цікавую інфармацыю пра яго мы даведваемся з візіты 1820 г. Кляштар - двухпавярховы будынак, які меў форму літары "L" з паўночным і ўсходнім крыламі, з аднапралётным размяшчэннем памяшканняў і калідорам з двара. Ён прылягáў да сакрыстыі касцёла з поўдня і быў тынкаваны толькі з боку вуліцы. Кляштар крыты гонтай. На другім паверсе было 7 жылых памяшканняў і склады. Каля кляштара ў бок рэчкі знаходзіўся агарод і гаспадарчыя пабудовы, ніжэй - альховы

гаек і яшчэ ніжэй - луг.

Касцёл выходзіў фасадам на ўсход, быў тынкаваны і выбелены як знутры, так і звонку, у плане меў форму крыжа даўжынёй 44,5 і шырынёй 17,5 локця, пакрыты дахоўкай, над вялікім алтаром меўся купал з сігнатуркай. Бязвежавы фасад падзелены прымымі пілястрамі, меў трохкутны шчыт. Бакавыя фасады таксама былі падзеленыя пілястрамі і мелі вялікія вокны. Разам касцёл меў 11 вокнаў з белага шкла і 6 алтароў<sup>45</sup>.

Акрамя двух касцёлаў у спісах прысутнічае і алтары ў Фарным касцёле. Алтары - тып касцельнай фундацыі, лідскую алтарыю фундаваў біскуп Тамаш Зянкевіч, алтарыстам (ксіндзом, які служыў каля вызаначагана алтара ў Фарным касцёле) быў слонімскі пробашч<sup>46</sup> "ягамосць ксёндз Тадэвуш Лясковіч".

Цікава, што ў абодвух дакументах адсутнічаюць лідская ўніяцкія цэрквы. Верагодна, з-за беднасці яны былі пазбаўлены неабходнасці плаціць падаткі, ці святар не жыў у Лідзе, а шпіталі, якія дзейнічалі пры ўніяцкіх цэрквях, падаткам не абкладаліся.

Рыма-каталіцкія касцёлы лічыліся як 1 дым ці "кляштар" і плацілі па 50 злотых, алтарыя таксама ішла як 1 дым, але плаціла 20 злотых.

### Рынкавая вуліца

Спіс вуліцы Рынкавай пачынаецца з дома маршалка Лідскага павета Ежы Ёдкі (1715-1789), які меў мураваны дом, за які плаціў 20 злотых падымнага падатку. Ежы Антон Ёдка быў жанаты з дачкой смален-

скага падчашага Янай з Абрыскіх. Пасля Аляксандра Рылы, з 1732 па 1744 г. заняў пасаду лідскага крайчага. З 10.11.1744 г. па 9.05.1750 г., пасля Даніеля Шышкі, атрымаў пасаду стольніка, з 9.05.1750 па 9.09.1752 г., пасля Константы Скіндары быў лідскім войскім, з 9.09.1752 па 8.03.1768 г. пасля Казіміра Сцыпіёна заняў пасаду лідскага падкаморага, і ў гэты час ён - таксама ўжо і дзевянішскі стараста. А 8.03.1768 г., пасля К. Нарбута, Ежы Ёдка атрымаў пасаду лідскага маршалка, якую займаў да сваёй смерці 21.11.1783 г. Пра яго смерць паведамляла "Газета Віленская" ў № 47 ад 21.11.1783 г.<sup>47</sup>

Дом "лідскага маршалка (дзе пошта)" на Рынкавай плошчы пазначаны на карце горада канца XVIII ст. Паштовая станцыя ў Лідзе з часоў караля Станіслава Аўгуста квітнела. На гэтай станцыі прымалі і выдавалі запячатаныя лісты. Міхал Шымялевіч паведамляў, як Інвентар Ліды 1798 г. апісваў дамы па Віленскай вуліцы: "Ад Фарнага касцёла з правага боку знаходзіўся дзедзічны дварок яснавальможнай пані Ёдкі, у якім пошта". Гэты дварок стаяў на месцы, якая ў 1930-х гг. была нерухомай маёмасцю Фларэнціна Длускага (у тых ж гады, гэта вуліца Сувальская, 58, кінатэатар "Эра"<sup>48</sup>). У гэтым жа дому пошта паказана на плане горада Ліды 1832 г. Праз нейкі час гэтая нерухомая маёмасць становіцца ўласнасцю працаршчыка Дарожнага. Толькі ў 1842 г. гэты дварок быў знішчаны пажарам<sup>49</sup>, і пошту перанеслі на пляц Камінскіх<sup>50</sup>.

На Рынкавай вуліцы знаходзілася карчма Ігнацыя Сцыпіёна<sup>51</sup>, лідскага старасты, за якую ён таксама

<sup>45</sup> Pyzel Konrad. Kosciol p.w. Najsw. Marii Panny i Sw. Alberta oraz klasztor karmelitow trzewiczkowych w Lidzie // Koscioly i klasztory rzymskokatolickie dawnego wojewodztwa wilenskiego. Krakow, 2008. T. 2., cz. III. S. 172.

<sup>46</sup> Pyzel Konrad. Kosciol p.w. Najsw. Marii Panny i Sw. Alberta oraz klasztor karmelitow trzewiczkowych w Lidzie // Koscioly i klasztory rzymskokatolickie dawnego wojewodztwa wilenskiego. Krakow, 2008. T. 2., cz. III. S. 100.

<sup>47</sup> Urzadnicy Wielkiego Ksietwa Litewskiego. Spisy. Pod redakcji? Andrzeja Rachuby. Warszawa, 2004. T. 1. S. 332., 391., 401., 359., 339., 662.

<sup>48</sup> Зараз - Савецкая, 16.

<sup>49</sup> Пажар 23 жніўня 1842 года ў Лідзе ўзнік з-за перагрэву печы ў яўрэйскай лазні. У выніку пажару згарэлі касцёл піяраў, школьні двор, частка дамоў каля Рынчнай плошчы і 43 дамы ўздоўж вуліцы Віленской, паводле іншых звестак, згарэлі 80 яўрэйскіх дамоў і 40 хрысціянскіх, а таксама павятовая драўляная паштовая кантора.

<sup>50</sup> Szymielewicz Michal. Dawna poczta I telegraf w ziemi Lidzkiej // Ziemia Lidzka №2-1939. S. 55.

<sup>51</sup> Ігнацы Сцыпіён (1728-1791 г.) адзіны нашчадак вялікай спадчыны Сцыпіёнаў. Нягледзячы на маладосць, дзякуючы прывілею дадавання гадоў Ігнацый ужо ў 1743 г. стаў лідскім старастам. У 1743-1746 г. яго настаўнік Мацей Догель (1715-1760 г.) - вядомы гісторык-архівіст і правазнавец - парушыўшы загад апякуна Яна Тарла, ваяводы сандамірскага вывез Ігнацыя Сцыпіёна на вучобу за мяжу. Юны Сцыпіён вывучаў філасофію, права і дакладныя навукі ў Ляйпцигу, наведаў Парыж і Рым. У 1748 г. Ігнацыя Сцыпіён быў першы раз абраны дэпутатам на сойм ад Лідскага павета. На працягу жыцця ён неаднаразова абраўся лідскім дэпутатам, хаця ў 1745 г. прадстаўляў "Галіцкую зямлю". На паседжаннях сойму Ігнацы Сцыпіён вызначыўся памяркоўнасцю ды імкненнем да дакладнасці фармальна га боку соймавай працы. Вядомы толькі яго скаргі гетманам на злоўжыванні расійскіх войскаў у Лідскім павеце ў 1757 г. (падчас Сямігадовай вайны). Падчас "элекцыі" 1764 г. Ігнацыя Сцыпіён аддаў свой голос ад Лідскага павета за Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Вясной 1759 г. ён атрымаў званне генерала-маёра літоўскага войска і пачаў шукаць якой-небудзь грамадзянскай дзяржавай пасады. 9 снежня 1765 г. Ігнацыя Сцыпіён быў прызначаны падстоліем літоўскім. Невядома якія маёмасці ці палітычныя разлікі прымусілі яго ў лістападзе 1786 г. адмовіцца ад гэтай пасады, прадаўшы яе. Ігнацыя Сцыпіён прымаў удзел у масонскім руху. Ён быў братам ложы "Вялікага французскага Ўсходу", а ў 1766 г. уступіў у шатландскую ложу Э. Брухля. Неўзабаве Ігнацыя Сцыпіён стаў кавалерам найвышэйшых узнагарод Рэчы Паспалітай: ордэна Святога Станіслава (1776 г.) і ордэна Белага Арла (1781 г.). Маёмасці справы Ігнацыя Сцыпіёна хіба былі найлепшымі за ўсю гісторыю роду. Пасля смерці бабкі Тарэзы з Глябіцкіх-Юзафовічаў (пасля 1746 г.) ён акрамя спадчыны Сцыпіёнаў і Фірлеяў атрымаў і маёнтак Глябіцкіх-Юзафовічаў Шчучын. Гэта дазволіла Ігнацыю Сцыпіёну стварыць у заходній частцы Лідскага павета сапраўдную латыфундью - "добрашчучынскія" (у пачатку XIX ст. - 2172 прыгонныя). Другім вялікім уладаннем Ігнацыя Сцыпіёна быў "добрашчучынскі" ў Лукаўскім павеце. У Шчучыні Ігнацы Сцыпіён падтрымліваў дзейнасць калегіума піяраў і канвента сясцёр міласэрнісці. Значныя ахвяраванні атрымалі і лідскія піяры. У 1773 г. тут з'явілася аптэка, а ў 1785-1792 г. - батанічны сад. Намаганнямі

плаціў 20 злотых. Карчма - пабудова, дзе падарожнік мог падхарчавацца і знайсіці начлег, а таксама месца сходаў, урачыстасцяў і шляхецкіх соймікаў. Корчмы будаваліся на гандлёвых плошчах гарадоў або мястэчак, у вялікіх вёсках і фальварках, на гандлёвых шляхах, каля рачных перапраў, пры млынах і інш. Традыцыйна, карчма ў цэнтры мела заезд (тыпа стайні), па баках - шынок і пакой для пастаяльцаў. Каля карчмы маглі будавацца бровары, разнастайныя гаспадарчыя будынкі, крамы.

Праз усё XVIII ст. лідскімі старастамі былі Сцыпіёны дэ Кампа. Першым, ў 1713 г., дзякуючы падтрымцы Міхала Радзівіла, заняў пасаду лідскага старасты, якая да таго доўга належала Радзівілам, Ян Сцыпіён.

Міхал Шымялевіч пісаў, што, маё масцю староства была ў тыя часы невялікая Лідская эканомія, якая складалася з фальварка Ліда, пляцаў і прапінаціў ў Лідзе, а таксама ў вёсках Боркі, Зарэчча, Астроўлі. Раней адарваныя ад былой эканоміі Лідскага староства вёскі Гарні, Цыбary, Кульбакі і Пурсці мелі іншых дзяржаўцаў. Звычайна Сцыпіёны жылі ў сваёй маё масці Шчучыне, а Лідскую эканомію аддавалі ў арэнду сваім падстараставам. У цэнтры горада Ліды, пры даўнім рынку, каля царквы Св. Мікалая ад самага пачатку XVIII ст. Сцыпіёны мелі вялікі пляц, які з фронту прылягáў да рынка і размяшчаўся паміж вуліцамі Камерцыйнай і Перасца, якія былі тут у 1930-х гг. і з тылу абмяжоўваўся ракой Лідзейкай (пасля Другой Сусветнай вайны гэтых вуліц няма, але паглядзеўши на карту горада ў 1930-х гг. не цяжка зразумець, пра якую пляцоўку ідзе гаворка - Л.Л.). На гэтым пляцы размяшчалася з часоў Сцыпіёнаў гарадская канцылярыя, турма і аптэка. Інстытуцыі гэтая існавалі тут ажно з канца XVIII - пачатку XIX ст. Таксама тут жа быў і жылы двор, у якім месціліся лідскія старасты ў часы сваіх прыездаў у горад. Спераду, пры самым рынку ці вуліцы Віленскай стаяла вялікая заезджая карчма. У 1756 г. піяры перанеслі свой калегіюм з Веранова ў Ліду і размясціліся на пляцы Сцыпіёна - часова занялі частку заезджай карчмы, "відоначна, перарабілі карчму ў школу, павешаны на ёй званок пачаў згуртоўваць дзясятву ў навуку адразу, з першых дзён вучэбнага года". Пра гэту карчму Шымялевіч пісаў, што яна згарэла ў пажары горада Ліды 1827 г., потым на яе месцы ў 1840 г. Беньямін Камінскі пабудаваў новы двухпавяр-

ховы мураваны дом, у якім розныя павятовыя ўлады месціліся да 1915 г. У 1920-30-х гг. гэтай нерухомасцю валодаў Фрума Крэйна Ілютавіч, з канца XIX ст. некалькі дзесяткаў іншых уладальнікаў забудавалі былы сцыпіёнаўскі пляц ажно да ракі Лідзейкі<sup>52</sup>.

Трэцяя пабудова, за якую плацілі 20 злотых падымнага падатку, была карчма Беньяміна Давідовіча.

З земляробства на Рынкавай вуліцы жыў толькі Казімір Маскалевіч, большасць дымоў адносілася да катэгорыі "прыватныя" - г.зн. уладальнікі гэтай маёмаўскі з жылі з гандлю і рамесніцтва.

З дакумента бачна, што вуліца Рынкавая - гэта не толькі забудова рынку, але і дамы з другога боку вуліцы, г.зн. усходняя частка пазнейшай Віленскай вуліцы. Вуліца Віленская пачыналася толькі пасля Рынкавай.

### Віленская вуліца

Вуліца была кароткай - каля 200 м ад рынка на поўнач. Калі глядзе́ць на карту горада канца XVIII стагоддзя, дык бачна, што яна мела з усходняга боку 26 пляцаў з драўлянымі будынкамі, з заходняга - больш за 20.

У "Падымным тарыфе Лідскага павета 1775 г." на вуліцы Віленской былі 32 дымы. Жылі тут гандляры, рамеснікі і тыя, хто меў даход з земляробства.

З шляхты дом тут меў толькі Дамінік Нарбут. Верагодна, гэта быў Дамінік (? - пасля 1807?), сын Казіміра (мечніка, войскага і маршалка лідскага). Пасол на сойм 1764 г., удзельнічаў у элекцыі караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Стараста міжэвіцкі з 1771 г., чашнік лідскі ў 1770-74 гг. і войскі ў 1775-94 гг. У 1789 г. абраны дэпутатам Трыбунала ВКЛ. Пасол на сойм 1782 г. і Чатырохгадовы сойм 1788-92 гг., чалец "Згуртавання сяброў урадавай уставы". Падпісаў Віленскі акт паўстання 1794, чалец "Найвышэйшай літоўскай рады" (яе сакратар, чалец крымінальнага суда). Пасля задушэння паўстання яго расшуквалі як адказнага за смяротнае пакаранне гетмана III. Касакоўскага<sup>53</sup>.

Таксама тут жылі два Перхуры, Антон і Ежы. Pra Перхураў Міхал Шымялевіч пісаў: "На паўночным баку замкавага ўзгорка ў Лідзе расццуць дзве старыя сасны з прыродна сплясканымі і выцягнутымі да замковых муроў - у бок поўдню, да сонца - кронамі.

Ігнацы Сцыпіёна мястэчка Шчучын 23 траўня 1761 г. атрымала Магдэбурскія права, што прадугледжвалі гандлі па нядзелях і чацвяртых, 12 кірмашоў у год і выбары мясцовага самакіравання. Варты адзначыць, што вялікае будаўніцтва Ігнацы Сцыпіён разгарнуў таксама ў Серакомлі, дзе з'явіліся палац, сад і, магчыма, касцёл. Як мецэнат ён фінансаваў выданне свайго настаўніка Мацея Догеля "Дыпламатычны кодэкс ВКЛ", а таксама даў гроши на абаўленне піярскай друкарні ў Вільні і пакупку для яе манускрыптаў. Ігнацы Сцыпіён ажаніўся ў 1755 г. з Марыянай Вадзіцкай, дачкой Пятра Вадзіцкага, кашталяна сандэцкага. Ад гэтага шлюбу нарадзілася дачка Вераніка і 5 сыноў: Павел, Юзаф, Карапаль і Вінцэнт. Усе дзеци атрымалі адукацию ў Шчучынскім калегіуме піяраў, дзе іх настаўнікам быў славуты вучоны Станіслаў Баніфацы Юндзіл (1761-1847 г.). Ён пакінуў вельмі цікавую характеристыку культурнага ўзроўню Сцыпіёнаў, як адукаваных людзей, якія былі ўзорам шляхецкай культуры: "Знаходжанне маё ў Шчучыне [...] прынесла мне такую яничэ карысць, што наведаваючы дом жыўших там тады Сцыпіёнаў, падстоліяў літоўскіх, у іх шляхетным грамадстве наўчуцца добрых і належных манераў і зусім адвык ад вымаўлення і выразаў правінцыяльных, якія паўсюль і адразу вылучаюць маіх землякоў ліцвінаў" - Цыт. па: Данскіх Сяргей. Шляхта італьянскага паходжання ў Лідскім павеце ВКЛ: пытанні рэцэпцыі і асіміляцыі // Герольд Litherland № 17. 2006. С.57-68.

<sup>52</sup> Szymielewicz Michal. Dzieje rijarow lidzkich // Ziemia Lidzka №9-1936. S. 3-4.

<sup>53</sup> Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мінск, 1999. Т. 5. С. 280.

Чуў з вуснаў Эвеліны Сеген<sup>54</sup>, якая жыве на Зарэччы, і якая - я ўпэўнены - ніколі не бачыла нікія старыя дакументы, а апавядала так, як чула ад старых людзей, што некалі каля тых дзвюх соснаў расла і трэцяя, якую "лідскі бургамістр Перхур сто, а можа і дзвесце гадоў таму сцяж. Быў пакараны - сам Перхур памёр, і ягоны род загінуў". З старых папер я даведаўся, што ў Лідзе яшчэ ў XVII ст. жыў род Перхураў, месцічаў лідскіх, з якіх каля 1717 г. лідскім бургамістрам быў Стэфан Перхур, а другі Перхур, імя якога не ведаю, таксама быў бургамістрам ў Лідзе каля 1740 г. Перад тым Перхурам бургамістрам Ліды каля 1730 г. быў Якуб Урбановіч, а ў 1759 г. - Казімір Бараноўскі. З паловы XVIII ст. усялякі ўзгадкі пра Перхураў у метрыкальных актах Лідской фары знікаюць. Адзіным напамінам пра гэты род засталася назва дзялкі гарадской зямлі "Перхураўскі клін", на якой зараз заснаваны парафіяльны рымска-каталіцкія могілкі на Слабадзе"<sup>55</sup>. І нават у 1902 г. гэты ўчастак меў назыву "Перхураўскі клін" і знаходзіўся ў арэндзе ў Міхаіла Клінцэвіча<sup>56</sup>.

### Школьны двор

У 1775 г. тут жылі Лідскі рабін Янкель Ясялевіч, удава суддзі (верагодна - яўрэйскага) і яшчэ 5 чалавек - верагодна настаўнікі яўрэйскай школы і служкі сінагогі. Цікава, што сінагога не плаціла нікага падатку, а рабін плаціў 3 злоты ў год падымнага падатку. Усе астатнія таксама плацілі па 3 злоты ў год. Школьны двор (яўрэйская школа) ёсць на карце горада канца XVIII ст.

### Вуліца Замкавая

Гэтая вуліцы вяла ад замка да рынковай плошчы. У той час на ёй было няшмат пабудоваў і найбольшую маёмасць меў земскі суддзя Ян Ромер: "Ян Ромер, суддзя земскі, троі малыя двары", якія лічыліся адным дымам, і за якія ён плаціў 20 злотых, што кажа, пра тое, што галоўная пабудова Ромера была мураванай. Таксама на гэтай вуліцы ён меў "два дамы скарбовыя, два дымы", за якія ён плаціў 20 злотых, што кажа, што гэтыя дамы лічыліся дамамі не ў цэнтры. З таго, што дамы Гейлы і Сруля Хаймовича стаялі "на яго ж юрыдыцы" бачна, што Ромер меў па гэтай вуліцы юрыдыку.

Міхал Шымялевіч піша, што "да 1785 г. кароль Станіслаў Аўгуст выдаў прывілей Паўлу і Ганне Канапніцкім на пляц па Замкавай вуліцы, а ў 1787 г. - Яну Ромеру там жа па леннім праве. Такім чынам, у горадзе ўтварыліся цэлыя асобныя кварталы, якія належалі ў XVII-XVIII ст. Куроўскім, Францкевічам, Радзі-

<sup>54</sup> Эвеліна Сеген (1867-1942), родная сестра Яна Сегеня, аўтара мемуараў "Успаміны пра Ліду канца XIX стагоддзя", сябра і суседа Міхала Шымялевіча, дзеда майго сябра Януша Сегеня (Варшава). Да 1915 г. была таемнай настаўніцай польскай мовы - Л.Л.

<sup>55</sup> Szymielewicz Michal. Nasze drzewa. Sosna // Ziemia Lidzka № 1-1938. S.7-8.

<sup>56</sup> Виленские губернские ведомости № 78, 2 октября 1902.

<sup>57</sup> Шимелевич М. Город Ліда и Лідскі замок // Віленскі календар. Вільно, 1906. С. 50.

<sup>58</sup> Беларусская энциклопедыя. Т. 18. Мн., 2004. С. 217.

<sup>59</sup> Шимелевич М. Город Ліда и Лідскі замок // Віленскі календар. Вільно, 1906. С. 50.

мінскім, Калясінскім і інш., якія аддаваліся імі яўрэям і мячанам на правах вечнага чыншу"<sup>57</sup>, гэта значыць, што Ромер пасля 1775 г. атрымаў яшчэ нейкі дадатковы пляц на Замкавай вуліцы.

### Юрыдыка Ягамосьці ксендза плябана.

Юрыдыкі (лац.: jurisdictio - судаводства) - у ВКЛ з XV ст. адміністрацыйна адасобленыя часткі гарадоў ці прадмесцяў, якія былі пад уладай феадала, царквы або манастыра, і на жыхароў якіх не пашыралася судовая і адміністрацыйная ўлада гарадскога самакіравання. Узніклі ў выніку перасялення прыгонных на ўчасткі ці ў дамы, якія належалі феадалам у гарадах, або перасялення саміх гараджан у межах гарадскіх уладанняў феадала. У кожнай юрыдыцы яе ўласнік прызначаў старасту або войта, засноўваў судовы орган на ўзор гарадской рады. Гарадское самакіраванне дамагалася скасаванне юрыдыкі, забараняла мяшчанам пераход на юрыдыкі пад пагрозай выгнання з горада. Юрыдыкі паскорылі працэс канцэнтрацыі ў гарадах рамесніцтва і гандлю, што спрыяла пашырэнню іх ролі як цэнтраў дробнатаўарнай вытворчасці і аблімену. У той жа час пашырэнне юрыдыкі узмацняла ўплыў феадальнай анархіі на гарады, што перашкаджала іх эканамічнаму развіццю і працэсу саслоўнай кансалідацыі. Юрыдыкі скасоўваліся соймамі 1764 і 1791 гг.<sup>58</sup>

Юрыдыка Фарнага касцёла (ёсць на карце горада канца XVIII ст.) мела назыву Куроўшчына. Куроўшчына ў XVI ст. уяўляла сабой фальварк і належала Куроўскім. На працягу XVII ст. пераходзіла ва ўласнасць Кулешаў, Гадэбскіх і нарэшце дасталася мсціслаўскаму ваяводу Аляксандру Масевічу, які ў 1696 г. запісаў яе на карысць лідскага касцёла. У 1854 г. перайшла ва ўласнасць горада Ліды<sup>59</sup>.

Тут, разам з карчмой, мелася 12 дымоў. Зараз гэта тэрыторыя мікрараёна Касманаўтаў.

### Юрыдыка Замкавая.

Гэта юрыдыка, верагодна, была каля двара лідскага старасты - на поўдзень ад замка. Складалася з 7 дымоў.

### Юрыдыка ксяндзоў кармелітаў.

Вядома, што кармелітам належала раён горада Зарэчча. Зарэчча яшчэ ў XVII ст. складалася з трох частак - фальваркі і некалькіх сялянскіх сядзіб, якія належалі Гадэбскім, а пасля перайшлі ва ўласнасць харунжага Франца Іосіфа Масевіча, з замкавай зямлі і пляцаў, якія знаходзіліся пад веданнем Лідской магдэбургіі. Фальварк Зарэчча па дароўным запісе Масевіча ад 25 красавіка 1767 г. дастаўся Лідскому кармеліцкаму кляштару, пасля скасавання якога ў 1839 г. быў прыняты ў скарб. Фальварк гэты пасля быў надзелены гораду Лідзе ў якасці выгнанай зямлі, але

ў 1854 г. уступлены за фальварак Куроўшчына на карысць Лідскага прыходскога касцёла. Землі, якія былі ў карыстанні сялян вёскі Зарэчча, роўна як і замкавыя нівы ў 1853 г., надзелены сялянам<sup>60</sup>.

У 1775 г. юрыдыка складалася з 7 дымоў разам з карчмой.

#### **Юрыдыка власпана Салагуба.**

Верагодна, гэта была маёмасць кагосъці з спадкемцаў Юзафа Антона Салагуба (†1759), сына вялікага літоўскага падскарбія Яна Міхала Салагуба гербу "Праўдзіц", які валодаў маёнткам Вашкевічы ў Лідскім павеце.

На юрыдыцы стаяла скарбовая карчма, і меліся яшчэ два дымы.

#### **Юрыдыка Ягамосці пана Фульгента Камінскага.**

У той час у Лідскім павеце былі два Фульгенты Камінскія гербу Роля, адзін Камінскі (1734 -†1801) - лідскі чашнік і гараднічы, другі Фульгент Камінскі (1745 -†1790) - ротмістр павета.

Гэта юрыдыка складалася з 9 дымоў разам з карчмой "ксендза празбітара".

#### **Юрыдыка Ягамосці пана Сцыпіёна, падстолія ВКЛ.**

Як ужо адзначалася вышэй, маёмасць лідскага старасты Сцыпіёна - гэта раён горада ад рынкавай плошчы - уніз да ракі Лідзеякі. Дзесьці тут, верагодна, месцілася і яго юрыдыка. Яна складалася з 6 дымоў, уладальнікамі якіх былі гандляры і рамеснікі.

#### **Юрыдыка Ягамосці пана Александровіча, падкаморага.**

Юрыдыка належала Францішку Аляксандровічу (1733 - †1808), лідскому чашніку (1764 г.), лідскому харунжому (1766 г.), лідскому падкаморому (1772-1777) і лідскому кашталяну (1793 г.). Складалася з трох дымоў.

#### **Юрыдыка Яснавяльможнай пані Статкевіч.**

З "Падымнага тарыфу Лідскага павета 1775 г." даведваемся, што гэтая юрыдыка знаходзілася па вуліцы Каменскай. Магчыма, гэтая маёмасць раней належала падстарасту Эліашу-Міхалу Рымвіду і да 1775 г. перайшла ў рукі Статкевіча.

#### **На гарадскіх пляцах і на Зарэччы на гарадскіх пляцах.**

Верагодна маюцца на ўвазе пляцы Лідскай магдэбургіі. З-за таго, што практычна ўсе населеннікі гэтых пляцаў плацілі падымны падатак як земляробы, можна зрабіць вывад, што гэтыя пляцы знаходзіліся па ўскрайках горада.

#### **На юрыдыцы паноў Кастравіцкіх.**

Уладальнікам гэтай юрыдыкі быў гродскі пісар Самуэль Кастравіцкі (1729-†1780). Тут знаходзілася 6 дымоў, усе ўладальнікі якіх займаліся земляробствам.

Лідскі стараста Ігнацы Сцыпіён з замкавага двара ў Лідзе плаціў 6 злотых падымнага падатку. Чопавага падатку Ліда плаціла 224 злоты ў год. У спісе прысутнічаюць 4 карчмы - Старусень, на Зарэччы, у Гарнях і карчма Рыбацкая, якія разам плацілі 56 зл. чопавага падатку (гл. ніжэй).

Пасля спусташальных войнаў, з другой трэці XVIII ст. горад, загойваючы раны, пачаў няўхільна развівацца. Але падзеі часоў падзелаў Рэчы Паспалітай прыпынілі развіццё горада. Пасля ж далучэння да Расіі рэзка паменшылася саслоўе беларускіх "месцічаў" - колькасць гараджан-хрысціян у гарадах скарацілася больш, чым наполову, у той час, як сялянскае насельніцтва павялічылася. У чатыры разы паменшылася колькасць гараджан-хрысціян у Берасцейскім і Лідскім паветах, у два з паловай разы - у Ваўкавыскім і Слонімскім паветах<sup>61</sup> - гэта былі першыя вынікі інкарпарацыі ў Расійскую імперию.

#### **Інвентар Лідскага староства 1680 г.<sup>62</sup>**

##### **A. 924.**

Года тысяча семсот восемдзесят шостага,  
каstryчніка, чацвёртага дня.

Падчас свята ў дзень Міхаіла арханёла, у горадзе Яго Каралеўскай Мосці Лідзе *in solito indici-onim low<sup>63</sup>* парадкам Права паспалітага, суддзямі ... Антоніем Скіндарам, старшынём, Ігнатам Нарбутам, Антоніем Аляксандровічам, гарадскім вяльможным пісарам, засядцацелямі і ўрадоўцамі Земскага лідскага суда: ... вялебнага пана Тадэвуша Корвіна ...

#### **Інвентар Лідскага староства**

Найяснейшага князя ягомасці, вялебнага Дамініка Мікалая Радзівіла, лідскага старасты, падскарбія надворнага ВКЛ. З усімі даходамі як з горада Яго Каралеўскай Мосці Ліды, так і з эканоміі староства ... падстарасту яснавяльможнаму пану Эліашу Міхалу Рымвіду падстарасту гродс.: Лідск. правам арэндным згодна права, ад Ясна Асвячонага вялебнага князя дадзена дня Св. Пятра і Паўла Св. Рымскага на тры гады згодна з новым календаром, дадзена і пададзена ... Эліаша Катанскага (?) рэвізора па волі Ясна Асвячонага вялебнага князя, ... у годзе тысяча шасцісот восьмідзесятым, дваццаць дзясятага чэрвеня.

##### **Найперші будынкі**

Лідскі замак, агароджаны мурамі вакол. Брама адна, да яе (шлях праз) вялікія вароты па плаціне з форtkай абітай жалезам.

##### **A. 924 адс.**

##### **Будынак замкавага фальварка**

<sup>60</sup> Шимелевич М. Город Ліда и Лідскій замок // Віленскі календар. Вільно, 1906. С. 57.

<sup>61</sup> Швед В., Данскіх С. Заходні рэгіён Беларусі ў часы напалеонаўскіх войнаў. 1805-1815 гады. Гродна, 2006. С. 32-

<sup>62</sup> НГАБ. Ф. 1767. Воп. 1. Спр. 22. АА. 924-939.

<sup>63</sup> Па звычаёвым праве.

Сам фальварак за замкам стаіць над ракой Каменкай, агароджаны плотам з хросту да кута, у які (фальварак) уваход праз уязныя памежныя вароты. Уехаўшы, па левым баку каля самых варот бровар, дранкай крыты, у бровары дзвёры на бегунках, усярэдзіне печ для вырабу піва, мураваная з каменю. Ёсьць кухня і насупраць яе лазня з дзвярыма на бегунках з каменнай печчу і падлогай. Ідучы ад таго бровара, стаіць жылы домік, крыты саломай, у домік уваход праз сені, дзвёры з жалезнай клямкай, там жа пры правым баку белая хата (пакой - Л.Л.) з каморай, у якую дзвёры на завесах з зашчапкай і клямкай жалезнымі. Стол сталярнай работы. Тут дзве скрыні пад шкло, у драўляных скрынях - па тры вялікіх кварты. Малое акенца з застаўкай. Вокны з вялікімі рамамі на завесах з зашчапкай. Печ з шэрай кафлі з комінам, адзін зэдль. З гэтай хаты (пакоя - Л.Л.) ў камору дзвёры на завесах з жалезнымі зашчапкай і прабоямі. У гэтай каморы адно акно з клямкай ў вялікай раме, каля яго малое акно з зашчапкай, тут адзін вялікі зэдль. Дзвёры, якіе вядуць з каморы ў сені, на завесах з зашчапкай і жалезнымі прабоямі. З тых жа сяней насупраць каморы другія дзвёры, якія вядуць у другую белую хату (пакой - Л.Л.) з каморай. Гэтыя дзвёры на завесах з зашчапкай і клямкай. Тут два вялікія зашклёныя акны і трэцяе малое акенца, печ зложана з шэрай кафлі, на падлозе зялёныя покрыўкі ... дзве лавы. З гэтага пакоя ў камору - двое дзвярэй: адны на завесах з зашчапкай, другія на бегунках з зашчапкай жалезнай і з прабоямі.

Калі выйсці з гэтага дома, па левы бок стаіць піўніца (склеп), крытая саломай, у піўніцы дзвёры на бегунках з жалезнай зашчапкай і з прабоямі. Каля гэтай піўніцы крыты саломай хлеў з хросту на соах, брама ў хлеў з дошак на бегунках. Далей крытае сенам гумно да ссыпання збожжа, засекаў восем ...

#### A. 925

дзвёры з прабоямі і зашчапкай, ад таго ... па правым баку стайні, крытая саломай, на двух слупах ... ад стайні па левым баку пякарня з хросту з сенямі. Уваходныя дзвёры ў пякарню з дошак, на бегунках, чорная печ для выпечкі хлеба, вокнаў з рамамі тры, лавы на цеста, сталы, бочка для нашэння вады. За пякарні, у тыле гумно з хросту крытае саломай на двух слупах, брамка з жалезнай зашчапкай. За гумном адрына з хросту, а таксама малое гумно агароджанае хростам і два агароды... таксама агароджаныя хростам.

Палетаку тутэйшага двара трыв: адзін у Мосцічах, другі за агародам ад Каменкі, трэці за ... ад гасцініца Юсялекага вялікая сенажаць дворная ў Мосцічах - чатыры стагі, у Саўкішках - трыв стагі, у Борках ... - чатыры стагі.

#### Частка дворная

Жыта пасеена валок меры віленской - 8.

Пшаніцы пасеена - 1/2.

Гароху пасеена - 1/2.

Яські (?) пасеена - 1/2.

Ячменю пасеена - 3.

Аўсу пасеена - 2.

... пасеена ... - 1  
Канопляў пасеена - 1/2  
Маку пасеена, гарнцы - 1/2

#### A. 925 адв.

##### Валокі горада Ліды

##### Валокі

1/2	Ралікоўскай
1/2	Бартгамей Яшкель
1/2	Ежы Здановіч
1	Адам Арынялевіч
1/4	Максім Шмей
1/4	Кандрат Рута
1/4	Андрэй Плакса
1/4	Казімір Барысовіч
1/4	Андрэй Гарневіч
1/6	Стэфан Хамейка
1/3	Ян Хамейка
1/2	Мікалай Мельнічэнія
1/4	Міхал Амановіч
1/4	Кыштаф Івановіч
1/4	Марцін Гарневіч
1/4	Ян Пешы
1/4	Ян Гігойць
1/4	Ян Гарадзельніца
1/4	Андрэй Дзядук
1/4	Ян Здановіч
1/4	Ежы Здановіч
1/4	Ян Дзядук
1/4	Мацей Раман
1/4	Ян Івановіч

#### A. 926

1/2	Самуэль Сідаровіч
1/2	П. Ян Амановіч, бурмістр.
1/4	Ярамей Швец
1/4	Ян Коркель
1/2	Ячкелава, удава
1/4	Зянон Півута
1	Мойшы, яўрэя
1/4	Крыштаф Шаўкавіна
1/4	Станіслаў Бараноўскі
1/4	Адам Грымялевіч
1/4	Крыштаф Івановіч
1/4	Стэфан Казлоўскі
1/4	п. Лабанова, удава
1/4	Казімір Маскалевіч
1/4	Пётр Мельнік
1/4	Ян Міхнюк
1/4	Станіслаў Пятровіч
1/4	Яшкелёва, удава
1/4	Марцін Гарневіч
1/4	Станіслаў Гарневіч
1/4	Крыштаф, кравец, Лакушэвіч
1/2	Казімірава Гарневічава, удава
1/4	Абрама, яўрэя
1/2	Ежы Здановіч
1/2	Крыштаф Кодзь
1/2	Ян Наўтовіч
1/6	Міхал Грамейка

1/6 Кузьма Жолуд  
1/4 Ян Ячкель

Месцічы на падзамчы**A. 926 адв.**

1/4 Станіслаў Гарневіч  
1/2 Станіслаў Віршыла  
1/2 Павел Ёдка  
1/2 Лайрын Ёдка  
1/4 Стэфан Сілько  
1/2 ... Станіслаў Віршыла  
1/4 Марцін Гарневіч  
1/4 Ян Бараноўскі  
1/4 Андрэй Гарневіч  
1/4 Ян Здановіч  
1/2 Лайрын Бянейка  
1/2 Давід Гаўгарэвіч  
1/4 Нядвецкі  
1/8 Крыштаф Хвосцік  
1/4 Андрэй Хрушч  
1/3 Казімір Маскалевіч

Сума валок дваццаць тры і адна восьмая, з якіх месцічы плацяць чыншу па два злотыя пяць грошаў.

Валокі прывілеяваная ў тым жа горадзе, іх трymаюць:

Валокі

2 ЯП<sup>64</sup> Адам Аўзян  
2 ЯП Радзімінскі  
1 ЯП Францкевіч  
2 ЯП лідскі войт  
7 ЯП Куроўскі  
2 ЯП Калясінскага  
1/2 ЯП Абрамовіча  
1½ ЯП Хржаноўскага  
1/2 ЯП Багаткі

## A. 927

Гарадскія моргі

	Злотыя	Грошы
Моргаўпольных, гарадскіх, рэвізорскіх, да пляцу належных 36, з якіх кожны пляц па 5 гр., усяго ў год Моргаўсенных над рабой Дзітвой 140, плаціць з морга па 2 ці 4 гр., усяго ў год Засценкі, якія належаць гораду, каля Ліды,	7	25
Агароднікі, якія трymаюць Войцяховічы, плаціць у год Другі засценак Квацюк плаціць у год	11	20
Трэці засcenак Лабаўкі плаціць у год Чацвёрты засcenак да Жырмун і аддае 3 моргі 15 прutoў, калі апрацоўвае пляц, у год	5	15
	2	15
	2	15
	3	

	Злотыя	Грошы
Адам, каваль		15
Стэфан, кравец		15
Ян Раманоўскі		15
Гнашкова, бедная ўдава		15
Герасім Хамека		15
Мікалай Мякіш		15
Андрэй Буял, бядняк		15
Ян Нанімец, бядняк		15

Устаў тым месцікам, якія жывуць на на Падзамчы толькі на пляцах, а не маючых зямлі ... кожны з свайго пляца па пятнаццаць грошаў польскіх, па дворных спісах, па-чарзе за некалькі міль (ад горада - Л.Л.) у Лідскім павеце павінны адрабіць гвалты па падсыпцы ... грэблі, разам з горадам адпрацаваць павінны талокі і якія-кольківек могуць быць (іншыя - Л.Л.) неабходныя дворныя патрэбы ў горадзе.

**A. 927 адв.**Замкавая агароднікі:

Мікалай Новік

Станіслаў Андужэма (?)

Устава гэтым агароднікам, якія павінны выходзіць па два дні на тыдзень (на працу - Л.Л.) і такім чынам ўзараць і апрацаваць агароды, яны абавязаны ахоўваць уласнасць, адрабляць гвалты на грэблях і талокі разам з горадам да жніва адрабляць павінны.

Асабліва тыя беззямельныя павінны апрацоўваць 15 пустых пляцаў, за якія плацяць па 15 гр.

Дворны засценак замест беззямельных апрацоўвае месціч Кузюк разам з сваімі сябрамі пляц сорак пяць гр.

3 ... засценкаў у якіх месцічы і беззямельныя засяваюць угноенія палі ... з засценкаў замкавых у Мосцічах плацяць па златому з морга, з 15 сенажатных моргаў - па грошу.

3 моргаў жытніх дворных як месцічы, так і тыя, якія апрацоўваюць дворныя землі, плацяць з жытнія морга па 15 грошаў ..., а з морга яравых - па 7 грошаў 4 паўгроши і курыцу. Згодна з даунім звычаем моргі, якімі загадвае замкавы войт ... дающа ў часы збору з палёў збожжа і за меру шнуравую ... кожны, згодна кошту за валоку, замку плаціць ... гр.

Капічына з горада

Адам, каваль, піва - 2 зл., 15 гр.

Сцяпан, кравец, піва - 2 зл., 15 гр.

Ян Раманоўскі, піва - 2 зл., 15 гр.

Адам Грыневіч, піва - 2 зл., 15 гр.

Казімір Палчаніца, піва - 2 зл., 15 гр.

Крыштаф Івановіч, піва - 2 зл., 15 гр.

Станіслаў Віршыла, піва - 2 зл., 15 гр.

Стэфан Казлоўскі, піва, гарэлка - 3 зл., 22 гр., 4 паўгроши.

<sup>64</sup> Ясны пан - Л.Л.



Да вёсак Астроўля і Цыбараў лугі якія называюцца Водступ (гушчар - Л.Л.) у карыстанні васпана Каржанеўскага, плаціць з морга па 5 золотых польскіх.

Устаў і павіннасці сяла Астроўлі і Цыбараў двару старасты лідскага павінны выконвацца. Гэта, з засенай валокі кожны тыдзень выконваць што скажуць, чатыры дні чыншу, плаціць павінны па васімнаццаць грошаў літоўскіх: аўсу вялікую бочку, сена адзін воз, адну гусь, дзве курыцы, дзевяць яйкаў, а з пустой валокі, якую засяваюць розныя чужбы ... плаціць павінны па пяць золотых, вялікую бочку аўсу. [...]

**A. 930.**

Сяло Боркі, у ім засеных валок:

валокі	злот	грош
1/3	Васіль Абізэр	
1/3, 1/4	Цімох і Максім Варапай	
1/2	Язюк Варапай	
1/3	Крыштаф Скеміш	
1/4	Сцяпан Амеляновіч	
1/8	Васіль Шостак	
1/3	Станіслаў Голаць	
1/3	Фёдар Скеміш	
1/8	Паўлюк Папко	
1/8	Абрахам Варапай	

Засеных валок па 5 золотых. Валок  $2\frac{3}{4}$  і  $\frac{1}{8}$   
Пустымі засталіся  $\frac{1}{8}$

Пры гэтай вёсцы сенажатных моргаў 41 плац... па 2 гр. літоўскія, калі хто іх апрацуе, будзе плаціць 3 зл. 15 гр.

Устава гэтай вёсцы Боркі з кожнай валокі наперад плаціць па 6 зл. польскіх. З моргаў сennых балотных, якіх 41, па 2 гр. літоўскія мае плаціць. Вялікую падводу з валокі да Вільні, а дзве бліжэй таксама служыць мае. У год да жніва на гвалт выходзіць, шэсць да касьбы, таксама у год шэсць да малацьбы. Адпраўляць жытнюю сяйбу і засеяць палі двара. Для дазору цівuna ... павінен быць па чарзе страж. Пад З'яўленне Панскае ў двор мае адправіць да дворнага будынка дрэва. Таксама, калі трэба, супольна з іншымі вёскамі ў двор павінны вазіць, узімку на тыдзень два дні дровы вазіць павінны, для насыпкі грэблі супольна з горадам ..., колькі будзе неабходна.

Пры той же вёсцы здаўна для лідскага старасты: у пушчы, якая называецца ўрочышча Водступ, звярыныя замкавыя ловы.

З моргаў польных дворных замкавых, калі хто апрацуе, тады пасля збору ўраджаю ... з морга мае заплаціць па 12 гр. літоўскіх і дзве курыцы, а з грэчкі па 6 гр. літоўскіх і 1 курыцу.

З угноеных моргаў, якія стала засяваюць, безземельныя і іншыя плаціць па 15 гр. польскіх [...], пасля збору збожжа павінны аддаць

**A. 930 адв.**

даўнія павіннасці месцічы плаціць, як звы-

чайная, увосень на Св. Марціна праз бургамістра, павінны сабраць і аддаць у двор.

З моргаў Баровых, за якія ... месцічы плаціць па 5 гр. чыншу, усялякую плату належыць аддаваць ... бургамістру альбо гарадскому лаўніку, павінны таксама па даўнім звычаі сыпаць грэблю, як вышэй напісана ...

З сенажатных моргаў як безземельныя, так і месцічы, якія іх апрацоўваюць, павінны плаціць па ... гр. у залежнасці ад таго, колькі іх будзе раздадзена.

Купцы і прыезджыя (у горад - Л.Л.) з рознымі таварамі, а таксама з прывазных і хатніх напояў, з гародніны ... штотыднёва згодна даўняга звычаю плаціць павінны.

Будзе ад Ягамосьці князя да Ліды для заключэння дамовы дасланы гэты інвентар падпісаны: Эліашам Кавальскім. Гэты інвентар ... Ягамосцем князем Лідскай зямлі назаўжды прыняты і падпісаны.

Антоні Скіндар,

старшыня Лідскага земскага суда.

Камінскі, пісар лідскі.

**Інвентар Лідскага старства, 1745 г.<sup>65</sup>**

**A. 3.**

Рэвізія зямель, валок, засценкаў, моргаў сенажатых, заселеных пляцаў, самых людзей месцічаў, яўрэяў, падданых і ўсіх да даходаў з Яго каралеўскай мосці горада Ліда як і з вёсак Эканоміі і іншых ... да маёmacі староства Лідскага прыпісаных, Яснавяльможнаму пану Ігнацію дэ Кампа Сцыпіёну старасту судоваму належных, згодна са старымі інвентарамі і прывілеямі, вerryфікавана і выканана ў 1745 годзе, месяца Xbra 4 дня.

Спіс пляцаў і жылых дымоў горада Ліды

	Пляцы	Дымы
Рынак		
Рафал Сымановіч	1/4	1
Янкель Сейжаровіч	1/2	2
Куся Ясевіч	1/2 1/7	3
Ясь Маневіч	1/2	4
Ізраэль Ляйбовіч, школьнага	1/2	5
Мегер Хаймовіч, школьнага	1/8	6
Па яўрэю Абраму пустуе	1/2	
Якус Яўнасевіч, вакантна	1/2	
Яцка Ляйбовіч, канцылярыя	1	7
Па Сеньку Вяршыле	1	
Па яўрэю Пейсаху	1/4	
яўрэй Яцка Янкялевіч, жыве арэндным спосабам		8
Мацей Баркоўскі, юрыдычанін гэтага двара		
Ян Баркоўскі, шавец		
Гарнастай, шавец		
яўрэй Вольф		
Латаноўскі, кравец і тач		

<sup>65</sup> LVIA Ф. 598 Воп. 1 Спр. 1086.

Лаганоўскі, кравец па Яну ...манавічу, вакантна	1/4	
Нахім Абрамовіч, па Мардуху Срулевічу	1/4	9
цырульніку		
Хаім Абрамовіч, па тым жа Срулевічу	1/4	10
Юзраф Урбановіч, па Самуэлю Амановічу	1/2	11
... Лукаш Ващчанка	1/4	12
... Хаімовіч	1/4	19
... Сяйковіч ... па ...		
Кушчалевічу	1/2	14
... ... ... Давід Азікавіч, ...		
... трима пустуючыя і незабудаваныя	1	
... Шмулевіч	1/2	10
... Хаміцкі	1/2	12
... па яўрэю Яцку, незабудаваны	1/2	
Лейзаровіч, па тым жа	1/4	
... Місановіч, Рубінавіч	1/2 1/4	16

## A.3 ад.

	Пляцы	Дымы
<u>Віленская вуліца</u>		
Шлёма Майшовіч, па яўрэю Азіку	1/4	19
Мегер Кушнер, па Станіславу		
Казлоўскому	1/2	20
Барух Хелмановіч	1/2	21
Бенях Арановіч	1	22
Арон Лейбавіч Вещчанка	1/2	23
Ізраэль Мардуховіч, карчма ЯМ		
пана Наневіча	1/2	23
Мойша Арановіч	1/2	25
Юзраф Іваноўскі	1/2	26
Ежы Палазевіч	1/2	22
Ян Гарасюк, кравец	1/2	2
Лаўрын Ікаш	1	2
Ян Шчапялевіч і Мацей Матвіловіч	1/2	30
Казімір Перхур, арганіст	1	31
Ян Майсей	1/2	32
Балтрамей Юхневіч	1/2	33
Андрэй Казлоўскі, сын Міхал	1	34
Марцін Ярмаловіч, па Нядзведскім	1/2	35
Батлрамей Хрышчон	1/2	37
Міхал Малашкевіч	1/2	39
Казімір Гален, каваль	1/2 1/4	40
Абрам, яўрэй, Нахімовіч	1/4	41
Ежы ...	1/2	21
Ежы Здановіч	1/2	44
яўрэй Абрам, кравец	1/2	44
Міхал Локас	1/2	45
Томаш Гаёўскі, па Лявоне Руце	1/2	42
Міхал Ведарацкі	1/2	49
Батлрамей Шырман	1/2	50
<u>Юрыда́ка ЯП пана харунжага лідскага</u>		

Давіда Рэзняка ўдава	1/2	51
Ясь, Шмяровай муж	1/2	52
<u>Юрыдыка ЯВ пані Гадэмскай</u>		
Давід Маневіч	1/2	5...
Юршан Пупковіч ...		
Іншыя жывуць на кавалках		
<u>Юрыдыка ЯВ пана кашталяна</u>		
<u>навагр...</u>		
Берка, кравец	1/2	...
Давід, кравец	...	...
Кальман, цырульнік	...	...
Кусь Являевіч	...	58
Ясь Абрамовіч	...	59
Хаім Юраховіч, рэзняк	...	60
<u>ЯВ пана Рэймана юрыдыка</u>		

## A. 4.

Спецыфікацыя моргай і пляцаў	моргі	$\frac{1}{2}$ морга	$\frac{1}{4}$ ціна	$\frac{1}{6}$ ціна	$\frac{1}{8}$ міна	$\frac{1}{12}$ міна	гроши	шліп
Казімір Гіцевіч	4	1/2			1/8	1	9	2
Ян Перхур	1	1/2					11	
Антон Карповіч	2		1/4				19	
Мацей Гарневіч	3						22	1/2
Антон Гарневіч			1/4	1/8			7	1/2
Казімір Нікіпаровіч			1/4	1/8			2	
Францішак Хоміцкі	2	1/2					18	2
Ян Бараноўскі	1	1/2					11	
Пётр Бабан				1/8			3	
Юзраф Урбановіч	4	1/2				1	7	2
Ян Хоміцкі			1/2				3	2
Ян Бараноўскі	2	1/2					18	20
Кандратовічава			1/2				3	2
Крыштаф Кандратовіч		1/2					3	2
Грышко Скібскі		1/2					3	2
Станіслаў Здановіч				1/8			3	
Місура				1/8			3	
Міхал Янкоўскі		1/2					3	2
Стэфан Падгайны	1						7	2
Андрэй Ётка		1/2					3	2
Міхал Казлоўскі		1/2					3	2
Самуэль Ётка		1/2					3	2
Міхал Ётка		1/2	1/4				5	2
Стэфан Маслоўскі	1	1/2					11	
Ежы Урбановіч	1						7	2
Андрэй Гарневіч		1/2					3	2
Эліаш Гудакоўскі		1/2					3	2
Ян Раманоўскі			1/4				1	2
Ян Майсей	1						7	2
Пётр Бабан	1						7	2
Крыштаф Малашкевіч	1	1/2					11	
Стэфан Падгайны, паўторна							2	2
Стэфан Маслоўскі, паўторна	1						2	2
Балтрамей Юхневіч	1	1					7	2

Разам тых моргаў ... - 40. Прут. - 25.

Грошай, 10 зл. 11 гр.

Да спісу вызначаных моргаў не стае прутоў  $27 \frac{1}{2}$  зл.. А да сумы не стае 25 гр.

Гэтыя моргі штогод належыць перамерваць, бо ў адным годзе болей, а ў другім меней бывае абробленых.

*A. 4 ад.*

Гарадскія моргі ва ўрочышчы ... ішчах і інш. там жа. З жытам, сенам у сённяшнім годзе 1745, плацяць з морга па 2 зл. і 15 гр.	моргі	$\frac{1}{2}$ морга	пруты	злотыя	гроши	шэлягі
Мацей Дубовік	1	1/2		2	22	2
Андрэй Місевіч		1/2		5	1	20
Ян Баркоўскі	1	1/2		3	22	2
Пётр Эсмант	2			5		
Антон Карповіч	3			7	15	
Аляксандр Куроўскі	1		5	2	27	1/2
Казімір Галаўня	2			5		
Казімір Гарнастай	1			2	15	
Андрэй Гарневіч	2			5		
Станіслаў Місюра	1		8	3	5	

Разам гэтых моргаў ... - 16, Прutoў - 3.

Атрымліваецца з гэтага грошай 40 зл. 7 гр.  $\frac{1}{2}$  ш.

Моргі пад гародніну за Каменкай, плацяць з морга па 1 зл. і 15 гр.	моргі	$\frac{1}{2}$ морга	пруты	злотыя	гроши	шэлягі
Казімір Нікіпаровіч	1		6	1	27	
Пётр Эсмант	1			1	15	
Антон Карповіч	2		1	3	1	2
Станіслаў Місюра	2		9	3	13	2
Ян Пласевіч	3			4	4	21
Андрэй Місевіч	1		6	1	24	
Стэфан Маслоўскі	1		8	1	22	
Масей Гарневіч	1	1/2		2	7	2
Ян Баркоўскі	1			1	15	
Васпан Таўгін	4			6		

Разам гэтых моргаў пад гародніну - 18 і  $\frac{1}{2}$ , прutoў - 6. Грашамі атрымліваецца 28 зл.,  $1\frac{1}{2}$  гр.

Моргі копныя згодна са старым інвентаром 11 $\frac{1}{2}$ . З кожнага морга па 2 зл. і 15 гр. Спецыфікацыя платы за моргі	моргі	$\frac{1}{2}$ морга	пруты	злотыя	гроши	шэлягі
Сямён Гіц з Зарэчча	1			2	15	
Крыштаф Абізор	1			2	15	
Алесь Шчэпель	1			2	15	

Казімір Скеміш	1			2	15	
Стэфан Борка	2			5		
Юрко Гвоздзік	1			2	15	
Грышко Скібскі	1			2	15	
Мацей Дубовік	1			2	15	
Сцяпан Карабан		1/2		1	7	

Разам гэтых моргаў - 8 і  $\frac{1}{2}$

Грошай з іх - 23 зл. і  $2\frac{1}{2}$  гр.

Згодна са старым інвентаром пра недастатковыя ... моргі трэба дазнавацца, ці яны вольныя, ці апрацаваныя.

З прадмесця Зарэчча тыя ж людзі засявалі гарадскія моргі гароднінай у 1745 г. і плацілі па 1 зл. і 15 гр. за морг.	моргі	$\frac{1}{2}$ морга	пруты	злотыя	гроши	шэлягі
Крыштаф Абізор	1			1	15	
Стэphan Борка	1	1/2		2	7	1/2
Казімір Скеміш		1/2		2	22	1/2
Сямён Гіц	1	1/2		2	7	1/2

Разам гэтых моргаў 4 $\frac{1}{2}$ . Грошай з іх 6 зл. 22 гр.

*A. 5.*

З сенажатных 140 гарадскіх моргаў над ракой Дзітвой павінна ў год атрымлівацца з кожнага морга па 2 $\frac{1}{2}$  гр. Сума - 11 зл. 20 гр.

Гарадскія моргі з жытам і сенажацію ва ўрочышчы з аднаго морга платы 1 зл. 15 гр. у 1745 г.

Зарачане зарабляюць (абрабляюць)	моргі	$\frac{1}{2}$ морга	пруты	злотыя	гроши	шэлягі
Стэphan Борка	5		11	8	1	1/2
Алесь Шчэпель	5		4	7	21	
Стэphan Дубовік		1/2			22	1/2
Казімір Гарнастай	2	1/2		5	3	22
Казімір Скеміш	1		8	1	27	1/2
Грышко Скібскі					1	8
Казімір Нікіпаровіч, занядбаны	1					

Разам тых моргаў - 15, прutoў - 13.

Сума з іх - 23 зл. і 20 гр.

Яшчэ моргі ў бары, якія замку належаць, апрацоўваюцца падданымі вёскі Сукурчы і засяваюцца грэчкай. З кожнага морга плацяць па грошу - 25 па 1 гр.

У 1745 г. грэчкай засяялі моргі:  
Шымук ...

Балтрамей, кравец  
Бабан  
Пашкель

Тых моргаў - 4, прutoў - 5  
Сума - 3 зл. і  $1\frac{1}{2}$  гр.

Каралеўская маёмасць вёскі Пурсці ў дзяржаніі і да маёмасці Скурчы далучана. Пусташы гэтай вёскі за межамі замковых моргаў. За гэтыя пусташы ... жытам і сенам плачана 1 зл. і 15 гр.

Вёска Пурсці	моргі	$\frac{1}{2}$ морга	пруты	злотыя	гроши	шэлягі
Войцік	5			7	15	
Юрук Гурчын	1	1/2		2	7	1/2
Шамрэй	6			9		
Лойгіс	2			3		
Казімір Гурчын	1			1	15	
Мацей Федарук	1			1	15	
Ясюк Федарук	2	1/2		3	22	1/2

Разам моргаў - 19.  
Сумы грошай - 18 зл. 15 гр.

Той вёсцы Пурсці моргі, гароднінай і грэчкай засяваныя, за кожны морг плацяць па 25 гр. і 1 шл.

Моргі пурсцянкія	моргі	$\frac{1}{2}$ морга	злотыя	гроши	шэлягі
Шамрэй	3		2	16	
Мацей Федарук	3		2	16	
Казімір Гурчын	1			25	
Ясюк Федарук	2	1/2	2	3	1

#### A. 5 ад.

Моргаў -  $9\frac{1}{2}$ .  
З іх грошай - 6 зл.

З гэтай жа вёскі Пурсці Шамрэй баярын аддаў чыншу 15 зл.

З вёсцы Чэрнікі баяры аддалі чыншу 30 зл.

Разам гэтага чыншу - 45 зл.

Гэтыя замковыя моргі ў малых Барах засяваюцца гароднінай, сенам. Абрабліяць падданыя з вёскі Сукурчы, плацяць з моргаў па два бітыя шэлягі, пра што вышэй напісана.

#### Спецыфікацыя гарадскіх засценак:

1. Першы, належны замку засценак каля Шнуроў з замковай гароднінай, засявалі месціцы Вайцяховічы, штогод плацілі па пяць злотых.

Зараз падданыя ягамосцяў ксяндзоў кармелітаў абрабліяць, па якому праву - трэба іх дапытваць.

2. Другі засценак там жа, недалёка Шнуроў гародніны, апрацоўваў месціцу Кузюк, плаціў за яго штогод па ... два злотыя і пятнаццаць грошаў.

Зараз падданыя ягамосцяў ксяндзоў кармелітаў абрабліяць, па якому праву - трэба іх дапытваць і ўдакладняць.

3. Трэці засcenак трymae месціч Лабенскі, плаціў два злотыя. Зараз невядома, у якім стане засcenак, і трэба даведацца, абрабліяцца ці зарос.

4. Чацвёрты гарадскі засcenak, належны замку, недалёка ад гасцінца на Жырмуны, у ім тры моргі 15 прutoў. За яго плачана ў год па тры злотыя.

5. Пяты Дворны засcenak каля Агароднікаў трymаў Кузюк з сябрамі, плаціў за яго па 5 злотых.

Зараз абрабліяе Казімір Борка з Зарэчча, павінен плаціць 5 злотых. Але сабраўшы з засcenка свой ураджай, павінен будзе пакінуць яго месцічу Шчыпялевічу, бо Шчепялевіч на гэты засcenак мае застаўное права на 25 злотых. ... павінен плаціць Двару па 5 злотых

Капшчына з горада ад яўрэяў і хрысціян за шынкаванне піва, мёду і гарэлкі за 1745 год	злотыя	гроши
Якуб Карповіч	1	8
Нохім, цырульнік	3	24
Яська Зыскантовіч	3	24
Гершан Ілютыжэнц	3	24
Хаім Абрам	1	8
Ветка	1	8
Ясь Пупковіч	1	8
Куся Ясёвіч	1	8
Арон, рэznік	3	24
Гірш Дакудаўскі	1	8
Шмуль Шмуклер	3	24
Ясь Кусялевіч	3	24

#### A. 2.

Працяг капшчыны	злотыя	гроши
Янкель Лейзяровіч	3	24
Бенамін Рубіновіч	6	10
Шмуклер, стары	3	24
Рубін Ляйбовіч	3	24
Яхна	1	8
Казімір Гален	1	8
Юзаф Урбановіч	3	24
Мегер Хаймовіч	3	24

Сума капшчыны не поўная, бо не ўсе заплацілі, якія павінны заплаціць, (ёсць) 56 зл. 8 гр.

#### Рэзінікі горада Ліды

Хаім Вашчынка, камень<sup>66</sup> тлушчу - 1.

<sup>66</sup> Старая адзінка вагі. Назва паходзіць ад каменя жорнаў, 12,96 кг.

Нахім Вашчынака, камень тлушчу - 1.  
 Арон, яўрэй, рэзник, камень тлушчу - 1.  
 Хаймовіч, Вашчынкі сын, камень тлушчу - 1.  
 Еся, сляпы сын рэзника, камень тлушчу - 1.

Кожны з гэтых рэзнікаў, згодна з старой уставай і іх абавязкамі, павінен ад асобы кожны год да Замкавага двара аддаць па каменю тлушчу, ад пяці рэзнікаў павінна быць ададзена пяць камянёў тлушчу, а калі

б было болей рэзнікаў, яны павінны быті б даваць болей тлушу. Запісваєм гэта для памяці, і калі рэзнікі не маглі б плаціць Двару, ... тады кагал павінен плаціць гэта ў каробкамі падатку, пра што самі рэзнікі з дауніх часоў дасканала ведаюць, гэта інфармацыя перад тым была дадзена ім камісарам - гэты тлушч павінен даць кагал, бо кагал ніякага прыбытку з горада Замку не дае.

Вёска Астроўля, валок 26	валокі засееные	валокі принятыя	валокі пад гарод	сенныя моргі	аўсу, бочки	сена, вазы	гусі	куры	яйкі	злотыя	гроши	шэлягі
1. Ян Скурка, з моргу па 2 з паловай гр.	1/2	1		1 $\frac{1}{2}$	1	1/2	1/2	1	5	5	12	2
2. Марцін Кербядзь, ... не служыць і не дае дзякла	1/2	1		1 $\frac{1}{2}$							25	4
3. Крыштаф Кербядзь	1/2	1		1 $\frac{1}{2}$	1	1/2	1/2	1	5	5	16	2
4. Мацей Боландзь, малады	1/2	1		1 $\frac{1}{2}$	1	1/2	1/2	1	5	5	16	2
5. Ежы Боландзь	1/2	1		1 $\frac{1}{2}$	1	1/2	1/2	1	5	5	16	2
6. Мацей Боландзь, стары	1/2	1		1 $\frac{1}{2}$	1	1/2	1/2	1	5	5	16	2
7. Балтрамей Станцэвіч	1/2	1		1 $\frac{1}{2}$	1	1/2	1/2	1	5	5	16	2
8. Аляксандр Боландзь, малады	1/2	1		1 $\frac{1}{2}$	1	1/2	1/2	1	5	5	16	2
9. Аляксандр Боландзь, стары	1/2	1		1 $\frac{1}{2}$	1	1/2	1/2	1	5	5	16	2
10. Анна Боландзь, удава	1/2	1		1 $\frac{1}{2}$	1	1/2	1/2	1	5	5	16	2

#### A. 2 ад.

Разам заселеных цягловых валок 5 $\frac{1}{2}$   
 Дадатковых - 11. Моргаў сенных 16 $\frac{1}{2}$

#### Вёска Астроўля

Разам даходу з валок і моргаў 80 зл. і 20 гр.  
 Пустых валок 9 $\frac{1}{2}$ .

З гэтымі валокамі трэба разбрацца, калі яны будуць гародам, тады за іх павінны плаціць па 2 зл. і 15 гр. а калі будуць засяены жытам, дык павінны будуць плаціць ... па 5 зл. за валоку. Пустуючых сенных моргаў... ад тых жа падданых трэба па 5 і  $\frac{1}{2}$  зл. За гэтыя моргі ўся вёска павінна плаціць, як за свае ўласныя або даведацца, хто на іх зарабляе.

Падданыя гэтай вёсکі павінны з засеенай валокі для Двара лідскага старасты адрабляць кожны

тыдзень ... чатыры дні. Чыншу з засеенай валокі шастакоў бітых два, аўсу з валокі дзве бочки, сена адзін воз, адну гусь, дзве курыцы, дзесяць яйкаў, а з дататковай чыншавай валокі па пяць злотых плаціць павінны. З валокі пад гарод па два злотыя і пятнаццаць грошаў. Выконваць прачыстку става Лідскага замка і працы на плаціні, калі гэта будзе патрэбна, усе павінны адрабляць гвалты, маюць вартаваць па чарзе штотыдзень згодна са звычаем. З той жа зямлі збіраецца дзякла, пры якое вышэй пісалася.

#### Даходы з гэтай вёсکі

Аўсу - 11 бочак.

Сена дзякельнага - 5 $\frac{1}{2}$  воза.

Гусі дзякельныя - 5 $\frac{1}{2}$ , за іх 2 зл. 22 $\frac{1}{2}$  гр.

Куры дзякельныя - 11, за іх 2 зл. 6 гр.

Яйкі дзякельныя - 55, за іх 18 гр.





## A. 7.

Працяг вёскі Кульбакі	валокі	жыта, бочки	аўсу, бочки	гусі	куры	яйкі	злотыя	гроши	шэлягі
7. Стэфан Гарнастай	1/2	1/2	1/2	1/2	1	10	5		
8. Грышко Гарнастай	1/4	1/4	1/4	1/4	1/2	5	2	15	
9. Самуэль Гарнастай	1/4	1/4	1/4	1/4	1/2	5	2	15	
10. Міхал Станюк	1/2	1/2	1/2	1/2	1	10	5		
11. Пётр Нямчын	1/4	1/4	1/4	1/4	1/2	5	2	15	
12. Міхал Бічэйка	1/4	1/4	1/4	1/4	1/2	5	2	15	
13. Міхал Гурнач	1/2	1/2	1/2	1/2	1	10	5		
14. Андрэй Нямчын	1/4	1/4	1/4	1/4	1/2	5	2	15	
15. Ежы Шэшкa	1/4	1/4	1/4	1/4	1/2	5	2	15	
16. Якуб Марцэвіч, ён пасля Яна Савасцюка на 1746 г. засеяў 1/4 валокі	1/2	1/2	1/2	1/2	1	10	5		
17. Ежы Марцэвіч	1/2	1/2	1/2	1/2	1	10	5		
18. Марцін Ірыховіч, войт	1/4	1/4	1/4	1/4	1/2	5	2	15	
19. Марцін Ірыховіч, другі, пасля яго пустуе 1/4 валокі. Узяў Ежы Шэшкa	1/4	1/4	1/4	1/4	1/2	5	2	15	
20. Ян Шэшкa Пасля Лайрына Шэшкі пустуе 1/4. На 1746 г. узяў ... 1/4	1/4	1/4	1/4	1/4	1/2	5	2	15	
21. Міхал Бічэйка, пасля яго пустуе 1/4	1/4	1/4	1/4	1/4	1/2	5	2	15	
22. Якуб Гарнастай, пасля яго пустуе 1/4 валокі	1/4	1/4	1/4	1/4	1/2	5	2	15	
23. Матэвуш Бічэйка гарбаты, з братам ...	1/2	1/2	1/2	1/2	1	10	5		
24. Ежы Ірыховіч	1/2	1/2	1/2	1/2	1	10	5		
25. Удава Васіля Бічэйкі	1/4	1/4	1/4	1/4	1/2	5	2	15	
26. Крыштаф Бічэйка	1/2	1/2	1/2	1/2	1	10	5		
27. Стэфан Гурнач	1/2, 1/4	1/2, 1/4	1/2, 1/4	1/2, 1/4	1 <sup>1</sup> / <sub>2</sub>	15	7	15	
28. Ясюк Гарнастай	1/2	1/2	1/2	1/2	1	10	5		
29. Янук Гарнастай	1/2	1/2	1/2	1/2	1	10	5		
30. Мацей Гарнастай, сваёй 1/4 і пасля Васіля 1/4	1/2	1/2	1/2	1/2	1	10	5		
31. Ясь Гарнастай Пасля Васіля Вончкі пустуе 1/4, плаціць Мацей Гарнастай, гл. вышэй	1/4	1/4	1/4	1/4	1/2	5	2	15	
32. Ежы Лаўчыла	1/3	1/3	1/3	1/3	1/2, 1/6	1/6	3	10	
33. Захар Лаўчыла Пры канцы гэтай вёскі мае зямлю	1/3 1 1	1/3	1/3	1/3	1/2, 1/6	1/6	3	10	

## A. 7 ад.

Вёска Палубнікі, ад вечная маё масць	валокі засееная	валокі прынятыя	аўсу, бочки	гусі	куры	яйкі	злотыя	гроши	шэлягі
1. Балтрамей Шашко, які добра жыве ў сваёй хаце, зямлю не абрабляе, але Ежы Шашко абрабляе і плаціць за яго									
2. Ежы Адасюк	1/2		1/2	1/2	1	10	?	?	





Таго ж, Гейла на таго ж юрыдыцы, дым	1	3		Антоні Ступновіч Стэфан Гарнастай	1	3
Таго ж, Сруль Хаімовіч, адзін дым на таго жа юрыдыцы	1	3		<b>Юрыдыка егамосці пана Александровіча, падкаморага</b>		
Лейба Юршовіч, адзін дым	1	3		Юрш Вальфовіч, дым	1	10
Юзаф Бобрык, адзін дым	1	5		Якуб Мошка, дым	1	3
Мейр Маўшовіч, адзін дым	1	3		Ян Раманоўскі, дым	1	3
<b>Юрыдыка егамосці ксяндза плябана</b>				<b>Юрыдыка Яснавяльможнай пані Статкевічавай</b>		
Абрам Ілютовіч, адзін дым	1	3		Азік Якубовіч, дым	1	10
Лейзар Якубовіч, адзін дым	1	3		Цэркі Нахімавай, дым	1	3
Шары Гуцевіч, адзін дым	1	10		Ян Маслоўскі	1	3
<b>Разам</b>	<b>30</b>	<b>150</b>		<b>На юрыдыцы васпанаў Данейкі,</b>		
				(дом) Нохіма Ізраэлевіча	1	3
				Тобяш Маўшовіч, дым	1	3
				На юрыдыцы яснавяльможнай пані Статкевічавай, два дымы	2	10
				<b>На гарадскіх пляцах</b>		
				Ежы Хівовіча, дым	1	5
				Казімір Кандратовіч, дым	1	5
				Андрэй Здановіч, дым	1	5
				Мацей Бараноўскі	1	5
				Юзаф Бараноўскі, дым	1	5
				Ян Зянкевіч, дым	1	5
				Марцін Гарневіч, дым	1	5
				Юры Бутурля, дым	1	3
				<b>Разам</b>	<b>26</b>	<b>129</b>
				<b>C. 6.</b>		
				<b>Горад Ліда</b>		
				Яна Гарневіч, дым	1	5
				Юзаф Маслоўскі, дым	1	5
				Ян Ніцэвіч, дым	1	5
				Ян Стэцкі, дым	1	5
				Эльяш Кандратовіч, дым	1	5
				<b>На юрыдыцы паноў Кастрравіцкіх</b>		
				дом Себасцяны Вайцяхоўскай	1	5
				Сымон Ёдка, дым	1	5
				Ян Бараноўскі, дым	1	5
				Ігнацы Хамейка	1	5
				Якуб Кандратовіч	1	5
				Пётр Серкуцеўскі	1	5
				<b>На Зарэччы на гарадскіх пляцах</b>		
				Стэфан Ступновіч	1	5
				Бартламей Ступновіч	1	6
				Ваўжынец Ступновіч	1	3
				<b>З горада Ліды чопавага</b>		224
				Егамосць пан Ігнацы Сцыпіён, падстолі літоўскі, з Замкавага двара ў Лідзе, дым	1	6
				---		
				3 карчмы Старусень ў горадзе		20
				3 карчмы Зарэчнай		15
				...		
				3 карчмы ў Гарнях		10
				...		
				3 карчмы Рыбацкай		11

*Міхал Шымялевіч*

# Гісторыя лідскіх піяраў<sup>1</sup>

## I.

За 30 км на поўнач ад Ліды, на вялікай дарозе на Вільню, каля чыгуначнага прыпынка знаходзіцца, некалі вялікі, а зараз падзелены, маёнтак Вераноў (зараз, Воранава - Л.Л.) з мястэчкам такой жа назвы. Двор Вераноў раней называўся Балотнае, да нашага часу летувіссы называюць яго Балатнас. Маёнтак Балотнае з карчмой, згодна з волісам 1690 г. меў 61

сялянскі дым, разам з Гарадзенкай і Бердаўкай належаў Аляксандру Яну Масевічу, ваяводзе мсціслаўскаму. На пачатку XVIII ст. гэты маёнтак неяк перайшоў ва ўласнасць Яна Сцыпіёна дэ Кампа<sup>2</sup>, старасты лідскага і барцянскага, нашчадка Пятра Сцыпіёна дэ Кампа<sup>3</sup>, губернатара княства Бары, які прыбыў у наш край у 1518 г. як маршалак каралевы Боны. Ян, ажаніўшыся з Тарэзай з Глябіцкіх-Юзафовічаў, меў аднаго сына Юзафа<sup>4</sup>, дзедзіча магнацкай фартуны. Юзаф<sup>5</sup> узяў

<sup>1</sup> Szymielewicz Michal. Dzieje pijarow lidzkich // Ziemia Lidzka №9-1936. S. 2-4.; №1-1937. S. 2-3.; №3-1937. S. 32-33.; № 4-1937. S. 44.; №6-7-1937. S. 62-67.

<sup>2</sup> Першай дзяржаўнай пасадай Яна Сципіёна стала пасада лідскага гродскага пісара, якую ён атрымаў у 1695 г., дзякуючы падтрымцы Яна Мікалая Радзівіла. У 1699 г. ён быў абраны лідскім дэпутатам у Трыбунал ВКЛ, а ў 1703-1704 г. нават з'яўляўся яго маршалкам. У 1704 г. Ян Сципіён спрабаваў заняць пасаду лідскага земскага пісара, але атрымаў толькі месца лідскага падстолія. Нарэшце, у 1713 г., дзякуючы падтрымцы Міхала Радзівіла, Ян Сципіён заняў пасаду лідскага старасты, якая да таго доўга належала Радзівілам. У якасці лідскага старасты і пасла ад Лідскага павета Ян Сципіён актыўна ўдзельнічаў у большасці палітычных падзеяў пачатку XVIII ст. Ён скардзіўся на злоўживанні расійскай арміі ў Лідскім павеце (1710 г.), выступаў супраць "царскай пратэцкі" Рэчы Паспалітай (1716 г.), прапаноўваў зняць з усіх дзяржаўных пасадаў "дысідэнтаў" - некатолікаў (1720 г.). У 1719 г. віленскі кашталян Людвік Константы Пацей перадаў Яну Сципіёну Барцянскае староства ў Лідскім павеце. 7 лістапада 1720 г. Ян Сципіён атрымаў пасаду смаленскага кашталяна, якая не давала матэрыяльных даходаў, але гарантавала месца ў сенате Рэчы Паспалітай. Неўзабаве Ян стаў першым Сципіёном, які заняў магнацкую пасаду. Але яго спробы ў 1732 г. заняць пасаду смаленскага ваяводы быў безпаспеховымі. Ян Сципіён валодаў пасля бацькі Сукурчамі, Шчучынкам і Балотнам (зараз Воранава) у Лідскім, Сякержынцамі ў Гарадзенскім і Бебраўцамі ў Мазырскім паветах. Ад маці ён стаў уладальнікам Канюхоў ў Ваўкавыскім павеце. Дзякуючы дзяржаўнай службе Ян Сципіён з жонкай атрымаў вёскі Гарні (1708 г.) і Пурсці (1711 г.) у Лідскім павеце. У 1710 г. ён "трымаў у заставе" (кіраваў і карыстаўся без права ўласнасці) маёнтак Агінскіх Яшуні Віленскага павета. Разам з жонкай - Тарэзай з Глябіцкіх-Юзафовічаў, дачкой падстолія віцебскага і войскага полацкага Юрыя Глябіцкага-Юзафовіча - Ян Сципіён размясціў у 1735 г. у Балотным (Воранаве) кляштар піяраў, а ў 1738 г. у Канюхах - кляштар дамінікананаў. Такім чынам, Ян Сципіён быў першым прадстаўніком свайго роду, які дасягнуў амаль магнацкага статусу: сенатар, двойчы стараста, уладальнік некалькіх маёнткаў у трох паветах, заснавальнік двух кляштароў - Цыт. па: Данскіх Сяргей. Шляхта італьянскага паходжання ў Лідскім павеце ВКЛ: пытанні рэцэпцыі і асіміляцыі // Герольд Litherland № 17. 2006. С.57-68. - Л.Л.

<sup>3</sup> Родапачынальнікам Сципіёна ў землях Польшчы і ВКЛ, паводле афіцыйнай генеалагічнай версii, быў італьянскі нашчадак рымскіх Сципіёнаў неапалітанскі шляхціц Пётр Сципіён дэль Кампа - маршалак двара каралевы Боны Сфорцы і губернатар княства Бары ў Італіі - спадчыннага ўладання каралевы. Італьянец Пётр, які ў традыцыях культуры Адраджэння абраў сабе гучны лацінскі псеўданім і быў вядомы, як "Сципіён - вучоны з Бары" (Scipion Scholaris z Barī), у 1530-1550 г. з'яўляўся сакратаром каралевы Боны Сфорцы. Відавочна, што ў Польшчы ён з'явіўся пазней 1518 г. і быў адукаваным чалавекам, які імкнуўся праз веды набыць пэўны сацыяльны статус. Дарэчы, афіцыйнае прозвішча дэль Кампа Сципіён можна літаральна пераклісці з італьянскага, як "аднаго поля шляхецтва са Сципіёнамі". У часы Адраджэння антычныя псеўданімы бралі сабе для афіцыйнага ўжывання толькі асобы нешляхетнага паходжання. Такім чынам, ля вытоку шляхецкага роду Сципіёнаў у Польшчы і ВКЛ знаходзіўся адукаваны італьянец, які пачынаў сваю "кар'еру" ў якасці сакратара каралевы Боны - Цыт. па: Данскіх Сяргей. Шляхта італьянскага паходжання ў Лідскім павеце ВКЛ: пытанні рэцэпцыі і асіміляцыі // Герольд Litherland № 17. 2006. С.57-68. - Л.Л.

<sup>4</sup> Ян Сципіён меў 5 сыноў і 1 дачку. Дасягнулі паўнагоддзя толькі сын Юзаф (?-1743 г.) і дачка Ганна - Л.Л.

<sup>5</sup> У 1720 г. бацька перадаў Юзафу Лідскае староства. Як мага раней Ян Сципіён імкнуўся вылучыць адзінаму сину асобнае ўладанне. У 1718 г. з дазволу караля Аўгуста II Мощнага ён перадаў Юзафу вёску Гарні, у 1735 г. - Кульбакі, у 1736 г. - Барцяні і Пурсці ў Лідскім павеце. Юзаф атрымаў заможны стан, адпаведны для актыўнага ўдзелу ў грамадска-палітычным жыцці. Юзаф Сципіён неаднаразова выбіраўся на соймы Рэчы Паспалітай ад Лідскага павета, Смаленскага ваяводства і Інфлянтаў. Першы раз ён ажаніўся ў 1728 г. з Веранікай Фірлей - дачкой каменскага кашталяна Андрэя Фірлея. Пасля смерці ў 1730 г. яе брата Якуба Вераніка стала адзінным нашчадкам усёй маёмаці Фірлеяў, якая такім чынам трапіла да Сципіёнаў. Ад бацькі Юзаф Сципіён меў Шчучынак, Балотнае (Воранава), Палубнікі, Сукурчы, Гарні, Кульбакі, Борці і Пурсці ў Лідскім павеце і Канюхі ў Ваўкавыскім павеце. Пасля смерці бацькі ў 1739 г. жонкі Веранікі Юзафу Сципіёну дасталася ўся спадчына Фірлеяў ў Люблюнскім і Рускім ваяводствах, у тым ліку юрыдыка ў Люблюні. Дзякуючы сваім бағаціям Юзаф Сципіён рабіў вялікія ахвяраванні кляштарам піяраў у Шчучыне і Воранаве і дамініканам у Канюхах. Ён падтрымаў сваю маці ў заснаванні ў Шчучыне канвента сясцёр міласэрнісці ў 1742 г. Другой жонкай Юзафа Сципіёна стала ў 1740 г. Тарэза Барбара Радзівіл - дачка наваградскага ваяводы Мікалая Фаўстына Радзівіла. Фактычна гэты шлюб можна разглядыць як признанне за "лідскім" Сципіёнамі роўнага становішча з боку магнатаў ВКЛ. У 1742 г. у Дрэздэне кароль Аўгуст III Сас адзначыў Юзафа Сципіёна ордэнам Белага Арла - вышэйшай узнагародай у Рэчы Паспалітай. Ад першага шлюбу з Веранікай Фірлей Юзаф Сципіён меў двух сыноў: Станіслава і Ігнацыя, а таксама трох дачок: Ганну, Магдалену і Тарэзу. Ад другога шлюбу з Тарэзай Барбара Радзівіл - толькі аднаго сына Касаверу Мікалая. - Цыт. па: Данскіх Сяргей. Шляхта італьянскага паходжання ў Лідскім павеце ВКЛ: пытанні рэцэпцыі і асіміляцыі // Герольд Litherland № 17. 2006. С.57-68. - Л.Л.

шлюб з Веранікай (Вярэнай) Фірлей з Дубровіць, кашталянкай камянецкай, якая была дачкой Ганны Ланцкаронской, народжнай кашталянкай радамской. Пасля таго, як ў 1730 г. памёр брат, Якуб Фулер, стараста мукароўскі, жонка Юзафа Сцыпіёна дэ Кампа Вераніка, стала апошній дзедзічкай усёй радавой маёmacі. Маладажоны Юзаф і Вераніка Сцыпіёны дэ Кампа атрымалі ў спадчыну і Балотнае. Назва Балотнае, верагодна, паходзіла ад слова *балота* ці ад старажытнага уладальніка гэтай маёmacі па прозвішчы *Балота*, і ў любым выпадку была непрыемная для вымаўлення і для слыху. Таму ў гонар маладой пані Веранікі (Вярэны) маëнтак быў пераназваны ў *Вераноў*. Тую ж назуву атрымала і новазаснаванае калі маёntка мястечка, якое раней таксама звалася Балотнае.

Заслужаны ў Рэчы Паспалітай род Сцыпіёнаў дэ Кампа, перанёс сюды і захаваў прыгожыя традыцыі італьянскага адраджэння - пакінуў пасля сябе на Лідчыне векапомную памяць - школу і шпіталь у Шчучыне, школу ў Веранове і Лідзе.

1 жніўня 1735 г. у маëнтку Шчучын Ян і Тарэза, кашталяны смаленскія разам з Юзафам і Веранікай, Сцыпіёны дэ Кампа, лідскімі старасты - з аднаго боку, а з другога боку ксёндз Ансельм ад ордэна Шкалярыем Піярум<sup>6</sup> - Школ пабожных - і ксёндз Людвік Блажэўскі, віца-правінцыял, прадстаўнік таго ж ордэна, падпісалі дамову: Сцыпіёны, жадаючы, каб слава Божая паўсюдна, а асабліва ў іх уладаннях і для іх падданых памножана была, заклалі калегіум піяраў у сваіх уладаннях - гэта значыць у Балотным, зараз Вераноў Лідскага павета (артыкул напісаны да 1936 г. - Л.Л.). На пабудову новага касцёла, кляштара і школ абавязаліся прызначыць пляц на рынку таго ж мястечка. Пляц, на якім (у 1735 г.) стаіць драўляны касцёл і знаходзяцца могілкі (у баку ад мястечка), калі касцёл з-за старасці парушыцца, не можа быць прызначаны ні для чаго іншага, а толькі заставацца ў сваёй агароджы. Адначасна фундараты абавязалі ксяндзоў-піяраў праводзіць рэгулярнае набажэнства з казаннямі ў нядзелю і ў святочныя дні, аздобы касцёла захоўваць, люд паспаліты ў артыкулах веры кожную нядзелю катэхізуваць, моладзь шляхецкую і ўсякага стану ў пабожнасці, навуцы, і добрых звычаях выхоўваць і ім жа прапаведаваць Божую славу, у павазе да бліжняга і ў руплівасці аб душах належна вучыць.

На ўтрыманне калегіума, дзе павінны былі выкладаць як найменей 12 капланаў, Сцыпіёны запісалі 10 000 злотых з свайго маëнтка Асавы Лапацінскай. Таксама 5 000 злотых, забяспечаных яго фальваркам Асавой, запісаў Самуэль Бяньковіч. Ад яўрэйскага кагалу мястечка Ружаны было запісаны 10 000 злотых, маëнтак Мерач Францкевічаўская забяспечвала 20 000 злотых, маëнтак Радзівонішкі Халхоўскага, адпісаны "на славу Божую" ў распараджэнне фундатараў Войцахам Стәцэвічам, бытым адміністраторам маëн-

тка Шчучын - 5 000 злотых з забеспечэннем гэтай сумы нерухомасцю. Документ з гэтымі сумамі зацверджаны 17 кастрычніка таго ж года правінцыялам піяраў кс. Аброзіем Вансовічам. У наступным годзе на сталы побыт у Вераноў прыехалі два піяры - кс. Ян Багуцкі, кіраўнік місіі, і кс. Тэадор Баркоўскі - адміністратор касцёла і школьнны настаўнік, яны залажылі тут сваю рэзідэнцыю.

Пад наглядам і кіраўніцтвам першага кіраўніка піяраў кс. Багуцкага ў Веранове каля рынку паўсталі драўляныя будынкі калегіума і школы. Пры ягоным пераемніку, кс. Гіпаліту Жагліцкім (1742-1745 гг.), пасярод рынку пабудаваны новы драўляны касцёл, які існуе да нашых часоў (артыкул напісаны да 1936 г. - Л.Л.). Потым вераноўскімі рэктарамі былі:

1745-1748 гг., кс. Гурдзян Войцах Скаронскі;

1748-1751 гг., кс. Леан Людвік Галавінскі;

1751-1755 гг., кс. Клеменс Галавінскі, брат свайго папярэдніка, у 1755 г. памёр у Веранове;

1755-1756 гг., паўторна, кс. Ян Багуцкі, памёр у Веранове 26 ліпеня 1756 г.;

З 1756 г. кс. Яўхім Радамыскі, памёр у Любяшове 18 студзеня 1775 г.

Ужо на трэцім годзе існавання ў школе піяраў выкладалася рыторыка, г.зн. школа ўжо мела апошні клас. Па жаданні геранёнскага інфулята<sup>7</sup> вераноўскія піяры адміністравалі таксама касцёл у Геранёнах і адкрылі там аддзел сваёй школы. Аднак, піяры працавалі ў Веранове нядоўга.

Ад ранейшых часоў паміж езуітамі і піярамі ішла барацьба на полі асветы шляхецкай моладзі, барацьба гэтая вылівалася ў судовыя справы ў розных інстанцыях аб прывілеях на ўтрыманне навучальных установоў. Што да спосабаў навучання, дык да палавы XVIII ст. не было розніцы паміж піярскімі і езуіцкімі школамі. Але для моладзі, дык піяры мелі перавагу ў tym, што менш каралі вучняў і не прывівалі рэлігійнага фанатызму ці пагарды да людзей іншай народнасці, рэлігіі ці стану. Езуіты, моцныя сваімі старожытнымі прывілеямі, даказвалі, што кароль Аўгуст III у абарону праў Віленскай акадэміі 28 сакавіка 1738 г. падпісаў дэкрэт, які скасоўваў піярскія школы ў Вільні, Балотным і Геранёнах. Піяры не закрылі сваіх школ, не выканалі гэтага дэкрэту і перанеслі спрэчку з езуітамі ў апостальскую сталіцу. У гэтую барацьбу ўключыўся і свецкі люд. Напрыклад, у абароны правоў езуітаў выступіў гарадзенскі соймік, які 22 жніўня 1740 г. у наказах дадзеных паслам на шасцітыднёвы сойм, запісаў, "каб школы Ix Мосці кс. піяраў у Вільні, Балотным і Геранёнах, супраць права створаныя, ... былі зачынены"<sup>8</sup>. Таму вераноўскія піяры не маглі працягваць тут сваю дзейнасць і мусілі паменшыць адукатыўную працу да памераў парафіяльной школкі, адначасова ўтрымліваючы для сваіх чатырох навіцыятаў курс маральнай тэалогіі. Пры пасярэдніцтве

<sup>6</sup> Назва ордэна цалкам: *Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum, S.P., Sch.R. - Л.Л.*

<sup>7</sup> Каталицкія святары, якія ўзнагароду за асабліва дбайную службу, атрымаў права насліць падчас набажэнства інфулюміністру - Л.Л.

<sup>8</sup> Акты Віленскай Комісіі. Т. 8. С. 308.

Радзівілаў у Нясвіжы 8 верасня 1753 г. паміж езуітамі і піярамі было падпісана паразуменне - піяры адракліся ад адкрыцця школы у Вільні<sup>9</sup>. Паколькі тое пагадненне нічога не казала пра адукатыўныя пляцоўкі ў Веранове і Геранёнах, дык лёс іх заставаўся пад пытаннем. Але гэта былі часы Станіслава Канарскага і яго слаўнага Collegium Nobilium<sup>10</sup>, на ўзор якога пачалі рэфармаваць свае калегіюмы і самі езуіты.

## II.

Слаўны праўнік і гісторык, піяр кс. Мацей Догель, лідзянін па паходжанні, хатні настаўнік у сям'і Сцыпіёна, першым падаў думку перанесці вераноўскі калегіюм "у шляхетны каралеўскі горад Ліду". Пасля залатвення ўсіх спраў Ігнацы Сципіён дэ Кампа<sup>11</sup>, сын і ўнук ужо памерлых першых фундатараў, у той час лідскі стараста, заўважыў, што грошовыя сродкі ксяндзоў піяраў большыя, чым трэба, каб жыць у горадзе і зразумеў, што магчыма перанесці калегіюм. Відочна, менавіта ў Лідзе, а не ў Веранове, 12 снежня 1756 г. ён у прысутнасці Францішка Александровіча, пісара земскага і Самуэля з Кастрывіц Кастрывіцкага, пісара лідскага гродскага, падпісаў акт пераносу, які пакідаў вераноўскі касцёл піярам і замацоўваў за гэтай рэздэнцыяй фундушовую суму ў 20 000 золотых, забясьпечаных маенткам Мерач Франскевічоўская. Астатні фундущ пераносіўся ў Лідскі калегіюм, прычым да ўжо існага фундушу Сципіён дадаў яшчэ свой пляц ў Лідзе пры вуліцы Віленскай, набыты ў Людвікі Гадзмінскай, столнікавай пінскай у 1749 г., а таксама ва ўласнасць калегіюма ён запісаў свой фальварак Асава Лапацінская. У той жа дзень гэты акт быў зарэгістраваны ў Лідскім гродскім судзе, а 9 сакавіка таго ж года пацверджаны віленскім біскупам Міхалам Зянковічам. Аднак справа пераносу калегіюма ў Ліду з павеліченнем колькасці святароў у бедным павятовым горадзе, якім была Ліда, стрымлівалася закуліснымі інтрыгамі. Хранікёр калегіюма, кс. Юзафат Вайшвіла, пісаў, што "як сведчаць лісты, якія знаходзяцца да гэтага часу ў плябані, лідскія кармеліты звязталіся з

просьбай у Апостальскую стаціцу, каб піярам не дазволілі асесці ў Лідзе, бо хваляваліся, што паменшацца іх касцельныя даходы".

Праз усё XVIII ст. лідскімі старастамі былі чатыры пакаленні Сципіёнаў дэ Кампа. Маё масцю староства была ў тых часах невялікая Лідская эканомія, якая складалася з фальварка Ліда, пляцаў і пропінацыі ў Лідзе, а таксама вёсак Боркі, Заречча, Астроўлі. Раней адварваныя ад былой эканоміі Лідскага староства вёскі - Гарні, Цыбары, Кульбакі і Пурсці - мелі іншых уладальнікаў. Звычайна Сципіёны жылі ў сваім маёнтку Шчучыне, а Лідскую эканомію аддавалі ў аренду сваім падстарастам. У цэнтры горада Ліды, пры даўнім рынку, каля царквы Св. Мікалая ад самага пачатку XVIII ст. Сципіёны мелі вялікі пляц, які з фронту прылягаў да рынку і змяшчаўся паміж сучаснымі вуліцамі Камерцыйнай і Пераца, а з тылу аблікоўваўся ракой Лідзейкай (пасля Другой Сусветнай вайны гэтых вуліц няма, але паглядзеўши на карту горада ў 1930-х гг. няцяжка зразумець, пра якую пляцоўку ідзе гаворка - Л.Л.). На гэтым пляцы змяшчаліся з часоў Сципіёна гарадская канцылярыя, турма і аптэка. Інстытуцыі гэтага існавалі тут ажно з канца XVIII - пачатку XIX ст. Таксама тут жа быў і жылы двор, у якім месціліся лідскія старасты ў часы сваіх прыездаў у горад. Спереду, пры самым рынке ці вуліцы Віленскай стаяла вялікая драўляная заезджая карчма<sup>12</sup>.

У часы вакацый 1756 г. піяры перанеслі свой калегіюм з Веранова ў Ліду і размясціліся на пляцы Сципіёна - часова занялі частку заезджай карчмы<sup>13</sup>: "відочна, перарабілі карчму ў школу, павешаны на ёй званок пачаў згуртоўваць дзяяцву ў навуку адразу, з першых дзён вучэбнага года".

Старшымі сярод піяраў ў Лідзе былі:

У 1758-1762 гг. кс. Антоні Астроўскі.

У 1763 г. па намінацыі генерала ордэна кс. Войцах Камароўскі.

Каля 1767 г. кс. Казімір Яблонскі, памёр у Лідзе.

1768-1792 гг. кс. Аляксандэр Вольмер, памёр у Лідзе 12 снежня 1802 г.

1792-1795 гг. кс. Фларыян Крушэўскі.

<sup>9</sup> Тэкст гэтай кароткай дамовы апубліковаў Міхал Балінскі, гл. Dawna Akademia Wilenska. 1862, S. 165.

<sup>10</sup> Collegium Nobilium - вышэйшая навучальная ўстанова, заснавана ў XVIII ст. ў Варшаве Станіславам Канарскім.

Прызначалася для атрымання адукатыўных сынамі шляхты, у асноўным магнатаў, выхоўваючы іх як будучых кіраўнікоў дзяржавы - у грамадзянскім і патрыятычным духу. Мовай навучання была латынь. У навучальнай установе выкладалі многія вядомыя дзеячы асветы. На наватарскіх праграмах школы была пазней заснавана рэформа, праведзеная Камісіяй Народнай Адукацыі. Курс навучання дзяліўся на пяць класаў, але некаторыя з іх былі двухгадовыі, так што працягласць вучобы складала 8 гадоў. Акрамя таго, выпускнікі маглі працягнуць навучанне ў двухгадовыім класе права. У Collegium Nobilium ўпершыню ў Рэчы Паспалітай ў праграму сярэдняй адукатыўнай адукацыі былі ўключаныя прыродазнаўча-матэматычныя навукі, эканоміка, права, вывучэнне сучасных моў і твораў сучасных пісьменнікаў. Як і ў іншых дваранскіх ліцэях ў Еўропе, навучэнцам прышчаплялі добрыя манеры іх вучылі правілах зносін і фехтаванню - Л.Л.

<sup>11</sup> Ігнацы Сципіён (1728-1791 г.) адзіны нашчадак вялікай спадчыны Сципіёнаў. Нягледзячы на маладосць, дзякуючы прывілею дадавання гадоў Ігнацы ўжо ў 1743 г. стаў лідскім старастам... Гл. ст. 34 - 35.

<sup>12</sup> Гэтая карчма згарэла ў пажары горада Ліды 1827 г., потым на яе месцы ў 1840 г. Бенъямин Камянецкі пабудаваў новы двухпавярховы мураваны дом, у якім павятовая ўлада месцілася да 1915 г. Зараў гэтай нерухомасцю валодае Фрума Крэйна Ілютовіч. Некалькі дзесяткаў іншых уладальнікаў забудавалі былы сципіёнаўскі пляц ажно да ракі Лідзейкі.

<sup>13</sup> Карчма - пабудова, дзе падарожнік мог падхарчавацца і знайсці начлег, а таксама сходаў, урачыстасцяў і шляхецкіх соймікаў. Корчмы будаваліся на гандлёвых плошчах гарадоў або мястэчках, у вялікіх вёсках і фальварках, на гандлёвых шляхах, каля рачных перапраў, пры млынах і інш. Традыцыйная карчма ў цэнтры мела заезд (тыпа стайні), па баках шынок і пакой для пастаяльцаў. Каля карчмы маглі будавацца бровары, разнастайныя гаспадарчыя будынкі, крамы - Л.Л.

У 1796 г. кс. Андрэян Шалевіч.

У 1797 г. кс. Павел Выхоўскі.

Ад 5 верасня 1797 г. да 1799 г. кс. Філіп Неруш Банарскі.

1799-1806 гг. кс. Себасцян Дамброўскі, пра-  
башч ваверскі і дылеўскі, архітэктар.

Ад 22 жніўня 1806 г. да 1808 г. кс. Раймунд Ржа-  
шоўскі, юрист.

У 1808 г. кс. Юзаф Сангайла.

1808-1811 гг. кс. Антон Юхневіч.

1811-1814 гг. кс. Францішак Дашкевіч, памёр у  
Лідзе ў 1814 г.

У 1814 г. кс. Дамінік Серафіновіч.

1814-1817 гг. кс. Феліцыян Пашкевіч.

1817-1818 гг. кс. Себасцян Дамброўскі паўтор-  
на, памёр у Лідзе.

Ад 1818 г. кс. Віктар Ежыкевіч, па намінацыі  
правінцыяла ордэну.

У 1820 г. на капітуле абранны кс. Каласанты Сан-  
коўскі. У 1826 г. атрымаў ад князёў Радзівілаў інвесты-  
туру на Жырмунскіе праства. Кіраваў Лідскім  
калегіумам да 1829 г. Памёр у Жырмунах у 1834 г.

1829-1832 гг. кс. Антон Раёўскі, лідзянін, пры-  
родазнавец.

1832-1835 гг. Фердынанд Шумоўскі, матэ-  
матык.

1835-1842 гг. кс. Юзаф Вайшвіла, матэматык.

Пляц пры вуліцы Віленскай, запісаны Ігнацыям  
Сцыпіёнам, не быў дастаткова вялікім, каб на ім маглі  
быць пабудаваны касцёл, калегіум, школы і гаспадар-  
чыя будынкі, і тады Юзаф Барымоўскі, лідскі земскі  
суддзя, уступіў за 2000 імшаў піярам ва ўласнасць свой  
пляц, прылеглы да ранейшага. Уласнікі Веранова Але-  
ксандровічы, за перапісаны піярамі ім ва ўласнасць  
пляц калі рынку ў Веранова, аддалі манахам свой пляц  
у Лідзе пры вуліцы Віленскай. Кароль Аўгуст III у 1762  
г. зацвердзіў фундацыю піяраў у Лідзе і ў тым жа годзе  
у Варшаве, 25 кастрычніка, падпісаў дакумент пера-  
дачы ва ўласнасць піярам, запісаных на іх пляцоў. У  
выніку старанняў тагачаснага рэктара Лідскага кале-  
гіума кс. Аляксандра Вольмера 4 траўня 1774 г. з'яві-  
лася ўхвала экстраардынарнага сойму ў Варшаве пад  
назвай "Зацвярджэнне фундацыі Ксяндзоў Піяраў  
лідскіх з дазволам дакупіць новыя пляцы": "Са згоды  
усіх станаў, фундуши Ксяндзоў Піяраў у горадзе нашым  
Лідзе праз ураджонага Ігнацыя Сципіёна, падстолія  
ВКЛ, судовага Лідскага старасты, на пляцах земскіх,  
якімі ён аднаасобна валодае, а другім Шпорцікаўскім,  
ад ур. Юзафа Барымоўскага, суддзі лідскага, земскага  
саступленым, зацвярджаю. Таксама, з-за невялікіх  
памераў упамянутых пляцаў, дазваляем прыкупіць  
тым жа Ксяндзам Піярам прылеглы пляц для добрай  
пабудовы касцёла, кляштара і школ. *Salvis oneribus,*  
*terratio, et jurisdictione civitatisibus*"<sup>14</sup>. Такім чынам  
піяры павялічылі сваю нерухомасць у Лідзе да 6 мор-  
гаў. Згодна з планам 1851 г. яны мелі 4 дзесяціны і 36

квадратных сажняў. Зараз гэта нерухомасць Хазанові-  
чаў, Каменецкіх, Каткоў, Сапатніцкіх, Зяльдовічаў, Па-  
пірмайстраў і саміх піяраў (бул. імя Сувальскага палка,  
дамы №№ 62-72.). У гэтым месцы, раней забудаваным  
беднымі дамамі гараджан і яўрэяў, праз нейкі час  
з'явіўся калегіум, дзе піяры амаль што 70 гадоў сціпла,  
але эфектыўна працавалі на ніве асветы.

Пасля атрымання нерухомасці ў Лідзе, піяры з  
дапамогай свайго фундатара найперш пабудавалі невя-  
лікі драўляны касцёл. Гэты касцёл стаяў пры канцы  
пляца, там дзе зараз стаіць уласнасць Сапатніцкіх і  
Камянецкіх (дом № 66). Візітацыя 1802 г. пра той  
касцёл захавала наступную інфармацыю: "Касцёл  
драўляны, дабраславёны, не высвечаны, святога Юза-  
фа Каласантага, фундаваны ад Ігнацыя Сципіёна дэ  
Кампа, старасты лідскага ў 1758 г. Будова патрабуе  
направы, аднак можа стаяць пакуль не закончаны  
новы, ужо на палову вымураваны за кошт імператара  
Паўла I, які 15 траўня 1797 г. вырашыў даць 5 000  
рублёў. Алтары трыв: 1) Пан Езус укрыжаваны, на-  
маліваны, 2) Найсвяцейшая Панна, 3) Юзаф Кала-  
санты, абразы: Св. Антонія і Св. Кацярыны. Брацтвы  
на якіх прывязаны вечныя адпusty: 1) Сэрца Езуса і  
2) Найсвяцейшай Панны Ласкавай".

Каля гэтага касцёла, ці дакладней, капліцы быў  
пабудаваны невялікі драўляны дом пад школу.

Мураваны двухпавярховы дом для калегіума  
пачаў мураваць рэктар кс. Аляксандр Вольмер у 1778  
г., аднак з-за браку сродкаў будова прасоўвалася па-  
вольна. У візітацыі 1802 г. пазначана: "Кляштар  
мураваны з цэглы на два паверхі, няскончаны". Дом  
гэты неаднаразова перароблены знутры і звонку част-  
кова захаваўся да нашага часу і з'яўляецца адзінным з  
касцёлам гмахам.

Таксама ў візітацыі 1802 г. запісаны: "Сад закла-  
дзены некалькі гадоў таму, у годзе 1798, згодна з пла-  
ном, у ім вызначаны вулачкі (алеі), і ён засаджаны  
прычэпленымі дрэвамі і агрэстам". На плане горада  
1832 г. у нерухомасці піяраў пазначаны дзве выкананыя  
сажалкі - большая і меншая і вялікі агарод - ад сучас-  
нага пляца Віленчыка да пляца Длускага. Адна алея  
каля лугу і чатыры папярэчныя алеі дзялілі гэты сад  
на дзесяць кварталаў.

Не маем дакладнай інфармацыі - калі менавіта  
пакінулі піяры сваю першую нерухомасць на сципіё-  
наўскім пляцы. Верагодна, частковая яны месціліся там  
ажно да пераезду ў мураваны дом, які адбыўся ў 1793  
г.

Сойм 1775 г. зацвердзіў усе фундуши ксяндзоў Scholarum Piarum літоўскіх і адначасова дазволіў  
"прылеглыя вёскі прыкупіць за сумы не большыя за  
60000 злотых"<sup>15</sup>. Каля горада Ліды, з паўночна-ўсход-  
няга боку знаходзіўся маёнтак Пастаўшчына з вёскай  
Раслякі, землі якога, цераз раку Лідзейку межавалі з  
нерухомасцю лідскіх піяраў. Пастаўшчына мела доўг  
Міхалу Эйсманту ў суме 15 000 зл. Пад канец XVII ст.  
гэтым маёнткам валодаў Міхал Гусоўскі, падкаморы

<sup>14</sup> Volum. Leg. VIII, 410.

<sup>15</sup> Volum. Leg. VIII, 411.

венданскі. Ён прадаў гэтую маёmacь Тамашу Юзафу Умястоўскаму, рэгенту земскаму лідскаму, продку сучаснай магнацкай лініі Умястоўскіх, якой належала ўся паўночна-ўсходняя частка сучаснага Лідскага павета з рэзідэнцыяй у Жамаславе. Гэтаму роду ў 1882 г. папа Леан XIII надаў графскі тытул. Лідскія піяры, карыстаючыся пастановай сойму, 6 красавіка 1778 г. за ўласныя гроши набылі Паставішчыну ў пана Умястоўскага за 26 000 злотых, прычым адразу выплацілі гатоўкай 11 000 злотых і прынялі на сябе былы доўгі Міхала Эйсманта ў памеры 15 000 злотых. Каля ўласнасці піяраў маёнтка Паставішчына, знаходзілася таксама вёска Раслякі з падданымі.

Згодна з інвентаром 1775 г. у склад Паставішчыны ўваходзілі: фальварак за ракой Лідзейкай па левым баку дарогі на Дворышча, млын на рацэ Лідзейцы і вёска Раслякі (6 дымоў, сем'і Федаровічай). Падданыя былі павінны хадзіць на паншчыну, гэта значыць на работу, "з чым двор загадае", мужчыны і жанчыны па тры дні з кожнай хаты, ад усходу да заходу сонца, па чарзе вартаваць двор і адбыць чатыры разы за год дарогі ў Вільню, ці куды яшчэ будзе трэба.

Апрача нерухомасці ў горадзе Лідзе і маёнткаў Лапацішак і Паставішчыны лідскія піяры мелі некалькі запісаных легатаў (тастамнікаў). Ян Кербядзь, шляхціц з ваколіцы Кербядзі сваім тастамантам ад 1762 г. надаваў піярам 7 000 злотых, пазычаных Нарбутам, дзедзічам маёнтка Крупа (сучаснае Крупава - Л.П.) з умовай, што піяры трох разы ў год: на Грамніцы, на Св. Троіцу і на Св. Яна Хрысціцеля, удвух будуць прыезджаць у Крупаўскі філіяльны касцёл з імшой і навукай. 24 красавіка 1766 г. адвакат Гаўрылкевіч запісаў піярам 2 000 злотых за маёнткам Ляцкі Пісараўскі, які быў часткай маёmacь Шчучын Сцыпіёна дэ Кампа. У 1773 г. князь Аляксандр Сапега надаў нашым піярам 15 000 злотых, забяспечаных ягонай маёmacцю ў Дзярэчыне. 1 лістапада 1781 г. Тамаш і Бенедыкт Мігдалы, уласнікі фальварка Мігдалы з Забалацкай парошкі, ахвяравалі лідскім піярам 12 000 злотых, 1000 злотых з гэтай сумы гатоўкай, а астатная сума забяспечвалася застайным правам<sup>16</sup> маёнткам Несікоўшчына, потым гэта забеспечэнне было перанесена на Вялікую Перапечыцу Юзафа Нарбута, лідскага харунжага. 10 красавіка 1789 г. Ежы Адамовіч, суддзя лідскі земскі, праз тастамант адпісаў піярам на мураваны касцёл 20 000 злотых, у гэтай суме 14 000 злотых - пазыковая распіска князёў Радзівілаў, забяспечаная іх маёmacцю ў Жырмунах, а 6000 злотых - пазыковая распіска Станіслава Марцінкевіча забяспечаная Гарнастайшкамі. Таксама было вельмі шмат больш дробных тастамнікаў і невялікіх грошай, якія ахвяравалі пабожныя людзі. Згода з тастамантамі Стасевіча і Мігдалаў,

піяры павінны былі ўтрымоўваць уласным коштам па адным вучні. Пабудова мураваных кляштарнага жылога дома і касцёла, набыццё Паставішчыны паглынулу большасць грошай.

Лідская нерухомасць, два фальваркі, працэнты ад тастамантных сум і выпадковыя ахвяраванні былі тымі кропніцамі, з якіх лідскія піяры мелі вельмі сціпліць і ледзь дастатковыя сродкі на ўтрыманне калегіюма, школы і на асабістое існаванне. Былі гэта грозныя часы другога і трэцяга падзелаў Рэчы Паспалітай. А пасля падзелаў пачаўся яшчэ больш горшы час.

### III.

У выніку здрады князя Вюртэмбергскага<sup>17</sup>, рускія войскі генерала Крачэтніка амаль што без усялякага адпору занялі паўночна-ўсходнюю частку Віленскага ваяводства і 14 чэрвеня 1792 г. увайшлі ў Вільню. Там, 25 чэрвеня ў прысутнасці самога Крачэтніка з мэтай прыцягнення народу была аб'яўлена "Вольная канфедэрацыя ВКЛ" - каб "перамагчы чатырохгадовы сойм і адкінуць інтырыгу клубаў вольнасці, справядлівасці і парадку, бо гэта пагражае цэламу краю..." .

Высланы з Вільні авангард з мушкецёрскіх Нарайскага і Курскага палкоў пад камандай Дзянісава, 29 чэрвеня 1792 г. заняў Ліду, хутка сюды са сваім штабам прыбыў і генерал Крачэтнікаў, а праз некалькі гадзін з Суботнікаў падышлі галоўныя сілы расійскай арміі. Ліда і блізкія да яе ваколіцы былі заняты казакамі і мушкецарамі Рэвельскага палка падпалкоўніка Эсена, якія неміласэрна рабавалі прыгарадныя вёскі, забіраючы ў іх жыхароў абсалютна ўсю жыўнасць. У Лідзе пад рускім кіраўніцтвам была арганізавана канфедэрацыя Лідскага павета, якая вылучыла камісараў, суды і г.д. Асабліва Лідская канфедэрацыя націскала на забеспечэнне рускай арміі і пераслед сваіх супраціўнікаў. 18 студзеня 1793 г. суд "Прасветлай Канфедэрацыі" сваім выракам наклаў сектвестр на двор лідскага старасты Юзафа Сцыпіёна дэ Кампа, які стаяў на яго спадчынным пляцы ў Лідзе і перадаў гэты двор пад магазін (склад). 7 лютага 1793 г. Лідская канфедэрацыя "бачыла патрэбы ў правіянце для рускага войска ў большай колькасці, чым маецца зараз у магазіне, які быў сабраны з усяго павета пасля выдання першых двух універсалаў. Астатні правіянт праз экзекуцыі жыхароў павета рускімі войскамі дастаўляца будзе". На гэты раз пад "экзекуцыі" патрапілі: тракельская плябанія, маёнткі Дворышча Шукевіча, Няцеч і Дзітрыкі Барымоўскага, голдаўская і няцецкая плябанія, Верхдзеражня<sup>18</sup> Пянткоўская ў пацэсіі Юзафа Гаеўскага, Рудкевічы Камянецкага, Лелюшоўцы Бялінскага, Багданаўшчына Вільканца і Няпрахі Грыймайллы.

<sup>16</sup> Застаўны пасэкар (лац. possesio) - уладальнік зямлі паводле права закладовага валодання (застаўны - закладны) - заўвага Л.П.

<sup>17</sup> Людвік Вюртэмбергскі (1756 - 1817), першапачаткова паступіў на прускую вайсковую службу і дасягнуў чыну генерал-маёра. У 1784 годзе ажаніўся з Марыяй Чартарыйскай (дачкой князя Адама Казіміра Чартарыйскага) і быў прызначаны галоўнакамандуючым літоўскай арміяй, у 1790 годзе атрымаў чын генерал-лейтэнанта. У вайне супраць Расіі ў 1792 г. паводзіў сябе пасіўна, удаваў сябе хворым, адмовіўся ваяваць супраць расійскіх войскаў і пакінуў армію. У 1793 г. яго жонка падала на развод і сышла ў кляштар - Л.П.

<sup>18</sup> Верхдзеражня - у Жалудоцкай парошкі - Л.П.

У кожны маёntак высыпаліся па 1 унтэр-афіцэру з жаўнерамі. "Рада канфедэрацыі" кіравала тут да траўня 1794 г.

Пасля выбуху красавіцкага паўстання частка войскаў ВКЛ пад кіраўніцтвам генерал-маёра Хлявінскага сабралася ў ваколіцах Ліды. 4/15 чэрвеня 1794 г. камандзір рускай дывізіі генерал-маёр Кнорынг даносіў з Іюя князю Рапніну, што "мае намер ісці на Дзевянішкі, каб не дапусciць злучэння Ясінскага з Хлявінскім, які знаходзіцца паміж Лідай і Мытам, тым самым загарадзіць Хлявінскаму дарогу на Вільню, а пасля гэтага, вярнуцца ў Ліду, каб тут перамагчы ўзбунтаваўшаеся войска". 10/21 чэрвеня генерал-маёр князь Цыцяянаў данёс генерал-маёру Туталміну, што згодна з атрыманай інфармацыяй у Лідзе зараз было "да 2 000 польскага войска". 19/30 чэрвеня даносіў князю Рапніну, што "кіраўнік польскіх войскаў генерал Вяльгорскі пайшоў з Веранова ў кірунку Вільні, пакінуўшы генерал-маёра Цыпіёна для набору рэкрутаў з Лідскага павета, згуртавання шляхты і яе ўзбраення"<sup>19</sup>. Згодна з гэтай інфармацыяй генерал Кнорынг выслалі з Дзевянішак на Ліду, "каб рассеяць тлумы генерал-маёра Цыпіёна" аддзел пад камандаваннем падпалкоўніка Эсена, а менавіта: 120 егераў, адзін эскадрон драгунаў, адну гармату і некалькі дзесяткаў казакаў. Для паскарэння маршу, пасадзіў егераў на коней. Недалёка ад Ліды вышэйназваны падпалкоўнік атрымаў інфармацыю, што як быццам сабранае тут паспалітае рушэнне, даведаўшыся аб набліжэнні рускіх, адступіла да Жалудка<sup>20</sup>. Але Эсен, відочна, атрымаў несапраўдную інфармацыю, бо праз некалькі дзён, а менавіта 26 чэрвеня - 7 ліпеня 1794 г. Кнорынг пісаў генерал-аншэфу, графу Салтыкову: "Учора прыбыў у Дворычча, і толькі войска паставіла абоз, як да 30 конных і столькі ж пешых паўстанцаў напала на наши пікеты на Лідской дарозе, і началася страляніна, як толькі выслалі для супакаення нападаючых казакаў, яны прымусілі іх адступіць, прычым гналі амаль што да самай Ліды, да 20 чалавек забілі і некалькіх узялі ў палон. Пасля гэтага іх эскадроны палка драгунаў і пяхоты, якія былі ў Лідзе пад кіраўніцтвам генерал-маёра Сыпіёна, мы перамаглі, пагналі і расцерушылі ў спосаб, надзвычай для нас ішчаслівы. Як толькі атрымаў весткі пра Беляка і Хлявінскага, якія, як мне данеслі, ідуць на яго, я адправіў адмысловага ганца да гаспадзіна генерал-маёра і кавалера князя Цыцяянава з данясеннем і

пайшоў яму на датамогу, а потым пайду на злучэнне з вашай экспедыцыяй праз Жырмуны, Веранова і Салечнікі, ці можа праз Гальшаны на Ашмяны"<sup>21</sup>.

20 снежня 1794 г. князь Мікалай Рапнін выдаў у Гародні ад імя Кацярыны II універсал, у якім паведаміў, што Княства Літоўскае дзеліцца на тры часткі, у якіх галоўнымі гарадамі будуць: Вільні, Гародня, Коўня. Паветы: Віленскі, Завілейскі, Ашмянскі, Браслаўскі, Лідскі і Троцкі "як яны былі перад Соймам і Рэвалюцыяй 3 траўня 1791 г.", меліся складаць Віленскую губерню. У паветах дазволена стварыць земскія і гарадскія юрыдыкцыі, а ў гарадах ратушы і магістраты, у якіх наказана чыніць суд і расправу "іменем і ўладай Яе Імператарскай МОСЦІ".

У 1795 г. Лідай і паветам ужо кіраваў "секунд-маёр расійскіх войск Карл Меер, начальнік Лідскага павета".

Кс. Вайшвіла тримаў у руках хронікі лідскіх піяраў пад называй: "Кніга агульных здарэнняў горада, пачата ў 1793 г.". Згодна з ім, раздзел ""Выпадкі 1794 г." быў напісаны, але старонкі выдраны з кнігі адразу ад пачатку года, заставалася толькі некалькі слоў у змесце".

#### IV.

Да гонару піяраў, належыць сказаць, што ім ніколі не былі даспадобы кансерватыўная нацыянальная, рэлігійная ці класавая ідэалы. Аднак, не былі для іх роднымі і паветы вольналюбівай эпохі Вялікай Рэвалюцыі. Піяры заўжды ішлі наперад і, выхоўваючы моладзь, улічвалі дух часу, як грамадзяне, вызначаліся праўдзівым і глыбокім патрыятызмам. Канстытуцыя Трэцяга траўня, у значнай ступені, паўстала дзяячоў вучням вялікага піяра Станіслава Канарскага<sup>22</sup> і яго выхаваўчай працы.

Трымаю ў руках кнігу "Зборнік вершаў, напісаных з розных акаличнасцяў менавіта ад імя віленскага шляхецкага канвікту кс. школьніх піяраў"<sup>23</sup> надрукаваную ў Вільні ў друкарні Яго Каралеўскай МОСЦІ ў Рэчы Паспалітай у кс. школьніх піяраў года 1779. Гэта зборнік паспалітых панегірыкаў, уласцівых для другой паловы XVIII ст. Паміж іншымі, ёсць тут і творы лідскіх піяраў - двух Выгоўскіх, Урублеўскага і іншых. Вось некалькі фрагментаў з тых вершаваных піярскіх одаў, прывітанняў і віншаванняў:

У падзячнай одзе "Да Крысціны Масальскай,

<sup>19</sup> Стараста лідскі Юзаф дэ Кампа Сыпіён, генерал-маёр лідскага павета - Л.Л.

<sup>20</sup> А. Энгель. Архів Віленскага Генерал-Губернаторства. 1869-1870. Т. I. С. 803, 810, 982. Т. II. Р. 46, 176, 241, 248, 303, 315, 328, 380, 380-382, 401.

<sup>21</sup> Копію гэтага ліста на рускай мове знайшоў у зборы матэрыялаў да гісторыі вайны 1794 г. складзеным б. вайсковым суддзём у Вільні, генерал-маёрам Аляксандрам Жыркевічам. Гэты збор, як частка багатай бібліятэкі гарнізоннага афіцэрскага казіно ў Вільні, у 1915 г. быў эвакуяваны разам з казіно ў Віцебск.

<sup>22</sup> Станіслаў Канарскі (Stanisław Konarski; сапраўднае імя Еранім Францішак Конарскі, польск. Hieronim Franciszek Konarski. 30 верасень 1700 года - 3 жніўні 1773) - педагог і палітычны пісьменнік, паэт, драматург. У 1740 г. заснаваў у Варшаве Collegium Nobilium, які лічыцца папярэднікам Варшаўскага ўніверсітэта. Правёў рэформу адукцыі ў піярскіх калегіумах - Л.Л.

<sup>23</sup> Ciapinski, J. 1779. De aedibus ill. Comitis Brzostowski Notarii M. D. L. Canon: Vilnen. R. 1769. - Zebranie gzymow z roznych okolicznosci pisanych mianowicie jmieniem konwiku szlacheckiego wileń. XX Scholarum Piarum. Wilno: w Typografii J. K. M. y Rzeczypospolitej u XX Scholarum Piarum. - Л.Л.



Аляксандр Безбародка, Фёдар Раставчын, Дзмітры Трашчынскі, Грыгорый Кушчалеў<sup>27</sup>, Аркадзь Нялідаў, флігель-ад'ютанты: князь Галіцын, Кутузав, Нелядзінскі, Пётр Абрэшкага, Аляксей Аракчэеў і асобы світы. Пышны царскі поезд з Масквы праз Смаленск, Воршу і Менск 19 траўня прыбыў у Нясвіж, адкуль, пасля начлегу, рушыў на Слонім, Дзярэчын, Масты і Скідаль да Гародні, куды і прыбыў 14 траўня. Пасля кароткага адпачынку ў каралеўскім замку Павел з вялікім княземі і Рапніным паехаў на мяжу Пруссіі. Назаўтра, пасля наведвання мяжы, усе разам выехалі праз Каменку Тызенгаўза і пераначавалі ў Лідзе<sup>28</sup>. Пра той начлег у Лідзе апавядвае ў сваіх успамінах кс. Вайшвіла: "Павел I, агледзеўши літоўскія правінцыі, 16 траўня 1797 г. прыбыў у Ліду. Начаваў разам з вялікім княземі Аляксандрам і Канстанцінам у тутэйшым калегіуме і пакінуў пасля сабе добрую памяць - ахвяраваў на касцёл 5 000 рублёў. Займаў трывакоі на другім паверсе. Сам адпачываў у тым, у якім дзвёры насупраць большага калідора, якім уваходзяць знізу, каля яго пакоя, з правага боку ў кутнім пакоі, адпачываў вялікі князь Аляксандар, а злева - вялікі князь Канстанцін. Удзячныя піяры зрабілі памятную дошку, якая была галоўнай асаблівасцю і аздобай гэтай пабудовы. Авалная тарча з дрэва была прымацавана на калідоры над дзвярамі пакоя, дзе адпачываў цар, на тарчы меўся надпіс залатымі літарамі:

*"Paulo I*

*Clementissimo et Sapientissimo totius Rusiae Imperatori atque Parenti optimo. Quum iter agens una cum carissimis Filiis suis magnis ducibus Aleksandro et Constantino Grodna ad Collegium Lidense quietis causa idibus maji divertisset, illugue Imperatoriae Majestatis suaे gratia ac singulari patrocinio prosequatus fuisset Scholae piae grati animi, debiti amoris, profundissimae que veneratoriis percune monumentum sexto Kalendas Junii anno Dni MDCCXCVII, D. D. D."*

Гэтая дошка згарэла пры пажары 1842 г.

Цар праз свою ласкавасць і шчодрасць вырашыў даць гроши для заканчэння пабудовы мураванага касцёла і запытаў гаспадара<sup>29</sup>: ""Колькі на гэта трэба"? Той, парадэйшыся з калегамі, і каб не прасіць болей, указаў суму ў 5 000 рублёў. Адразу найяснейшы пан уласнай рукой напісаў квіток да падскарбія лідскага".

Гэты ж Вайшвіла апавядвае пра другі царскі начлег у лідскіх піяраў: "У часы пабудовы касцёла, пануючы цар Аляксандар I наведаўшы калегіум выказаў нам свою ласку. Як мне расказваў кс. Антон Паеўскі, які сам тады быў вучнем школы, адбылося гэта ў траўні

1802 г. Найяснейшы пан адпачываў у зале над столавай, якая апрача іншых упрыгожванняў, была высыпанына ружсамі (у траўні?), а калідор - рознымі іншымі кветкамі. Будаўнік<sup>30</sup> не адважыўся прасіць аб дары на аднаўленне касцёла, а меў шанец атрымаць, калі б распавёў пра неабходнасць гэтага".

Акрамя таго, ксёндз Вайшвіла, не даючы даты, коротка піша пра яшчэ аднаго гостя піяраў: "Кніга агульных здарэнняў горада, пачатая ў 1793 г. не змянчала нічога, акрамя адной ведамасці, што аўстрыйскія эрцгерцагі ў свой прыезд з Вены ў Пецярбург на зваротным шляху бавілі час і балявалі ў тутэйшым калегіуме"<sup>31</sup>.

Гасцілі ў піяраў не толькі цары, але і прыезджыя павятовыя дыгнітары (саноўнікі, рэд.). У "Гісторыі..." запісана, што 3 лютага 1800 г.: "Была скліканы сесія, каб вырашыць, што рабіць з лекцыямі падчас сойміка, бо адзінай школы была занята панам падкаморым, і ці маюць вучні бываць на сесіях?".

Такія гасціны мусілі ўносіць пэўную мітусню ў жыццё калегіума і школы, аднак гэта здраўлася не вельмі часта, і гості нават аплачуваліся калегіуму.

Значна больш цяжкай была справа вайсковага раскватараўання. Руская армія не рабіла ніякіх паслабленняў у адносінах да будынкаў школьніх і кляштарных, а гэтак жа і для памышканняў, у якіх жылі вучні. Ужо падчас першага побыту маскалёў 18 траўня 1793 г. "скліканы паседжанне школьнай рады з прычыны раскватараўання рускага войска ў пакоях вучняў". "Бо жаўнеры ў вучнёўскіх пакоях робяць перашкоду і трэба каб прэфект паразмаўляў пра гэта з палкоўнікам".

## VI.

Піярская школа з першапачатковай назвай "Школа кс. піяраў у Веранове" ўтрымлівалася з фундушу і дабрачынных ахвяраванняў. Ані скарб Рэчы Паспалітай, ані каса Яго Мосці караля ні ў якой ступені не прычыніліся да стварэння гэтай школы. Як уласнасць ордэна Scholarum Pijarum школа належала і кіравалася піярамі. Кіраваў калегіумам рэктар (ці прэфект), а яго непасрэдным кіраўнікі былі правінцыял ордэна, ён і прызначаў прэфекта на пасаду. Ад 1756 г. прэфектамі лідской школы былі:

1760 - 1768 гг. кс. Аляксандар Вольмер.

1784 - 1790 гг. кс. Павел Выгоўскі.

1792 г. кс. Ваўжынец Адамовіч.

1793 г. кс. Адам Шалевіч.

1798 г. кс. Рыгор Янкевіч.

1803 г. кс. Ваўжынец Адамовіч, паўторна.

1804 г. кс. Ігнацы Плескачэўскі.

<sup>28</sup> H. Moscicki, Dzieje Porozbiorowe Litwy i Rusi. I., p. 416.

<sup>29</sup> Кс. Паўла Выгоўскага, рэктара.

<sup>30</sup> Кс. Себасцян Дамброўскі, рэктар.

<sup>31</sup> У 1798 г. ў Пецярбург прыбылі браты імператрыцы Марыі Фёдараўны (ジョンカイ императара Паўла) Фердынанд і Аляксандар (яны служылі ў аўстрыйскай армії). Зацікаўленая ў саюзніку Аўстрыйя прапаноўвала заключыць саюз супраць Напалеона, а для ўмацавання саюза заключыць шлюб паміж Аляксандрай Паўлаўнай (дачка імператара Паўла) і эрцгерцагам Іосіфам, братам імператара Франца. Эрцгерцаг асабіста прыехаў у Расію, каб пазнаёміцца з нявестай. Сватаўство прайшло паспяхова, 2 лютага 1799 г. у Пецярбургу адбыліся заручыны і баль - Л.Л.

1805 г. кс. Якуб Захарэвіч.

1808 - 1811 гг. кс. Антон Юхневіч, першым быў прымушаны прыняць тытул наглядчыка школы.

1811 - 1822 гг. кс. Ігнацы Пазалевіч.

1824 г. кс. Дэмэтры Тамашэвіч.

1833 г. кс. Фердынанд Шымборскі, рэктар і наглядчык.

Усе навукова-выхаваўчыя справы разглядала школьная рада, якая складалася з настаўнікаў і ўзначальвалася рэктарам. Выпадкова была ўратавана ад знішчэння ў часе вайны і захавалася ў архіве гарадской школы арыгінальная кніга рашэнніё рады за 1788-1816 гг. з загалоўкам "Гісторыя паседжанняў".

6 чэрвеня 1785 г на паседжанні школьнай рады "згодна з толькі што атрыманым статутам Найяснейшай Адукацыйнай камісіі аддадзены другі асобнік гэтага статута<sup>32</sup>, і друкаваная рэзалюцыя Адукацыйнай камісіі з увагай на элементарную граматыку".

Умовы існавання школы пасля падзелаў Рэчы Паспалітай былі вельмі цяжкімі.

14 каstryчніка 1799 г. сустракаем такі запіс: "Пасля заняцця школы пад царкву для палка Эсена 2-га, лекцыі з вялікім перапынкам началі даваць, прэфект запытаў, ці не лепей было адмяніць лекцыі на палову тыдня? Аднаголосна з гэтым пагадзіліся, лічачы гэта эканоміяй часу". Ксёндз Вайшвіла ў сваіх запісках дадае да гэтай інфармацыі наступнае: "Побыт тут нашага гаспадара (кс. Філіпа Неруша Банарскага) скраціла наступная акаличнасць: пры канцы трохгоддзя яго прац і работ для ордэна, праваслаўны вайсковы капелан адправіў набажэнства ў піярскім касцёле, не пытаючыся аб дазволе, а рэктар быў абвинавачаны біскупам у tym, што гэта ён дапусciў, і тады зняты з пасады".

22 каstryчніка 1803 г. "на агульным сходзе аблікоўвалася, як зрабіць так, каб дом, прызначаны для летніяй адукацыі і гвалтоўна забраны гарадской камандай, быў вернуты. Ухвалілі: падаць просьбу да гараднічага Ліды аб падпаручніку Мерным, які су-праць указаў манарха аб каталіцкім духавенстве, якія вызывалялі ад настояў ўсе памяшканні ордэнаў і асабліва памяшканні, прызначаныя для адукацыі, 21 дня прыйшоў з жаўнерамі і дзесятнікамі і гвалтоўным чынам школьні дом забраў, замкі пазбіваў, кафедры і лаўкі з класаў павыкідваў". 26 таго ж каstryчніка "кс. прэфект сабраў сход, каб аблекаваць адбор школы вайсковай камандай". "Школьная рада неаднаразова зварталася да васпана выканаўца абавязкаў гараднічага, камісара лідскага, Ельца, але не дачакаўшыся ягонага вы раку па справе аб заняцці школьнага дома, пастанавіла: даслаць рапарт у Імператарскі Віленскі ўніверсітэт". Але не дапамог і рапарт ва ўніверсітэт, бо візітатар 22/24 траўня 1804 г. эзопавым стылем запісаў у кнізе візітаў: "Забраны пад палкавую капліцу школьні дом, а таксама робяцца перашкоды і забрана бюро за віну пошуку дапамогі ва ўніверсітэце" (так!).

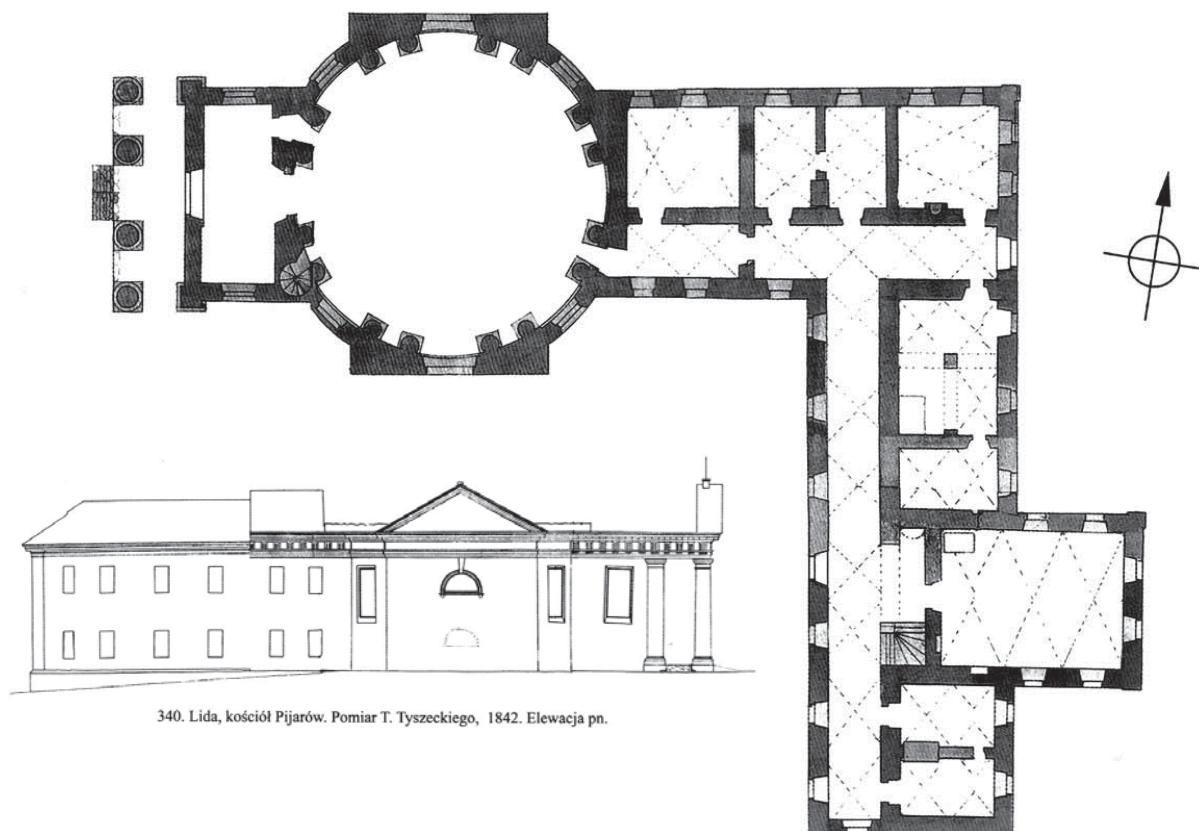
Мясцовыя ўлады шчыра змагаліся з піярскай школай, як з "крыніцай зла". 15 красавіка 1806 г. "была сабрана сесія каб аблекаваць свае паводзіны з васпанам Карапінам, гараднічым, ва ўмовах гвалтоўнага, супраць указу Імператара, прымусу распусціць на час вучняў і каб яны пакінулі свае пакой". Ухвалілі: як хутчэй даслаць аб гэтым здарэнні рапарт ў Галоўную Школу (Віленскі ўніверсітэт - Л.П.). Універсітэт даламог не хутка, бо 25 траўня 1810 г. (праз чатыры гады!) візітатар пісаў: "Дзякуючы дапамозе Ўніверсітэта, школа вызвалена ад павіннасці пастою ў кляштары і школе".

Візітацыя 4 чэрвеня 1792 г. пра школьні будынак занатавала: "Школьныя залы дастаткова зручныя", візітацыя 24 сакавіка 1808 г. сцвярджала, што "асобнага будынка для школы няма (NB - падчас візітацыі быў заняты войскамі), частка класаў у кляштары, частка ў хаце-сталоўцы, частка ў пакоях настаўнікаў", візітацыя ад 25 траўня 1810 г. выразна адзначае: "Школьны будынак цалкам зруйнаваны, а заняткі праходзяць у памяшканнях настаўнікаў". Дырэктар гарадзенскай гімназіі Сазановіч, візітуючы лідскую школу 21 каstryчніка 1833 г. таксама заўважыў: "Паміж вучнямі, па магчымасці, падтрымліваеца дысцыпліна ў класах, якія з-за браку месца знаходзяцца ў становай і кельях манаҳаў-піраў". Наогул, школьні будынак, які быў зруйнаваны пастоем войска, ніколі ўжо не быў адбудаваны.

Пасля пераносу ў Ліду школа доўгі час мела два двухгадовыя класы, ці два аддзелы. Аднак ніколі аддзелы класамі не называліся, і лічылася, што школа чатырохкласная. У 1796 г. да піярскай школы далучана Лідская парафіяльная школа. У візіце 1803 г. пазначана, што парафіяльная школа ўтрымліваеца стараннямі кс. каноніка Вінцэнта Нарбута, пробашча лідскага і што "дзеци гэтай школы маюць асобнага настаўніка, ходзяць разам у тутэйшую школу і ў перым класе сярод пачаткоўцаў месцыца". Візітатар 22/24 траўня 1804 г. запісаў: "1-шы клас двухгадовы, вучняў 37, у двух вышэйшых класах знайшоў 24 вучня, класы гэтыя таксама двухгадовыя". У запісах "Гісторыі ..." ад 24 чэрвеня 1808 г. запісаны вучні з класа 1-га па 2-гі, з 2-га па 3-ці, з 3-на па 4-ты і з 4-га па 5-ты. Візітацыя 4 траўня 1812 г. паказвае наяўнасць пачатковага класа і 1, 2, 3 класаў, візітацыя 9 траўня 1816 г. - 1, 2, 3, 4 класаў, у візітацыі 9 чэрвеня 1818 г. адзначала: "У школе лідской у гэтym годзе ёсць 3-ы класы, з якіх апошні ёсць двухгадовы і называеца паспалітым класам 4-тым". Візітацыі 1822 і 1826 гг. знайшлі тут чатыры класы.

Пасля таго, як адукацыйныя справы перайшлі пад кантроль Адукацыйнай камісіі, лідская школа страціла сваю незалежнасць. Але, наогул, піяры не жадалі згаджацца з залежнасцю ад свецкіх уладаў, асабліва, калі тая ўлада стала расійскай. Таму яны ўсялякімі способамі ўхіляліся ад розных абавязкаў, якія на іх накладалі гэтыя ўлады. У 1800 г. у выніку прапанаваны правінцыяла піяраў, Літоўская Адукацыйная ка-

<sup>32</sup> "Ustawy Komisji Narodowej dla stanu akademickiego u na szkoly w kraich Rzeczypospolitej przepisane".



340. Lida, kościół Pijarów. Pomiar T. Tyszeckiego, 1842. Elewacja pn.

339. Lida, kościół i klasztor Pijarów. Pomiar T. Tyszeckiego, 1842. Rzut założenia.

місія дазволіла прыпыніць працу лідской школы на тры гады, каб даць магчымасць піярам падрыхтаваць для школы кваліфікаваных настаўнікаў, і ў гэты час сваіх візітатарапаў з праверкамі не дасылала. Аднак піяры ў гэтыя тры гады з-за сваёй руплівасці і вернасці школьнай справе вучылі дзяцей незалежна ад выраку Адукацыйнай камісіі.

Не маю інфармацыі аб праграмах лідской школы да часоў пераходу яе пад кірауніцтва Адукацыйнай камісіі. Адзіна, з нататкаў кс. Вайшвілі ведаю, што ў 1771 г. разам з іншымі прадметамі ў школе дадалі маральную навуку, а ў 1772 г. - арыфметыку і геаметрыю. Аляксандр I, дазваляючы існаванне Віленскага ўніверсітэта, сваім рэскрыптом ад 4 красавіка 1803 г. падпарадковаў ўніверсітэту ўсе публічныя і прыватныя школы, а таксама пансіёны, якія знаходзіліся ў Вільні і іншых месцах. Новы імянны ўказ ад 20 жніўня 1804 г. датычыў чатырохкласных павятовых школ. Згодна з гэтым указам, у праграму 1-га класа ўваходзілі: граматыка лацінска-польская з перакладамі ўрыўкаў класікаў, арыфметыка, каліграфія, асновы геаграфіі і маральная навука. У 2-м класе вывучаліся лацінская мова і літаратура, матэматыка, фізіка, прырода, арыфметыка і асновы геаметрыі, маральная навука, гісторыя і географія. У 3-м класе вывучалася лацінская мова і літаратура, геаметрыя і асновы алгебры, фізіка, прырода, маральная навука, права, гісторыя і географія. У 4-м класе вывучалася лацінская мова, матэматыка, фізіка,

природа, права, асновы палі-тычнай эканоміі і логіка. Штат школы складаўся з: наглядчыка (кірауніка школы) - 1, старых настаўнікаў - 4, малодшых настаўнікаў - 3. На ўтрыманне кожнай павятовой школы з даходаў паезуїцкай маёmacі асігноўвалася штогод 2820 рублëў. Указ гэты вызначаў, што ў Літоўскіх губернях - Віленскай і Гарадзенскай - школы, якія ўтрымліваліся манаскімі ордэнамі, кіраваліся статутам "былой Адукацыйнай камісіі Рэчы Паспалітай", і што школы гэтыя знаходзіліся ў падпарадкаванні ўніверсітэта. Асобнай клаўзулай указ абмяжоўваў правы манаскіх школ на атрыманне сродкаў з даходаў паезуїцкай маёmacі і паведамляў, што "у Гарадзенскай губерні<sup>33</sup> сем школ павінны ўтрымліваць ордэны" і "у тых школах адукацыйныя праграмы павінны быць прыстасаваны да праграм чатырохкласных павятовых школ". У лік гэтых сямі школ уваходзілі школы ў Лідзе і Шчучыне. У 1808 г. ўніверсітэт паставіў лідскую школу пад непасрэдны нагляд гарадзенскай гімназіі. Тады школа атрымала назыву "Павятовая лідская школа кс. піяраў".

Мовай школы ажно да яе закрыцця была польская мова. Статут Віленскага ўніверсітэта ад 18 траўня 1803 г. выразна ўводзіў рускую мову ў праграму лекцый, але піяры нейкі час не прымалі гэтай навацыі: 12 лістапада 1803 г. кс. правінцыял Юзаф Астроўскі зацвердзіў штат настаўнікаў Лідской школы, але ці выпадкова, ці адмыслова, выкладчыка рускай мовы

<sup>33</sup> Да 1842 г. Ліда належала да Гарадзенскай губерні - Л.Л.





маша і Бенедыкта Мігдалаў. Згодна з гэтымі фундущамі, піяры былі павінны бясплатна ўтрымоўваць і вучыць двух вучняў - сваякоў фундатараў ці хоць бы з такім жа прозвішчам як у фундатараў. Візітатары заўжды звярталі ўвагу на тое, ці выконваюць піяры гэтыя ўмовы. У візітатараў знаходзім занатаваныя імі прозвішча фундушовых вучняў:

Пётр Мігдала, 1788-1792.

Ігнацы Пранеўскі, 1789.

Юзаф Стасевіч, 1792.

Клеменс Стасевіч, 1792.

Караль Вільбік (па выраку ўправы), 1798 г.

Казімір Шалевіч (па выраку ўправы), 1798-1803

гг.

Ежы Мігдала, 1798-1807 гг. (ажно дзеяць гадоў?)

Аляксандр Вербуш, 1808 г.

Фелікс Стасевіч, 1808-1811 гг.

Караль Арахоўскі, 1811 г.

Вінцэнт Мігдала, 1818-1820 гг. (пайшоў ва ўланы).

Марцін Стасевіч, 1818-1820 гг.

Аляксандр Стасевіч, 1822 г.

Ян Місевіч, 1822 г.

Генрык Буржынскі, 1825 г.

Рамуальд Стасевіч, 1828 г.

Ян Мігдала, 1828 г.

Аляксандр Стасевіч, 1833 г.

Ігнацы Цярпіцкі, 1833 г.

Некаторыя з вучняў школы ў часы перад падзеламі Рэчы Паспалітай вызначыліся высокім узроўнем маральнасці ці выбітнымі поспехамі ў навуках і таму былі ўзнагароджаны медалём "Deligentiae", які кароль Станіслаў Панятоўскі зацвердзіў у 1785 г. Не магу ўстримацца, каб не ўспомніць імёнаў тых, хто павінен быў быць прыкладам для наступных пакаленняў вучнёўскай моладзі. Узнагароджаны былі:

У 1787 г. Фелікс Багатка, Юзаф Лісоўскі, Антоні Лісоўскі.

У 1788 г. Ян Дымітровіч, Андрэй Канюшэўскі.

У 1789 г. Зыгмунт Кунцэвіч.

У 1791 г. Міхал Бародзіч.

У 1792 г. Мацей Гарасімовіч, Міхал Канюшэўскі, Юзаф Калясінскі.



Медаль "Deligentiae" 1785 года

<sup>35</sup> Успаміны кс. Вайшвілы.

<sup>36</sup> Горад Мендзырэч-Падляскі - Л.Л.

У 1793 г. Леанард Трацяк, Азары Вайчынскі.

З усіх візітаций лідскай школы асабліва вызначытым дзве.

"*б чэрвеня 1817 г., ранютка, неспадзявана, пад час праезду ў Вільню і Пециярбург прыбыў у Ліду яго светласць князь Адам Чартарыскі, тагачасны куратар Віленскага ўніверсітэта і вучэбнай акругі. Ён адразу прыйшоў у тутэйшую школу і сам прaverыў веды вучняў. Прaverкай застаўся задаволены і выказаў падзяку рэктару разам з усімі настаўнікамі за адносіны вучнёўскай моладзі да навукі. Загадаў свайму сакратару запісаць ў журнале візітаций, але каб было хутчэй, запісаў уласнаручна. Перапісаў той запіс да слоўна: "Аддаю павагу заслужанай руплівасці і пільнасці настаўнікаў лідской школы і яе кірауніку - выскароўднаму і узорнаму ягамосці рэктару і сведчу сваю найвялікшую падзяку. Для яшчэ больш дасканалай працы гэтай школы, звяртаю ўвагу настаўнікаў на два важныя ў навучанні моманты: зразумеласць у тлумачэннях, што значыць чыстае вымаўленне слоў і цэльых сказаў з дакладнай інтанацыяй: без маркотнай аднастайнасці, але і без залишняй афектацыі. Вучыць так, каб вучні не запаміналі лекцыю павярхона, а грунтоўна даходзілі да галоўных высноў вывучаць тэмы. Трэба, каб моладзь не зубрыла лекцыі на памяць, але каб кожная навука выкладалася ясна і стасоўна да разумення, даваліся запаміナルныя прыклады з жыцця і нарэшце, трэба імкнуцца да таго, каб кожнае слова з лекцыі вучні маглі самі раслумачыць. Пісана ў Лідзе 6/18 чэрвеня 1817 г. А. Чартарыскі, куратар". Гэты пратакол не змяншае нічога асаблівага, але ж тое, што ў і Лідзе, князь паўтарыў у віленскай гімназіі, прыводзячы лідскую школу ў якасці узору. Ёсць гэта найвялікшая пахвала і гонар, аздоба і вянец дзеянасці школы"*<sup>35</sup>.

Пры канцы красавіка 1827 г. школу наведаў тагачасны рэктар Віленскага ўніверсітэта Пелікан. Вынік інспекцыі ён выразіў у наступным лісце: "*Правінцыялу ордэна кс. піяраў, вялебнаму кс. Крукоўскуму. Наведаўшы ў гэтым годзе некаторыя навучальныя ўстановы Віленскай акругі, з вялікім задавальненнем магу адзначыць, што ў гімназіі Мендзырэча<sup>36</sup>, а таксама ў Лідской павятовай школе, якую ўтрымліваюць піяры, усталяваны неабходны лад у справе выкладання навук і ў маральным выхаванні і пакаранні вучняў. Усё робіцца, як належыць з-за высокай руплівасці піяраў на добро грамадства і дакладным выбарам піярскім ордэнам асоб для навучання моладзі. Лічу сваім прыемным абавязкам выказаць вам удзячнасць за вашую працу ад імя куратара Віленскай вучэбнай акругі, які мяне на гэта ўпачыніў, і ад мяне асабіста. Прашу перадаць гэтыя падзякі таксама кірауніку школы і настаўнікам. Рэктар універсітэта Пелікан. 6 ліпеня 1827 г. № 724*".

Апошнюю інспекцыю школы правёў 21 кастрычніка 1833 г. дырэктар школ Гарадзенскай губерні калежскі дарадца Сазановіч. Пратакол ягонай інспекцыі першы раз упісаны ў книгу візітаций па-руску. Школа была ўжо прысуджана да смерці.

*Пераклад Леаніда Лаўрэша.*

Аляксандр Горны

## Беларускае школьніцтва на Лідчыне: новыя дакументы

У 2015 г. адзначалася 100-годдзе беларускамоўнага школьніцтва новага часу. Паводле вядомых на сённяшні час фактаў, летазлічэнне беларускамоўнай адукацыі можна пачынаць з даты 13 лістапада 1915 г., калі ў Вільні намаганнямі А. Пашкевіч (Цёткі) і Б. Пачопкі была адкрыта першая школа з беларускай мовай выкладання. Нягледзячы на даволі добрую распрацаванасць дадзенай тэмы ў беларускай гісторыяграфії<sup>1</sup>, многія яе аспекты, і ў першую чаргу праўлема пашырэння беларускага школьніцтва ў розных мясцовасцях акупаванай немцамі Беларусі ў 1915 - 1918 гг. патрабуюць дастаткова крапатлівага вывучэння як з боку гісторыкаў, так і краязнаўцаў.

Працуючы з вялікім масівам дакументаў беларускіх нацыянальных арганізацый міжваеннага перыяду ў Цэнтральным дзяржаўным архіве Літвы, якія былі сістэматызаваны і сталі даступны даследчыкам толькі ў 2012 г., аўтарам гэтых радкоў былі выяўлены некалькі дакументаў, якія ўтрымліваюць цікавыя звесткі па гісторыі станаўлення беларускага школьніцтва на Лідчыне. Дакументы, якія публікуюцца ніжэй, захоўваюцца ў фондзе № 361, воліс 1 ("Беларускія арганізацыі. Таварыства беларускай

школы"), справа 28, якая змяшчае карэспандэнцыю Цэнтральнай беларускай школьнай рады за 1925 г. (LCVA. F. 361. Ar. 1. B. 28). Згодна з волісам фонду дадзеная справа была сфарміравана толькі ў 2015 г. Дакументы ўяўляюць сабой тры рукапісныя аркушы, два з якіх напісаны адным чалавекам - жыхаром вёсцы Панямонцы Лідскага павета А. Пышко на беларускай мове. Трэці дакумент з'яўляецца заявой упаўнаважаных з вёсак Збліны і Краснае ў Цэнтральную беларускую школьнную раду, якая напісана па-руску дарэвалюцыйнай арфаграфіяй з невялікай колькасцю беларусізмаў. Дакументы ў справе не пранумараваныя.

У публікованых дакументах прадстаўлена кароткая гісторычная даведка аб стварэнні першых беларускіх школ на тэрыторыі Лідскага павета, адлюстраваны тыя праблемы, з якімі сутыкнулася беларускія актыўісты пры арганізацыі нацыянальнага школьніцтва ў міжваеннай Польшчы. Дакументы ўпершыню ўводзяцца ў наўку і змогуць безумоўна дапоўніць, а недзе нават і скарэктаваць тыя сведчанні аб гісторыі беларускамоўнай адукацыі на Лідчыне, якія сёння маюцца ў распараджэнні краязнаўцаў і гісторыкаў<sup>2</sup>.

### № 1

#### У Цэнтральную Беларускую Школьную Раду

Аляксандр Пышко, жсіх.[ар] вёскі Понемунцы<sup>3</sup>, Беліцкай гміны, Лідзкага павету

*Да вайны ў нашай вёсцы ісцінавала расейская школа і быў пастаўляны новы школьні будынак, хоць вучыца ў ім ня усьцелі. Як прышлі немцы, то яны адчынілі ў нас школу беларускую з выкладаннем мовы нямецкай. З прыходам палякоў школы ня было да 1923 г. і школьні будынак пуставаў. У восені 1922 году пад час выбараў ў Сойм і Сэнат, сяляне нашай вёскі зрабілі прыгавар аб адкрыцці беларускай школы; прыгавар гэтых пацверджаны войтам Беліцкай гміны, быў паданы ў кастрычніку месяцы Лідзкаму Школьнаму Інспэктару, а копію з яго я перадаў у Раду. Вясною 23 году селянамі зноў быў зробляны такі прыгавар, пацверджаны войтам і таксама пры паданні пяраданы Лідзкаму Школьнаму Інспэктару, а копію і з яго я перадаў у Раду. Акрамя гэтага я ад сябе пісаў заяву пану Старшыні Рады Тарашкевічу<sup>4</sup> і прасіў каб ён паклапаціся перад Беластроўскім кураторам аб адкрыцці у нас школы. На гэтыя наши прыгавары і паданні Лідзкі Інспэктар ніякага адказу ня даў, але з восені 1923 г. адчыніў польскую школу замест беларускай і прыслаў вучыцеля паляка. Вучыцель гэтых прозвішчам Вінцэнты Новак (Бог яго ведаі скуль ён) вось ужо два гады як працуя ў нашай школе, а навучыў дзяцей толькі разным непатребным гульням, а чытаць... толькі тыя трохі брыдуць (?), бацькі якіх самы знаюць літары, але такіх дужа нямнога. Нават і пад штрафы падводзіць мала - лёгка вучыць. Беларуская мова ў школе ня выкладаецца і прыватнай школы няма, бо сяляне адчыніць прыватную школу баяцца школьнага Інспэктара і паліцыі, ды ў дабавак бедныя, хоць і дужа хацеліб мець*

<sup>1</sup> На наш погляд, найбольш грунтоўнай працай па дадзенай тэматыцы з'яўляецца наступнае выданне: Ляхоўскі. У. Школьная адукацыя ў Беларусі падчас нямецкай акупацыі (1915 - 1918 гг.). Вільня-Беласток, 2010.

<sup>2</sup> Гл. напр.: Лаўрэнш Л. Пачаткі беларускамоўнай адукацыі на Лідчыне // Наша слова. 2015. № 34. С. 2.

<sup>3</sup> Цяпер вёска Панямонцы Лідскага раёна.

<sup>4</sup> Тарашкевіч Браніслаў (1892 - 1938) - беларускі грамадска-палітычны дзеяч, філолог, педагог. У міжваеннны перыяд з'яўляўся кіраўніком шэрагу беларускіх культурна-асветніцкіх арганізацый.

школку ў роднай мове.

Цяпер некалькі слоў аб Зблянскай школе Беліцкай гміны. Там да вайны існавалі 2 школы: адна 2-х клясовая мяшаная, а другая [не разчитаць] клясовая дзеля дзяўчачат. За вайну школьнія будынкі былі знішчаны, асабіста 2-х клясоўка. У 1919 г. стараньнямі вучыцеля Петры Зайкі была адчынена беларуская "жондовая"<sup>5</sup> школа, але ўжо ў 1920 г. ператворана на прыватную, а вучыцель Зайка быў змушаны ехаць ў Кракаў<sup>6</sup>. На яго месца была прыслана вучыцелька і заявіла, што школа будзя польскай. Тады сяляне, дужа абураныя гэтай справай, запратэставалі і ў школе стала выкладацца і беларуская мова. У восені бягучага навуковага году ў Збліні прыслалі вучыцеля з Кракаўскіх курсантаў - беларуса (прозьвішча яго ня знаю), але школа лічыцца польскаю, а беларуская мова выкладаецца як прадмет. Дзяцей ў школу ходзіць мала, бо сяляне школаю нездаволяны, але парадзіць сабе таксама нічога ня могуць. Дый на вакола, ня толькі ў нашай гміне, а і па усіх вёсках Лідчыны, жыхары-беларусы хацелі бець школы ў роднай мове, але як языковыя законы замярлі, та ўсе прыціхлі і нават прыгавараў аб адкрыцці родных школак рабіць баяца

A. Пышко.

26/I 1925 г.

**№ 2**

**У Цэнтральную Беларускую Школьную Раду**

Александра Пышко, ж. в. Понемунцы,  
Беліцкай гміны, Лідзкага павету

У вёсках Беліцкай гміны: Зблінах<sup>7</sup>, Краснай<sup>8</sup> і Понемунцах існуюць польскія школы. Але цяпер, калі сяляне даведаліся, што можна на падставе законаў перарабіць гэтых школы ў беларускія, то ўсе, якія маюць дзяцей школьнага ўзросту, як адзін дружна сталі пісаць дэкларацыі і пасылалі ў Беліцу да войта гміны пана Вадэйкі, каб сцвердзіць іх подпісы. На ўсе заходы перад панам войтам, ён пасъядчыць подпісы адмовіўся, мотывуючы тым, што не мае распараджэння ад Староства. А калі яму прыняслі закон і даказалі, што згодна з законам ён павінен гэтае зрабіць, то ўсё ж такі войт не пасъядчыць ані аднаго подпісу, а сказаў: рабіце што хочаце, а я съядчыць не буду! Пасыль ўсяго гэтага павесілі бедакі свае голавы і ня ведаюць што рабіць. Час ўжо кароткі, а не пацверджаных дэкларацыяў Інспэктар ня прымець. I прыходзіцца бедным аставацца з думкано, што школы польскія застануцца як былі, а дзетак нашых будуць ізноў ганяць туды карамі ды штрафамі.

А па гэтым прашу як найхутчэй паведаміць вёсکі: Збліны, Красную і Понемунцы, што трэба зрабіць, каб ня спазыніца з падачаю дэкларацыі.

A. Пышко.

10/III. 1925 г.

**№ 3**

**В Центральную Школьную Раду в Вильне**

Уполномоченных жителей  
деревень Збліны и Красной  
Белицкой гмины, Лидского павету,  
Кулеша и Рудзевича

**Заявление**

10 сего марта, мы обращались к Войту Гмины Белица К. Водэйко с просьбой о засвидетельствовании подписей грамадзян деревень Збліны и Красной на дэклараціях об открытии нашей родной школы, причем п. войт отказался засвидетельствовать подписи грамадзян ссылаясь на неполучение на этот счет распоряжений. После чего нами была предъявлена ему беларусская газета "Беларуская Доля"<sup>9</sup>, в которой были выдержаны законов об открытии беларусской школы, но и это не было принято во внимание.

Кулеш, Рудзевич.

10. III. 1925 г.

<sup>5</sup> "Жондовая" - тут паланізм, ад слова "rzad" - урад, маецца на ўвазе ўрадавая, дзяржаўная школа.

<sup>6</sup> У міжваенны перыяд польскія ўлады некалькі разоў арганізоўвалі ў Кракаве курсы для настаўнікаў беларускай мовы. Курсы не карысталіся асаблівай папулярнасцю з-за сваёй нізкай кваліфікацыі.

<sup>7</sup> Цяпер вёска ў Лідскім раёне.

<sup>8</sup> Цяпер вёска ў Лідскім раёне.

<sup>9</sup> "Беларуская доля" - беларусская грамадска-палітычная газета, якая выдавалася ў Вільні з 11 студзеня па 22 траўня 1925 г., неафіцыйны орган Беларускага пасольскага клуба ў польскім сойме.

# Сялец ва ўспамінах К.У. Геца

(Заканчэнне. Пачатак у папярэднім нумары.)

## 15. Вучоба і педагогічная дзейнасць

У пачатку снежня я пакінуў чыгунку і пайшоў у школу. 15 снежня 1944 года дырэктар школы В.І. Савонь павёз мяне ў Ліду ў райкам камсамолу на бюро, каб зацвердзілі мяне піянерважатым Нёманскай школы. Райкамы камсамолу і партыі знаходзіліся ў адным будынку, калі ісці з райана на рынак. Зайшлі ў першы кабінет налева на першым паверсе. Нікога няма. У воках німа шыбаў, толькі снег кружыў па пакоі.

Савонь мяне пакінуў, сам пайшоў шукаць чальцоў бюро. Прыйшлі, селі за стол насупраць адзін аднаго, пагутарылі хвілін 15, узбройлі мяне бібліятэкой. З гэтага дня я звязаў сваё жыццё са школай. Піянерская арганізацыя яшчэ не існавала. Яе патрэбна было стварыць. Пасля падзеі у перыяд німецкай акупацыі справа была не з лёгкіх. Аднак справіўся і даволі паспяхова. Сам вучыўся і выконваў адначасова абавязкі піянерважатага.

Другі раз мне прыйшлося ствараць піянерскую арганізацыю, працующы дырэкторам Канюшанскай сямігадовай школы пасля педвучылішча. Там было цяжка арганізаваць дзяцей у піянерскі калектыв. Выступаючы на раённай настаўніцкай канферэнцыі сакратар райкама партыі Турык гаварыў: "Вось дырэктар Канюшанской школы Гец стварыў піянерскую арганізацыю". У большасці школ раёна праблема рашалася з пэўнымі цяжкасцямі. Бацькі не дазвалялі дзецям уступаць у піянерскую і камсамольскую арганізацыі.

Вясною 1945 г. прайшоў навучанне на двухтыднёвых вайсковых зборах пры Лідскім горрайваенкамаце па 140-гадзіннай праграме па спецыяльнасці байца-стралка.

У 1947 годзе паступіў у Лідскае педвучылішча на чатырохгадове навучанне, як у інстытуце. На выпускных вечары, уручаючы атэстаты, у сваім дакладзе Канстанцін Васільевіч Якімовіч адзначыў, што Гец ішоў на ўсе экзамены спакойным з цвёрдымі ведамі. Вучоба ў педвучылішчы была самым светлым, цікавым, радасным адрэзкам часу ў май маладым жыцці. Там нам далі добрую тэрэтычную падрыхтоўку.

У 1951 годзе быў зроблены пераход да абавязковага сямігадовага навучання. Узнікла патрэбнасць у настаўніцкіх кадрах. Пачалі адкрывацца двухгадовыя настаўніцкія інстытуты, якія давалі незакончаную вышэйшую адукацыю (Маладзечна, Баранаві-



*Студэнт Канстанцін Уладзіміравіч Гец*

чы, Берасце, Вілейка). У Вілейцы навучанне вялося на беларускай і польскай мовах. Туды паступалі вучыцца пераважна былыя польскія настаўнікі пачатковых класаў. З вядомых нам там вучыліся і закончылі Канстанцін Іванавіч Буйніцкі і Зоя Іванаўна Кудла.

У тым жа годзе ва ўсіх педвучылішчах Беларусі зрабілі адбор выпускнікоў на месячныя курсы. Тых, хто меў большую скільнісць да гуманітарных прадметаў і паспяхова па іх вучыўся, накіравалі ў Маладзечанскі настаўніцкі інстытут па падрыхтоўцы настаўнікаў мовы і літаратуры ў 5-7 класах, а лепшых матэматыкаў сабралі ў Берасцейскім настаўніцкім інстытуце. У Маладзечанскім інстытуце ад нашага педвучылішча была самая большая група - 18 чалавек, з іх 15 дзяўчыннак і трох хлопцы, у тым ліку і я.

На ўсіх выпускнікоў педвучылішча карты ўліку аддзела кадраў Міністэрства асветы былі разасланы ў тыя раённыя аддзелы асветы, куды былі накіраваны пры размеркаванні студэнтаў, якое праводзілася яшчэ да заканчэння педвучылішча. Нам, курсантам, давалі даведку аб заканчэнні курсаў і карту ўліку Міністэрства асветы на рукі. Нягледзячы на размеркаванне, мы маглі паехаць працаваць у любы раён, куды каму захочацца. Многія (а іх была большасць) так і паступілі.

Будучы на курсах у Маладзечне, я ездзіў у Менск здаваць прыёмныя экзамены ва ўніверсітэт. Усе 8 прыёмных экзаменаў я здаў на пяцёркі. З усяго нашага выпуску ў педвучылішчы (90 чалавек) знайшлося нас толькі троє смелых, якія паступілі ва ўніверсітэт: я і мой сябар Юзік Шэўчык з вёскі Агароднікі - на гістарычны факультэт, і адна дзяўчына Надзяя Барадаценка - на геафак. За намі пачалі паступаць іншыя, але ўжо на наступны год.

Некаторыя прадметы, якія я вывучаў у педвучы-



Пасвядчанне парашутыста К.У. Геца

чылішчы (педагогіка і гісторыя педагогікі, методыка выкладання гісторыі, логіка, псіхалогія, руская савецкая літаратура, гісторыя ВКП(б), ішоў здаваць ва ўніверсітэце з ходу без усякай падрыхтоўкі, і здаў іх паспяхова. Без падрыхтоўкі здаваў і польскую мову.

Пасля ўніверсітэта, працуочы ў Зембіне з 1967 года, мяне накіравалі на трохгадовыя партыйныя курсы рэзерву прапагандыстаў пры Менскім аблкаме партыі. Тры гады ездзілі на сесіі як заочнікі. Там былі людзі з усіх раёнаў Менскай вобласці. Заняткі праходзілі ў дому палітасветы на вуліцы Янкі Купалы. Нам адразу працавалі, калі хто захоча можа здаць кандыдацкі мінімум. З усёй той кампаніі людзей знайшлося 7 чалавек.

З гэтай групы мне добра знаёмыя дзве аднакашніцы па ўніверсітэце. Адна з іх - Іра Клімович - выпускніца Гарадзенскага пед-



К.У. Геi, дырэктар школы ў Зембіне

вучылішча, разам паступала і канчала са мной ўніверсітэт, працавала настаўніцай у Лідской рускай першай школе. Другая - жонка сакратара Маладзечанскага гарвыканкама. Тры гады я тут патраціў не ў пустую. Здаў кандыдацкі мінімум па тэорыі марксізму-ленінізму.

Калі я пераезджаў з Нёмана, мне працавалі ісці працаўцаў ва ўніверсітэт малодшым выкладчыкам. Са мной канчаша ўніверсітэт капітан Буцько. Ён працаў і спецыялізуваўся па археалогіі. Доўга ўгаворваў, але я не адважыўся ісці на 120 рублёў, пры хворых дзеячах садзіца на шыю жонкі. Пасля пашкадаваў, што не пайшоў, асабліва тады, калі мой малодшы зяць Алег, Жаннін муж, скончыўшы ўніверсітэт, працаў інжынерам і плацілі яму ўсяго 120 рублёў.

Курсы для мяне на гэтым не скончыліся. Пасля партыйных пачаліся курсы-зборы вайсковыя. У арміі я не служыў. У педвучылішчы ў армію не прызывалі, паколькі ў краіне быў дэфіцит педагогічных кадраў. Затое пазней, калі чалавек атрымаў адукцыю самастойна, скарысталі для арміі. Прывалі на шасці-месячныя зборы палітработнікаў Савецкай Арміі ў Львове. Затым доўга агітавалі, каб застаўся служыць у арміі на пастаянна начальнікам пагранцаставы. Адмехваўся ад такой пасады як чорт ад ладану.

З мaim малодшым зяцем Алегам Дворнікам паступілі іншым чынам. Ён і Жанна канчалі факультэт фізікі ва ўніверсітэце. Алег закончыў з чырвоным дыпломам. Ва ўніверсітэце ёсьць вайсковая кафедра. Выпускнікам адразу прысвойвалі афіцэрскае вайскове званне. Пры размеркаванні на працу пасля заканчэння накіравалі на два гады ў армію як на працу. Служыў у Асіповічах, таму часта прыязджаў дамоў у Менск. Калі тэрмін па размеркаванні закончыўся, настырна агітавалі застацца ў арміі.

Адзін выпускнік згадзіўся застацца ў арміі. І якую яму далі працу? Начальнікам зброевага склада. Трэба мучыцца канчаць ўніверсітэт, ды яшчэ факультэт фізікі, каб быць нейкім кладаўшчыком у арміі. Алег цягнуўся да навукі. Два гады назад абараніў доктарскую дысертацию. Зараз ён прафесар, доктар тэхнічных наукаў.



Канстанцін Уладзіміравіч Гец.

*Шасцімесячныя зборы палітработнікаў Савецкай Арміі ў Львове*

Старэйшая дачка Света закончыла Нёманскую восьмігадовую школу. Сярэднюю - у Зембіне. Паступіла ва ўніверсітэт на факультэт радыёэлектронікі. Усё звязана з радыяцый. Да стыпенды ім давалі надбаўку за радыяцю.

Пасля двух курсаў Света пакінула ўніверсітэт і перайшла вучыцца ў інстытут народнай гаспадаркі. Па размеркаванні працавала два гады ў Дзісне эканамістам на нейкім прадпрыемстве. Адбыўшы тэрмін па размеркаванні, паехала ў Маскву і паступіла працаць у Інстытут нафты і газу імя Г.М. Губкіна. Там яе прызначылі начальнікам аддзела, які каардынаваў дзеянасць усіх іншых аддзелаў інстытута. Пасада была прафесарская.

Інстытут нафты і газу - мазгавы трэст Газпрама. Святлане далі накіраванне ў мэтавую аспірантуру. З поспехам здала экзамены і трох гады вучылася стацыянарна ў аспірантуры пры Інстытуце нафты і газу. Закончыла, абараніла навуковую дысертацию на званне кандыдата эканамічных навук.

Працуючы ў інстытуце, вяла аддзел па экалогіі. У яе была карта ўсяго Савецкага Саюза, у якой абазначаны тэрыторыі забруджаныя радыяцый, хіміяй і інш. Прыйшлося выконваць даручэнні ўрада па складанні законапраекту па экалогіі, а затым хадзіць на паседжанні Дзяржаўнай думы, калі закон абміркоўваўся і прымаўся.

Пасля аспірантуры пайшла працаць у Газпрам. Узначаліла аддзел эканамічнай экспертызы матэрыяльна-сыравінных рэсурсаў Газпрама. У аддзеле працуе чалавек 15 і ўсе з вучонымі ступенямі.

На гэтай пасадзе Света працавала да прыходу новага начальніка газпрама Мілера. Былы начальнік Вяхіраў, таксама кандыдат эканамічных навук, пайшоў



*Света Гец у Сяльцы, 3 гады*



*Святлана Гец да маскоўскай аспірантуры*

на пенсію. Пуцін прывёз свайго чалавека з Пецярбурга.

Пры Мілеры Света пайшла на павышэнне. Запраз працуе памочнікам начальніка дэпартамента. Зарплата адразу павялічылася напалавіну. У начальніка дэпартамента два памочнікі: адзін курыруе збыт нафты і газу ў далёкае замежжа, другі - у блізкае. Блізкім замежжам займаецца Света, аднак ад Беларусі і Украіны адмовілася, матывуючы tym, што там жывуць бацькі, радня, і каб не было ціску на іх з боку беларускіх уладаў. Свету правільна зразумелі і перадалі Беларусь і Украіну другому памочніку.

Света самастойна па службе вырасла да той вышыні пасады, на якую прызначае асабіста Мілер. Хаця ёсць яшчэ начальнікі вышэй за Свету, аднак яе выбралі членам савета дырэктараў.

Газпрам - дзяржава ў дзяржаве, свая паліцыя, свая медыцина, свая авіяцыя. Тым, хто выходзіць на пенсію, акрамя дзяржаўнай Газпрам плаціць яшчэ сваю пенсію тады, калі чалавек пакідае працу ў Газпраме. Света атрымоўвае дзяржаўную пенсію, але ў Газпраме пакуль застаецца працаць - ва кіраванні па цэнаўтварэнні.

За час вучобы ў аспірантуры яна аб'ездзіла ўсе радовішчы нафты і газу Савецкага Саюза, збіраючы матэрыял для сваёй навуковай дысертациі.



*Святлана Канстанцінаўна Палікарпава (Гец), Якуція, р. Лена, Ленскія слупы*

Працуючы ў Газпраме аб'ездзіла па ўсему свету. Многа раз лятала ў Амерыку (ЗША). Тады было нейкае супрацоўніцтва ЗША з Газпрамам. Здзяйснялася яно цераз Свету. Камандзіроўкі ў ЗША цяжкія. З Масквы да Нью-Ёрку ляцець самалётам 12 гадзін. У Нью-Ёрку перасадка, яшчэ 3,5 гадзіны над Амерыкай да горада Даласа, горада, дзе забілі Джона Кенадзі. Ёсць фота, на якім Света стаіць і паказвае рукой месца забойства Кенадзі. У Амерыку, хаця дарога цяжкая, але плацілі 100 долараў камандзіровачных у суткі.

У такіх краінах як Германія, Аўстрыйя, Швейцарыя, Італія, Англія, Нідэрланды, Чарнагорыя, Польшча, Арабскія Эміраты Света пабывала па некалькі разоў у рабочых камандзіроўках, або міжнародных канферэнцыях. Ездзіла не адна, а ў складзе групы экспертаў у ролі кірауніка. Наведвала Чэхію, Латвію, Аўстрію, Балгарыю, Егіпет.

Са старым і новым начальнікамі лятаў за Палікарпны круг на перамовы з губернатарам. Начальнік ля-

ціць на сваім персанальнym самалёце, на другім - група супрацоўнікаў. З Урэнгоя ляцелі верталётамі на месца да губернатара. Адлятаючым супрацоўнікам з Газпрама запалярнікі давалі сумкі з гасцінцамі. Пераважна лепшыя гатункі рыбы з Ледавітага акіяна. Самым цікавым напрадвесні ў 2010 годзе было, калі гасцей з Москвы запалярнікі пачаставалі памідорамі і агуркамі.

У 2011 годзе Света ўспела злётаць на тыдзень у Чарнагорыю. Вярнулася адтуль, цераз кароткі час паляцела на 10 дзён у Арабскія Эміраты. Хаця зімой, але пакупалася ў ўёлім моры. Яшчэ адна перавага Газпрама над іншымі прадпрыемствамі: калі ідзеш у адпачынак, тады акрамя адпускных табе плацяць грошы на правядзенне водпуску ў тым выпадку, калі ты едзеш адпачываць у санаторый, ці курорт, ці на экспкурсію.

Муж Свецін - Жэня Палікарпаў - інжынер-электрык, прытым спадчынны. Бацька і дзед - таксама інжынеры, а маці была балярынай.

Жанна з Алегам Дворнікам вучыліся ва ўніверсітэце на факультэце фізікі. Пра Алега я сказаў вышэй. Пасля Жанна скончыла ў Москве акадэмію паслядипломнай адукацыі па псіхалогіі. Ёй прапаноўвалі паступаць у аспірантуру, але мы парайлі не ісці ў такім узросце. Жанна зараз спецыялізуецца як псіхолаг. Працуе ў прыватнай навучальнай установе. З ёй працуе ўнучка Воля. Воля скончыла Міжнародны гуманітарны ўніверсітэт у Менску, які выгналі з Беларусі. Жыве ў Санкт-Пецярбургу. Унук Андрэй скончыў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыё-электронікі, факультэт інфармацыйных тэхналогій (1999-2004 гг.). Працуюць ён і яго жонка Света праграмістамі ў розных замежных фірмах з дакументамі на нямецкай мове.

Калі ўнучка Воля здала дзяржэкзамены ў Еўрапейскім гуманітарным універсітэце, ездзіла на трох месяцы ў



Жанна Канстанцінаўна  
Дворнікава (Ге), псіхолаг



Алег Дворнікаў, у войску



Алег Дворнікаў. Доктар тэхнічных навук,  
прафесар



Вольга Алегаўна  
Дворнікава



Андрэй Алегавіч  
Дворнікаў. Кіраунік  
праекту SAPR/3.

Швейцарыю працеваць перакладчыкам з французскай мовы на рускую. Яна паехала на замену сваёй папярэдніцы студэнткі, якая там адпрацавала таксама трох месяцы. Кірауніцтва Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта такім чынам стварала ўмовы праўсці стажыроўку па замежнай мове. Прыехаўшым у Швейцарыю давалі адразу жыллे і наперад зарплату - 800 ёўра.

Воля працеваала ў медыцынскай установе, куды едуць лячыцца багатыя рускія. Ад Волі са Швейцарыі даведаліся, што Света пойдзе на падвышэнне. Там лячылася жанчына з аддзела кадраў Газпрама. Воля пры лекары была ёй перакладчыцай. Жанчына паведаміла Волі, што бачыла дакументы аб павышэнні Светы па службе. Воля пазваніла ў Менск мацеры, а Жанна паведаміла нам аб гэтым. Такі ланцужок пра загад аб прызначэнні Светы на новую пасаду.

Калі Воля ад'язджала дамоў, і лекар даведаўся, што яна беларуска, здзівіўся: лічыў яе францужанкай.

Я выйшаў на заслужаны адпачынак і назаўсёды пакінуў працу ў школе. Не сеў, склаўшы рукі, дома. Як цяпер жартам гавораць: я стаў "фермерам".

Узяў 1,5 га зямлі. Быў свой конь "Дружок", свой трактар. Гаспадарка, праўда, была невялікая. Гадаваў дзве дойныя каровы, дзве свінаматкі. Апрача гэтага





*Мікалай Міхайлавіч Гец. Латвія, Руена,  
21 красавіка 1935 г.*

Прыносіў мне паштоўкі з малюнкамі, браў на рукі і падымаў да столі. Значыць, я быў яшчэ малы.

Дзядзька Коля жыў з сястрой Юляй. Муж яе (не ведаю яго імя і прозвішча, толькі памятаю па фотаздымку - з твару прыемны паўнаваты і з вялікім вусам). Закупляў жывёлу ў людзей для тых, хто займаўся вытворчасцю мясных прадуктаў - каўбас, паляндвіц, кумпякоў і інш.

Затым ён адкрыў мясарню і сам пачаў займацца такой вытворчасцю, пазней адкрыў уласную краму. Ва ўсім дапамагаў яму дзядзька Коля, і адначасова ён працаваў у краме. Жылі ў сельскай мясцовасці, была свая гаспадарка. Акрамя гэтага быў у іх дом у гор. Руена. Памятаю, яны прысыпалі здымак гэтага горада і стрэлкай на здымку паказалі на свой дом. У час вайны горад Руена і дом згарэлі.

Да пачатку вайны Польшчы з немцамі дзядзька Коля прыязджаў дамоў летам 1939 года. З ім прыехала Аліна, дачка цёткі Юлькі. Сабраўся ехаць з імі малодшы брат Аліны Альфрэд. Ішлі на станцыю, і ён успомніў, што нешта забываўся. Вярнуўся, каб узяць, і спазніўся на цягнік. Так ён застаўся дома.

З прыходам бальшавікоў у 1940 годзе сваё прадпрыемства яны закрылі. Дзядзька Коля пайшоў працаваць начальнікам чыгуначнай станцыі Даўгулі Валміерскага ўезда. Пры немцах - не ведаю. Пасля вайны - зноў начальнікам той жа станцыі. Па выхадзе на пенсію працаваў у сельгастэхніцы дзяжурным на праходной.

Жаніўся дзядзька Коля ў 40 год у 1945 годзе ў дзень на Купалу, 7 чэрвеня. Жонка была зядлай латышскай нацыянальністкай. Памерла трагічна.



*Мікалай Міхайлавіч Гец  
перед выхадам на  
пенсію, 1974 г.*



*Дзядзька Мікалай Міхайлавіч Гец з жонкаю  
Велтай. Латвія, чыгуначная станцыя Даўгусі, 15  
студзеня 1965 г.*

Ехала да касцёла на ровары, выпадкова ўпала і смяртэльна разбілася. Сыны Івар і Роланд былі ўжо вялікімі. На пахавальнай фатаграфіі яны стаяць прытуліўшыся да бацькі ўзровень яго плячэй.

Па выхадзе на пенсію дзядзька пабудаваў дом у горадзе Валміера, вул. Салацая, 4а. З ім жыў сын Івар з жонкаю. Роланд жыве ў сельскай мясцовасці на ўзшчынным падворку.

Дзядзька Коля два разы прыязджаў у Сялец, калі я пераехаў у Зембін. Першы раз гасціваў, калі было вяселле Сашы Барыса. Другі раз наведаў радзіму, і я спецыяльна прыехаў з Зембіна, каб з ім сустрэцца.

Не памятаю, у якім годзе дзядзька перанёс інсульт, ляжаў каля года, але пры добрай памяці і размове. Любіў чытаць мае лісты. Пісаў іх я сам вялікія. Як і ўсіх людзей, яго цягнула да свае радзімы, да радиных каранёў, асабліва на апошніх кроках жыцця.

Сыны яго па-руску ні чытаць, ні пісаць не ўмелі. У большасці лісты мае дзядзьку чытала нявестка, жонка Івара. Яна мне і адпісвала ад імя дзядзькі.

У апошні час Івар збіраўся адкрыць сваю ўласную краму. Пасля смерці дзядзькі перапіска наша перарвалася, і пра іх зараз нічога не ведаю.

Калі памерла цётка Юля, на пахаванні ездзілі бацька з дзядзькамі Мішам. У час майго спаткання ў Сяльцы з дзядзькам Колем, калі я спецыяльна прыяз-



*Дзядзька Мікалай Міхайлавіч Гец з сынам Іварам і  
нявесткаю. 3 снежня 1974 г.*





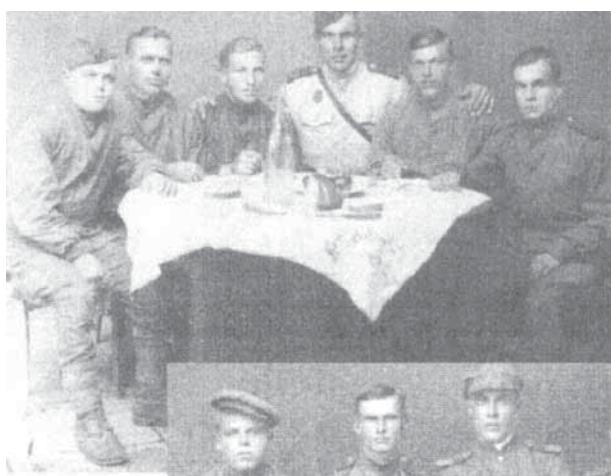
*"За Ојсцузне ...", 1928 г.  
Дзядзька Міша злева другі.*

сім не задаволены выбарамі Мішы. Маню ён  
крыху недалюбліваў, называў яе "казой".

У пачатку вайны з немцамі дзядзьку  
Мішу прызвалі ў польскую армію. На фронт  
не трапіў і ахоўваў чыгуначны мост у Скры-  
баўцах. Пасля 17 верасня прыйшоў дамоў у  
поўным абмундзіраванні, нават з польскім  
карабінам. Палякі ўзбройвалі салдат абы  
якой зброяй. Новак у Сяльцы хадзіў з рускай  
вінтоўкай са штыком. У польской арміі на  
ўзбраенні, як і ў немцаў, былі багнеты.



*Діядзька Міхаіл Міхайлавіч Гец,  
плютанавы (сэржант), кулямётчык, 1928 г.*



*"За Родину..."  
Германія,  
1945 г.*



*Германія,  
1945 г.*



*Германія, 17  
верасня 1945 г.*



*Дома з  
жонкаю  
Марыяй  
Кандратавай,  
сынам  
Андрэем і  
дачкой  
Ларысай,  
1945 г.,  
кастрычнік.*



*Ветэрэн вайны*

Не мінуў Чырвонай Армії. Дайшоў да Германіі.  
З Германіі пераганяў жывёлу цераз Польшчу ў Беларусь. У Пружанах у кастрычніку жывёлу пагрузілі ў  
циянгік і адправілі ў Расію. Дзядзька Міша быў дэма-

білізаваны. Пеша дабраўся дамоў.

Пры "першых саветах" дзядзька Міша ў  
калгас не падаўся, быў аднаасобнікам. Пры  
"другіх саветах" ім ужо не застаўся, але штосьці  
не памятаю, каб ён хадзіў на працу ў калгас. Доўгі час працаваў бакеншчыкам на Нёмане.  
Сена здабываў на вялікім востраве ніжэй моста.  
Пазней працаваў у вайсковай частцы конюхам, а  
яго сын Андруш - шафёрам, вазіў камандзіра  
базы ракетных кампанентаў, пакуль не памёр.

19. Брат Мікалай і яго сям'я

Мікалай Уладзіміравіч Гец (25.12.1931-25.01.2012) закончыў Нёманскую сямігадовую школу, затым - Лідскае чыгуначнае вучылішча. Да службы ў арміі працаваў на паравозе памочнікам машыніста і машыністам. Пасля арміі вучыўся ў Лідскім індустрыйным тэхнікуме. Да выходу на пенсію працаваў на пасадзе інжынера торфабрыкетнага завода "40 гадоў БССР" у пасёлку Першамайскі Лідскага раёна.



*Мікалай Уладзіміравіч Гец (перед адыходам у армію 09.12.1953 г.)*



*Да арміі машыністам, у арміі танкістам...*

Жонка Мікалая Уладзіміравіча Тамара Валяр'янаўна працавала ў канторы торфабрыкетнага завода.

Старэйшы іх сын Мікалай Мікалаевіч - рабочы. Малодшы - Святаслав Мікалаевіч - і яго жонка Ала разам закончылі Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт. Ала закончыла яшчэ аспірантуру і выкладае эканоміку ў гэтым універсітэце.



*Жонка Тамара Валяр'янаўна.*



*Сын Мікалай Мікалаевіч Гец*

Унук майго брата Мікалая Уладзіміравіча Яўген Мікалаевіч - рабочы, студэнт-заочнік сельскагаспадарчага ўніверсітэта.



*Яўген Мікалаевіч Гец, прапрапраўнук "Міхалюка" Геца*



*К.У. Гец на малой радзіме з плямяннікам Святаславам Мікалаевічам Гецам і яго жонкаю Алай. Ваколіцы ракі Нёман*











# *Найбольш значныя гістарычныя выданні апошняга часу*

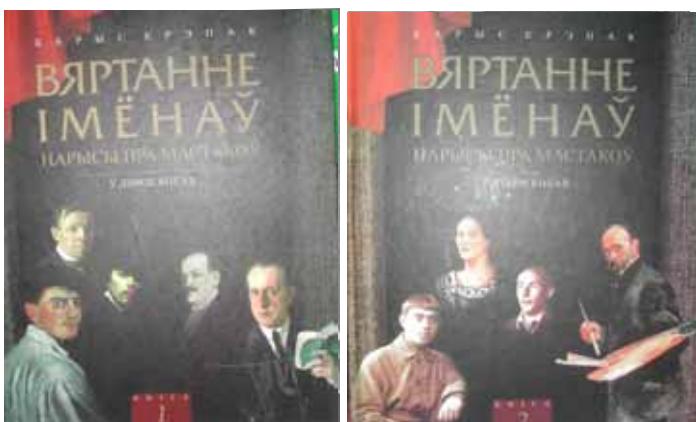
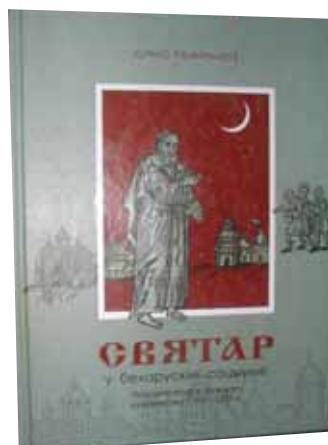
У Менску ў выдавецтве “Беларуская навука” выйшаў  
“Кароткі гістарычны слоўнік беларускай мовы”,  
1040 ст., наклад 500 асобнікаў.



У Менску выдавец Зміцер Колас выдаў кнігу Алега Трусаўа “Гісторыя сярэднявечнай Еўропы. V - XV стст.”,  
356 ст., наклад 300 асобнікаў,



У Менску ў выдавецтве “Беларусь” выйшла кніга Дзяніса Лісейчыкава “Святар у беларускім соцыуме. Прасанаграфія ўніяцкага духавенства 1596-1839”,  
720 ст., наклад 400 асобнікаў.



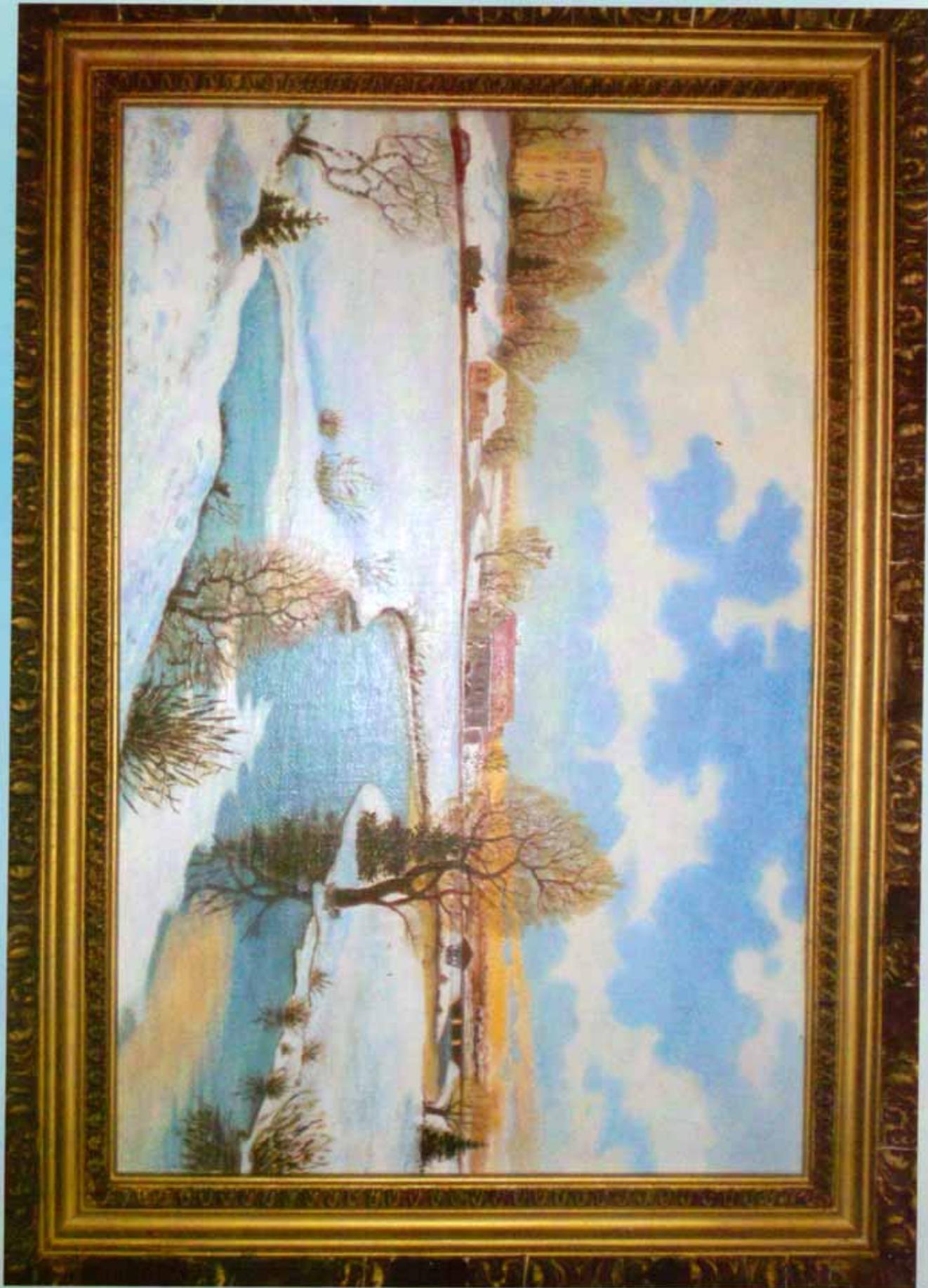
У Менску ў выдавецтве “Мастацкая літаратура” выйшаў двухтомнік Барыса Крэпака “Вяртанне імёнаў. Нарысы пра мастакоў”,  
Кніга 1. 416 ст., наклад 1000 асобнікаў.  
Кніга 2. 384 ст., наклад 1000 асобнікаў.



У Менску ў выдавецтве “Беларуская навука” выйшаў зборнік навуковых артыкулаў “Гісторыя гандлю на тэрыторыі Беларусі”, 504 ст., наклад 150 асобнікаў.



У Менску ў выдавецтве “Беларусь” выйшла кніга “Шэдэўры пісьменства і літаратуры Беларусі X - XVII стагоддзяў”, 568 ст.,  
наклад 1000 асобнікаў.



Віктар Кудла. Зіма ў Двориць. Алей.